

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

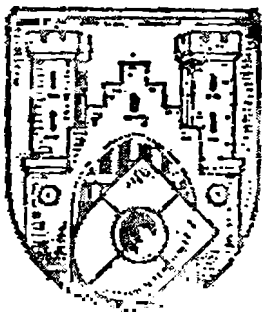
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Klasikleri
İNSAN ZEKÂSININ
İLERLEMELERİ ÜZERİNDE
TARİHÎ BİR TABLO
TASLAĞI
II
Condorcet

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 2212
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 536
Batı Klasikleri : 75

Kitabın adı

**İNSAN ZEKÂSININ İLERLEMELERİ ÜZERİNDE
TARİHİ BİR TABLO TASLAĞI II**

Yayın kodu

90.34.Y.0002.795

ISBN 975.11.0535.8 (Tk. No.)

ISBN 975.11.0537.4 (2. Cilt)

Baskı yılı

1990

Baskı adedi

20.000

Dizgi, baskı, cilt

MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

*Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
13.7.1990 tarih ve 5711 sayılı yazıları ile
üçüncü defa 20.000 adet basılmıştır.*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Batı Klasikleri

İNSAN ZEKÂSININ
İLERLEMELERİ
ÜZERİNDE TARİHİ BİR
TABLO TASLAĞI
II

Condorcet

Çeviren
OĞUZ PELTEK

İstanbul, 1990

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İNSAN ZEKÂSININ İLERLEMELERİ

DOKUZUNCU DEVİR

Descartes'tan Fransız Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar

Buraya kadar gördük ki, insan aklı, medeniyetin tabii ilerlemeleriyle gelişmiş; despotizm, korkunun, felâket ve sefaletin ağırlığı altında ruhları alçaltmış, uyuşturmuştur.

Yalnız bir millet, bu iki taraflı tesirden kurtuluyor. Çocukluğunun bağlarından sıyrılmış olan insan zekâsı, hürriyetin deha meşalesini ateşlemek üzere olduğu bu mutlu ülkeden, hakikate doğru, dinç adımlarla ilerliyor. Ama fütuhatçılık, kendisiyle birlikte can yoldaşı hurafenin peşini bırakmıyan tiranlığı da getirmede gecikmemiş, böylece bütün insanlık, yeniden ucsuz bucaksız görünen koyu karanlıklar içine atılmıştır. Bununla beraber artık tan yeri yavaş yavaş ağarıyor; uzun zaman karanlıkta kalmaya mahkûm edilen gözler, bu ışığı görür gibi oluyorlar, sonra tekrar kapanıyorlar, ama yavaş yavaş ona alışıyorlar, en sonra da bu ışığı devamlı olarak yakalıyorlar, zekâ da, taassupla barbarlığın kendisini sürgün ettikleri bu yer yuvarlağı üzerinde yeni baştan meydana çıkmak cesaretini gösteriyor.

Aklın, zincirlerini silktiğini, bunların bir kısmını gevşettiğini, durmadan yeni yeni kuvvetler elde ederek kurtulacağı anı hazırladığını, hızlandırdığını gördük.

Şimdi bir de aklın bu zincirleri tamamiyle paramparça ettiği, henüz kıramayıp da sürüklemek zorunda olduğu bir takımlarından da yavaş yavaş kurtulduğu devri gözden geçirmek kalıyor; bu devirde, artık yolunda serbest kalan aklı, her yeni ilerlemede başgösrermesinden kaçınmaya imkân olmıyan engellerden başka hiçbir kuvvet durduramıyor, çünkü bu engellerin zorunlu sebebi, doğrudan doğruya zekâmızın yapısındadır, yahut hakikatı bulma vasıtalarıyla tabiatın çabalarına karşı koyduğu kuvvet arasında gene onun eliyle kurulmuş bir münasebettir. Dinî hoşgörmezlik yüzünden Belçika'nın yedi ili, İspanya boyunduruğunu silkip atmak, birleşik bir cumhuriyet kurmak zorunda kaldı. İşte bu cumhuriyet, uzun, kanlı çalkanışlardan yorgun düşen, sonunda uzun zaman felsefenin hayranlık duyduğu bir anayasa içinde rahat yüzü gören, bundan sonra da milli hurafeye siyasi ikiyüzlülükten başka bir dayanağı olmıyan İngiliz hürriyetini uyandırmıştı.

İsveç milleti de, haklarının bir kısmını yeniden ele geçirmek cesaretini kilisenin baskılarına borçlu oldu.

Bununla beraber, din kavgalarının doğurduğu bu hareketler ortasında, Fransa, İsviçre, İspanya, Macaristan, Bohemya, cılız hürriyetlerinin, daha doğrusu sözde hürriyetlerinin yok olup gittiğini gördüler.

Hür denilen ülkelerde, insanın tabii haklarından hiçbirini çiğnemiyen, ona yalnız mal-mülk hakkı vermekle kalmayıp bu hakkı yerine getirmesini de sağlıyan bir hürriyet, boşu boşuna aranılacaktır. Burada, eşit olmıyarak dağıtılan bir müspet hukuk üzerine kurulmuş hürriyet, oturduğu şehre, içinde doğup büyüdüğü sınıfa, hayatta elde ettiği başarıya, işlediği mesleğe göre bir insana az veya çok imtiyazlar verir, başka başka milletlerde görülen bu acayip ayrılıkların karşılaştırmalı tablosu da, bugüne bugün bu hürriyetin iyiliklerini, zorunluğunu ileri sürenlere verebileceğimiz en iyi karşılık olacaktır.

Ama gene bu ülkelerde, kanunlar, ferdî, medenî hürriyeti sağlıyor. Gerçi burada insan tam olması gerektiği noktada değilse de, benliğinin değeri asla düşürülmemiştir; hiç olmazsa birtakım hakları tanınmıştır; artık onun bir köle olduğu değil, sadece gerçekten hür olmayı bilmediği söylenebilir.

Gene o sıralarda, hürriyetten az çok zarar gören milletlerde, halk kitlesinin kavuştuğu siyasi haklar, o kadar sıkı kayıtlar içine alınmıştı ki, halkın, baskısı altında inlediği hemen hemen keyfî bir aristokratlığın yıkılışı ile burada zararların fazlasiyle karşılandığı anlaşıyor. Halk, eşitsizlik yüzünden hemen hemen hayalî kalmış olan yurttaş unvanını kaybetmişti; ama insan sıfatı, daha çok saygı görüyordu. Kırallığın despotizmi, halkı, derebeyinin pençesinden almış, zor-

balalarının sayısı, varlığı yüzünden duygusu hiç arasız tazelendikçe daha çok artan bir aşağılanma halinden kurtarmıştır.

Kanunlar, yarı hür anayasalar içinde mükemmelleşmiş olsalar gerektir, çünkü burada tam halkın genel menfaatlerine aykırı düşmemiştir, müstebit devletlerde de, ister kamu refahının her zaman müstebitin refahiyle karışık bir halde bulunduğu için olsun, ister kendi kendine asiller veya kilise kuvvetinin döküntülerini ortadan kaldırma yolunu aramak için olsun, neticede kanunlarda, amacı kölelik eşitliğini kurmak olan, ama tesirleri çoğu zaman kurtarıcı olabilen bir eşitlik ruhu, kendisini gösteriyordu.

Biz ne daha önceki yüzyıllarda, ne de dünyanın diğer ülkelerinde bir eşine daha raslanmayan bu türlü bir despotizmi Avrupa'da doğuran sebepleri uzun uzun anlatacağız: Yalnız halk oyunun dizginlediği, bilgi ışıklarıyla düzenlenmiş, menfaatini düşünerek yumuşamış keyfi denebilecek bir otorite, çoğu zaman zenginlik, endüstri, öğretim ilerlemelerine, kimi zaman da doğrudan doğruya medeni hürriyet ilerlemelerine yardım etmiştir.

Töreler, burada kabalığını kaybetmemiş olan peşin yargıların zayıf düşmesiyle, zenginliği kaçırın zorlamalara, kargaşalıklara düşman olan ticaret ve endüstri ruhunun tesiriyle, daha önceki devirdeki barbarlıkların henüz taze olan tablosunun verdiği korkuyla, eşitlik, insanlık üze-

rindeki felsefi fikirlerin çok daha geniş bir alana yayılmasıyla, en sonra bilgi ışıklarındaki genel ilerlemelerin ağır, ama kesin tesiriyle yumuşamıştır.

Din hoşgörmezliği, yaşamada devam etti, ama insandaki ihtiyat duygusunun bir uydurması, halk peşin yargılarına gösterilen saygı, yahut onun ayaklanmasına karşı bir tedbir olarak. Bu hoşgörmezlik, gittikçe hızını kaybetti; binde bir alevlenen odun yığınlarının yerine her zaman daha keyfî, ama daha az barbarca olan bir baskı geçti; bu son zamanlarda insanlar yalnız uzaktan uzağa, bir dereceye kadar alışkanlık yüzünden, hattâ okşıya okşıya sıkıştırılıyordu. Her yerde, her ülkede, hükümet işleri, yavaş yavaş, istemiye istemiye de olsa, halk oyunun, hattâ felsefenin yolundan gidiyordu.

Gerçekten, ahlâk ve siyaset bilimlerinde, her adımda feylesofların bilgi ışıklarını götürdükleri nokta ile, kafalarını işleten insanların ulaştıkları ortalama yol arasında büyük bir boşluk vardır; müşterek doktrin de, halk oyu adı verilen, herkesçe de kabul edilen bu türlü bir inanı meydana getirmektedir; devlet şekilleri, ne biçim olursa olsun, milletlerin alinyazıları üzerinde doğrudan doğruya bir tesir bırakan kamu işlerinin idarecileri, halk oyu basamağına yükselmekten çok uzaktırlar; onlar, uzaktan uzağa halk oyunun izinden giderler, aşmak şöyle dursun, ona ulaşamazlar bile; uzun yıllar onun birçok hakikatlerinin arkasında kalırlar.

Böylece, buraya kadar çok güzel, çok göze çarpar tesirlerini açığa çıkardığımız felsefe ilerlemeleriyle bilimlerin yayılması tablosu, nerde ise bizi bu ilerlemelerin kanaat üzerindeki, kanaatin milletlerle şefleri üzerindeki tesirinin yavaşlığını, duyulmazlığını kaybederek birtakım milletlerin ana kütlesinde bütün insan soyunu kucaklayacak devrimin teminatı olan bir devrim doğuracağı zamana ulaştıracaktır.

Fikir adamları, bir sürü yanılmalardan sonra, yarımyamalak veya boş teoriler içinde yollarını sapıttıktan sonra, insanın gerçek haklarını tanımaya, bu hakları, yalnız *insan hüküm ver-meye, ahlâk fikirleri edinmeye kabiliyetli, duygulu bir varlıktır*, hakikatinden çıkarmaya başladılar.

Onlar gördüler ki, bu hakları elde etme, insanların siyasi topluluklar halinde birleşmesinin tek amacıdır, devleti idare sanatı da, bu hakları tam bir eşitlikle, çok geniş bir alanda tutup korumayı sağlama sanatı olmalıdır. Her toplulukta ortak kurallara bağlı olması gereken her ferdin haklarını sağlama vasıtalarının, bu vasıtaları seçme, bu kuralları belli etme yetkisinin, yalnız ve yalnız o topluluğun üyeleri çoğunluğunun elinde olabileceği anlaşıldı; çünkü her fert, bu seçmede diğer fertlerin akıllarını kendi aklına uydurmadan yalnız kendi yolundan gidemezdi, çoğunluğun dileği, hakikatin eşitliğe dokunmadan - herkesçe kabul edilebilen biricik damgasıydı.

Her insan, artık insanlığın dileği halini alan çoğunluğun dileğine önceden, sımsıkı bağlanabilir; ama bu dileğe kendinden başkasını bağlayamaz; bu çoğunluğa karşı da, ancak çoğunluk, ferdî haklarını tanıdığı, bu haklara dokunmadığı zaman, bir yüküm altına girebilir.

Bunlar, hem çoğunluğun topluluk veya üyeleri üzerindeki hakları, hem de bu hakların sınırlarıdır. Doğrudan doğruya çoğunluğun üzerine aldığı şeyleri herkes için bir ödev kılan bu oy birliğinin kökü de buradadır: Bu ödev, fertlerin değişmesiyle, bu oy birliği müeyyidesi ortadan kalktığı zaman kendiliğinden kanunlu olmaktan çıkar. Şüphe yok ki, çoğunluğun, üzerinde, belki her zaman yanılmadan yana, bütün insanların ortak menfaatlerine aykırı hükümler verdiği nesneler vardır; ama bundan başka hangi nesneler üzerinde doğrudan doğruya kendi düşüncelerini yürütmesi gerektiğine karar vermek de yalnız ona düşer; hangi insanların akıllarını kendi aklı yerine koymayı tâyin etmek, hakikate daha büyük bir güvenle ulaşma için tutulması gereken metodu düzenlemek de ona düşer; çoğunluk verdiği kararların genel hakları incitip incitmediği üzerinde hüküm vermek yetkisinden de vazgeçemez.

Böylece, pek basit ilkeler karşısında bir milletle idarecileri arasındaki anlaşma fikirlerinin ortadan kalktığı görüldü; bu anlaşma, yalnız karşılıklı bir gönül rızasıyla, yahut taraflardan

birinin bozmasıyle hükümsüz kalabilirdi. Bir defa kurulmuş olan devlet şekillerine bir milleti zincirliyen hem aşağılık, hem de saçma olan bu kanaatin, bu şekilleri değiştirme hakkı, bütün diğer şekiller için biricik teminat değilmiş gibi, zorunlu olarak noksan olan insan kurumları, insanlar aydınlandıkça yeni bir mükemmelleşme ile devam edeceklermiş gibi, ortadan kalktığı görüldü. Böylece, bütün insanların doğrudan doğruya kendi tabiatları gereğince eşit hakları olduğunu unutarak, kâh onlara bırakılması gereken hakların alanını toprağın genişliği ile. iklimin sıcaklık soğukluğuyla, milletin karakteriyle. halkın zenginliğiyle, ticaret ve endüstrideki yükselme derecesiyle ölçmek, kâh bu hakları eşit olmıyarak türlü sınıflar arasında paylaştırmak, doğuşa, zenginliğe, mesleğe göre ayarlamak. böylece neticede onlar arasında yalnız bu kurumların zorunlu kıldığı, aynı zamanda zararlı tesirleri düzeltmiyen bir denklik kurmak için zıt menfaatler. aykırı kuvvetler yaratmak istiyen bu sınısıca, bu vanlış siyasetten yüz çevirmek gerektiği görüldü.

Böylece, insanları biri idare etme, öbürü boyun eğme; biri aldatma, öbürü aldanma ile ödevli iki sınıfa ayırmaya artık cesaret edilemedi: Hepsinin bütün menfaatleri üzerinde eşit olarak aydınlanma, bütün hakikatleri bilme hakkı olduğunu. doğrudan doğruya kendi üzerlerinde kurdukları hükümetlerin, onlardan bu hakikatlerin bir tanesini bile gizlemeye hakkı olmadığını tanımak gerekti.

Yiğit Sydney'in kaniyle ödediği, Locke'un otoritesini bağladığı bu ilkeleri. soursuları Rousseau, daha büyük bir belginlikle, genişlikle kuvvetle geliştirdi; gerçekten bu ilkeleri artık unutulmasını da, savaşılmalarını da istemediği hakikatler arasına koyma şerefi Rousseau'nundur.

İnsanın ihtiyaçları, bu ihtiyaçları giderecek yetkileri vardır; bu yetilerin ayrı ayrı düzenlenen, dağıtılan mahsulünden, ortak ihtiyaçları karşılamada kullanılan bir sürü zenginlikler ortaya çıkmıştır. Ama bu zenginlikler, hangi kanunlara göre meydana gelmiştir, yahut paylaşılmıştır, elde tutulmuş yahut harcanmıştır, artmıştır yahut israf edilmiştir? İhtiyaçlarla gelir kaynakları arasında hiç arasız kurulup da ihtiyaçları gidermede çok büyük bir kolaylığa, dolayısıyla zenginlik, ihtiyaçlar en geniş ölçüde çoğalınca kadar arttığı zaman büyük bir refaha, tersine olarak, zenginlik azaldığı zaman birçok güçlüklerle, yani nüfusun azalmasına, sıkıntılara, tekrar eski hale dönünceye kadar birçok acılara yol açan bu denkleşmenin kanunları hangileridir? Nasıl oluyor da emeklerle mahsullerin, ihtiyaçlarla gelir kaynaklarının bu şaşkınlık verici çeşitliliği ortasında, ayrı bir ferdin geçimini, refahını, toplulukların genel sistemine bağlayan, onu bütün tabiat hâdiseleri, bütün siyaset olayları emrine veren, gerek zevkleri tatma, gerek sıkıntılara katlanma yetisini hemen bütün yeryüzüne yayan menfaatlerin bu korkunç karmakarışıklığı, bu kaos görünürü içinde, nasıl oluyor da ahlâk

dünyasının genel bir kanuniyle her insanın kendisi için harcadığı emekler, bütün insanların refahına yardım ediyor; aykırı menfaatlerin dıştan çarpışmalarına rağmen. ortak menfaat. her insanın öz menfaatini gözetmeyi bilmesini. ona hiçbir engelle karşılaşmadan boyun eğebilmesini gerektiriyor?

Böylece insan, tam bir hürriyetle yetilerini gösterebilecek, zenginliklerini istediği gibi kullanıp ihtiyaçlarını giderebilecektir. Her topluluğun genel menfaati, bu yolda hürriyetin hareketini kısımaya çalışmak şöyle dursun, tam tersine ona asla dokunulmamasını emreder, kamu düzeninin bu alanında, tabiattan aldığı hakları sağlama gayreti, her insan için tek işe yarar siyasettir, sosyal kuvvetin biricik vazifesidir, genel iradenin fertler üzerinde kanuna dayanarak kullandığı biricik haktır.

Ama bu ilke bir defa kabul edilince, devlet kuvvetinin yerine getireceği daha birtakım vazifeler kalıyor; bu kuvvet, her türlü mübadelelerde, mübadele edilen nesnelerin ağırlığını, hacmini, uzunluğunu, genişliğini bildiren, kanunca kabul edilmiş ölçüleri ortaya koymalıdır.

Bu kuvvet, değerleri olduğu gibi gösterecek, değişmelerinin, münasebetlerinin hesabını kolaylaştıracak, en sonra kendisinin de başlıbaşına bir öz değeri olduğuna göre böyle bir değer kazanmaya elverişli bütün nesnelerle mübadele edilebilecek bir ölçüyü yaratmalıdır: böyle bir vasıta olmazsa doğrudan doğruya yapılan mübadelelerin dışına çıkamayan ticaret, istenilen canlılığı elde edemez.

Her yılın mahsulünden, ihtiyat olarak saklanacak bir pay ayrılır. Gerçekten bu pay, ne bu mahsulü meydana getiren emeği, ne de gene ayrı miktarda, yahut daha boi bir mahsulü çıkarması gereken emeği karşılamak için ayrılmamıştır, bu ihtiyat payın sahibi, onu doğrudan doğruya kendi emeğine borçlu değildir; bu payı, ihtiyaçlarını gidermek için kullanabileceği yetilerini kullanmadan ele geçirmiştir. Sosyal kuvvet, işte yıllık zenginliğin bu ihtiyat payı üzerine, hiçbir hakkı çığnemedi, devletin emniyeti, iç güvenliği, fertlerin haklarını gözetme, kanun koyma, konulan kanunu yürütme için kurulan kurumların işlemesi, en sonra da halkın refahını koruma uğrunda yapılan masraflar için gereken ödeneklerin teminini atabiliyor.

Topluluğun kurması, idare etmesi, gözetmesi gereken faydalı işler, ekonomik ve sosyal kurumlar vardır; bunlar, gerek çiftçilik, endüstri, ticaret ilerlemeleri gibi, gerekse tabiatın kaçınılmaz zararlarını, yahut beklenmedik olayların bunlara katmakta gecikmediği zararları önleme, azaltma gibi doğrudan doğruya kendi iradesiyle, özel menfaatleri arasındaki rekabetlerle yapamıyacakları işlerde insanların eksiklerini tamamlarlar.

Bu devirde, sonra da daha uzun zaman, bütün bu şeyler, tesadüfe, hükümetlerin açgözlülüğüne, şarlatanların açgözlülüğüne, peşin yargılara, bütün kudretli sınıfların menfaatine bırakılmıştı; ama Descartes'ın bir talebesi, ünlü ve zavallı Jean de Witt, bunların da bütün bilimler gibi felsefenin ilkeleriyle hesabın kesinliğine bağlanması gerektiğini sezdi.

Bu bilim, Utrecht barışının Avrupa'ya sürekli bir rahatlık adadığı zamana kadar pek az ilerlemiştir. Bu devirde zihinlerin daha önce başlamış olan bu araştırma alanına doğru topluca yöneldiği görüldü; bu yeni bilimi, Stewart, Smith, hele Fransız iktisatçıları, hiç değilse ilkelerin belginliği, sâflığı bakımından, bu kadar uzun bir aldırışsızlıktan sonra çabucak ulaşıvereceği umulmıyan bir dereceye yükselttiler.

Ama siyasette, iktisatta görülen bu ilerlemelerin ilk sebebi, en geniş anlamıyla genel felsefedeki, metafizikteki ilerlemelerdir.

Descartes, felsefeyi akıl alanına soktu, felsefenin, zihin işlemlerimizi gözlemekle elde ettiğimiz bütün apaçık, ilk hakikatleri meydana çıkarması gerektiğini sezdi. Ne var ki, atak muhayyilesi, çizdiği yoldan onu ayırmakta gecikmedi, bir zaman felsefenin yeni yeni yanılmalarına saplanarak bağımsızlığını bir türlü ele alamadığı görüldü.

En sonra Locke, felsefeye, doğru yolu gösterecek bir kılavuz buldu; fikirleri sağlam, belgin olarak çözmenin, birbiri ardınca köklerinde daha araçsız, birleşmelerinde daha basit fikirler haline getirerek tesadüfün bize dağınık olarak sunduğu, bizim de düşünmeden aldığımız yarım-yamalak, bağısız, belirsiz kavramlar kaosu içinde kaybolup gitmemeyi sağlayacak tek vasıta olduğunu gösterdi. Yine bu çözme ile bütün fikirlerin dışardan aldığımız duyular, daha doğrusu

belleğimizin bize aynı zamanda sunduğu bu duyumların birleşmeleri üzerindeki - algı, bu bileşik duyumlardan her birinin yalnız bir kısmıyla yetindiği zaman dikkati çekecek şekilde - zihin işlemlerimizin bir sonucu olduğunu ispat etti. Her fikri çözüp sınırladıktan sonra bir kelimeye bağlamakla, boyuna aynı fikri, yani her zaman daha basit olan aynı fikirlerden kurulup çatılan, her zaman aynı sınırlar içine kapatılan aynı fikri çağırma, dolayısıyla da asla doğru yoldan sapma tehlikesiyle karşılaşmadan bu fikri kullanabilme imkânını elde ettiğimizi gösterdi. Tersine olarak kelimeler, adamakıllı belirlenmiş bir fikre asla karşılık vermezlerse, bu alanda, aynı ruhta, birbiri ardınca başka türlü fikirler uyandırabilirler, bu da yanılmalarımızın bitmez tükenmez kaynağıdır. En sonra Locke, ilk olarak, insan zekâsının sınırlarını çizmek, daha doğrusu bilebileceği hakikatların, kucakladığı nesnelerin tabiatını belli etmek cesaretini gösterdi.

Bu metot, bütün feylesofların metodu olmada gecikmedi; onlar bu metodu ahlâkıta, siyasette, iktisatta kullanmakladır ki, bu bilimlerde hemen hemen tabiat bilimlerindeki kadar güvenilir bir yol tutmayı, bu yolda, ispat edilmiş hakikatlerden başka hakikatler kabul etmemeyi, bu hakikatleri henüz şüpheli, kararsız olan her şeyden ayırmayı; en sonra, bugün olduğu gibi ileride de bilinmesi imkânsız olana yanaşmamayı bildiler.

Böylece, duygularımızı çözerek tatlıyı, acıyı tatma yetimizin gelişmesinde. ahlâk fikirlerimizin kökünü, bu fikirlerden başlayarak doğru ile yanlışın değişmez, zorunlu kanunlarını belirliyen genel hakikatlerin temelini, en sonra, bu yolda gidişimizi uyduracağımız, doğrudan doğruya duyarlılığımızın tabiatından, bir dereceye kadar da ahlâk yapımız diyebileceğimiz şeyden çıkan güdülerini bulmuş oluyoruz.

Yine bu metot, hemen hemen dünya ölçüsünde bir alet oldu: Fizik bilimler metodunu mükemmelleştirme yolunda bu metodun nasıl kullanılacağı öğrenildi; bu metot, olayların incelenmesine, zevk kurallarına kadar götürüldü.

Böylece bu metafizik, insan zekâsının bütün bu konularında tatbik edilerek, her bilgi kolunda zihnin hareketlerini çözüyor, bu yolda sistemi meydana getiren hakikatlerin tabiatını olduğu gibi ulaşılabilecek doğruluk derecesinin tabiatını da öğretiyordu; bu da insan soyu ile çocukluğunun eski yanlışları arasına başlangıçsız denebilecek bir duvar koyan, onun yeni peşin yargılarla eski bilgisizliğine bir daha dönmesine meydan vermiyecek olan felsefenin sonuncu adımı demektir; bu adım, belki henüz hepsini bilmediğimiz halde içimizde sakladığımız bütün peşin yargıların, hattâ bunların yerine geçebilecek, ama yalnız zayıf tesirleriyle gelp geçici bir varlığı olan peşin yargıların ortadan kalkmasını da sağlıyor.

Bu sırada, Almanya'da, engin, geniş dehalı bir adam, yeni bir doktrinin temellerini atıyordu. Ondaki ateşli, pervasız hayal gücü, insan ruhunun sonsuz olarak yaşaması, insanın hürriyeti, Tanrının hürriyeti, çok güçlü bir zekânın idare ettiği bir evrende, bilgeliğin, adaletin, iyiliğin yer vermiyeceği anlaşılan acı ile suçun varlığı gibi bırakan iddiasız bir felsefe içinde rahat edemiyor. O, tabiatları bakımından basit, bozulmaz, eşit varlıklarla evreni kurdu. Bu varlıklardan her birinin kendisiyle birlikte evren sistemi içine giren varlıkların her biriyle olan ilişkileri, bu sistemi bütün diğerlerinden ayırdeden özelliklerdir; insan ruhu ile bir taş parçasını sınırlıyan sonuncu atom, aynı derecede birer monattır. Bunlar yalnız evren düzeninde aldıkları başka başka yerlerle birbirinden ayrılırlar.

Sonsuz bir zekâ, bu varlıkların mümkün olan bütün kombinezonları arasında bir tanesini, hepsinin en mükemmeli olanını seçebildi, başka birini seçemedi. Gerçi eldeki bu kombinezon, felâketli, cinayetli görünüşüyle bize üzüntü veriyorsa da, başka herhangi bir kombinezon, daha acıklı sonuçlar doğurmaktan geri kalmazdı.

Leibniz'in yurttaşlarınca kabul edilen, hiç değilse desteklenen bu sistemin, onlar arasında felsefe ilerlemelerini geciktirdiğini açığa çıkaracağız. Bütün İngiliz feylesofları okulunun, bu iyimserlik doktrini heyecanla kucakladıkları, güzel sözlerle ifade ettikleri görüldü; ama bu doktrini en başta, çok güçlü bir zekânın, doğrudan doğruya

tabiatı gereğince, mümkün olan evrenlerin ancak en iyisini seçebileceği temeli üzerine oturtan Leibniz kadar becerikli, derin olmıyan bu feylesoflar, bizim evrenimizin üstünlüğüne tanıt arıyorlar, soyut bir genellik içinde kaldıkça bu sistemin, iyi taraflarını kaybederek ikide bir insanı hem öfkeliendiren, hem güldüren küçük şeyler içinde yollarını sapıtıyorlar.

Bu sırada İskoçya'da başka feylesoflar, ancak gerçek yetilerimizdeki gelişmeyi çözmekle işlerimizdeki ahlâklılığa oldukça temiz, oldukça sağlam bir temel veren bir ilkeye ulaşılacağını düşünerek, insan ruhuna, duymak veya hükmetmek yetilerinden ayrı, ama onlarla birleşen bir yeti vermeyi tasarlıyorlar, yalnız bu yetiyi hesaba katmamak elden gelmiyeceğini söylüyorlarsa da onun varlığını ispat etmiyorlar. Biz bu fikirlerin tarihini yazacağız, bunların felsefe yürüyüşüne zarar vermekle beraber, felsefî fikirlerin çabucak yayılmasına yaradıklarını göstereceğiz.

Buraya kadar, yalnız felsefeyi inceliyen, derinleştiren, olgunlaştıran insanlarda felsefe ilerlemelerini gösterdik; şimdi de, bu ilerlemelerin halk ruhunda ne gibi tesirler doğurduğunu, en sonra da, aklın, hakikati bulma, tanıma metodunun kesin bilgisine ulaştığı zaman, otorite saygisiyle hayal gücünün onu ikide bir sürükledikleri yanılmalardan sakınmayı nasıl öğrendiğini, aynı zamanda, fertler kalabalığı içinde, bunca zamandır insan soyunu rahatsız edegelen, kötüleştiren peşin yargıları nasıl yıktığını göstereceğiz. Artuk uzun zamandan beri tanınmıyan, bü-

tün kanaatleri kendi aklımızın mehengine vurmak, yanı hakikatı yakalayıp tanımak için elimizde bulunan biricik aleti kullanma hakkını açıktan açığa haykırmak iyi karşılanıyordu. Her insan, bır çeşit gurur duyarak öğrendi ki, tabiat, onu başkasının sözüne mutlak olarak inanması için yaratmamıştır; böylece körükörüne eskiye inanma, aklın tabiatüstü bir inan çılgınlığı karşısında alçalması, felsefede olduğu gibi toplulukta da görülmez oldu.

Çok geçmeden Avrupa'da, hakikati bulup derinleştirmekten çok yaymaya uğraşan bir sınıf türedi. Bu insanlar, papazlar sınıfının, okulların, hükümetlerin, eski loncaların toplayıp elde tuttukları peşin yargılara, sığındıkları yerlerde, canları bahasına saldırarak, zaferlerini, insan bilgilerinin sınırlarını genişletmekten çok, halk yanılmalarını ortadan kaldırmaya bağlamışlardı; bu da insan bilgileri ilerlemelerine doğrudan doğruya yardım eden hem tehlikeli, hem faydalı bir hareketti.

İngiltere'de Collins, Bolingbroke, Fransa'da Bayle, Fontenelle, Voltaire, Montesquieu, bu ünlü adamların kurdukları okullar, hakikatten yana savaşa atılıyorlar, bu savaşta sıra ile edebiyatın, felsefenin, zekânın, kalem kuvvetinin akla verdiği bütün silâhları kullanıyorlar, her perdeden konuşuyorlar, alaylı sözlerden dokunaklı sözlere, çok bilgince, çok etraflıca yazılmış seçme yazılardan, roman yahut gündelik hicivlere varıncaya kadar bütün vasıtaları kullanıyorlar; pek zayıf

gözleri kamaşmaktan kurtaran, onlara meydana çıkarma zevkini bırakan bir perdeyle hakikati örtüyorlar; peşin yargıları, kendilerine daha kesin darbeler indirmek için, ustalıkla okşuyorlar; hemen hiçbir zaman ne onların birçoklarına birden, ne de yalnız bir tanesine açıktan açığa meydana okumuyorlar; arada sırada, dinde şöyle böyle bir hoşgörülükten, siyasette şöyle böyle bir hürriyetten başka bir şey istemez görünerek, akıl düşmanlarını avutuyorlar; din saçmalıklarıyla savaştıkları zaman despotizmi, zorbalığa karşı ayaklandıkları zaman da dini oyalıyorlar; yalnız insanı çileden çıkaran, gülünç kötüye kullanışlara saldırmak ister göründükleri zaman bile bu iki baş belâsının ana temellerine saldırıyorlar, birtakım dağınık dallarını budamakla kalacak gibi göründükleri halde bu uğursuz ağaçları köklerine kadar baltalıyorlar; kâh hürriyet dostlarına, despotizmin delinmez bir kalkanla örttüğü hurafeyi, kesmeleri gereken ilk kurban, kırmaları gereken ilk zincir olarak belletiyorlar; kâh tersine olarak hurafeyi despota, kudretinin gerçek düşmanı olarak tanıtıyorlar, onları iki yüzlüce gizli düzenlerinin, kanlı taşkınlıklarının tablosiyle korkutuyorlar; ama aklın bağımsızlığını, yazı hürriyetini, insan soyunun bir hakkı, bir kurtuluşu olarak istemekten asla usanmıyorlar; taassubun, zorbalığın bütün cinayetlerine karşı yorulmaz bir gücle ayaklanıyorlar; dinde, idarede, törelerde, kanunlarda, sıkıştırma, sertlik, barbarlık damgası taşıyan ne varsa hepsinin peşine düşü-

yorlar; tabiat adına, kırallar, savaşçılar, hâkimler, papazlar adına. insan kanına saygı gösterilmesini emrediyorlar; savaşlarda, işkencelerde, siyasetleri veya aldirışsızlıkları, insan kanını bol bol harcamaktan geri kalmadığı için, bu adamlara adamakıllı çıkışıyorlar; en sonra şu savaş bayrağını ele alıyorlar: *akıl, hoşgörülük, insanlık*.

Böylece, bu yeni felsefe, yalnız peşin yargılara tutunarak ayakta duran, yalnız yanılmalarla yaşayan, yalnız insanların kolayca kanıvermesiyle kuvvet kazanan kalabalık sınıfların hep birden düşmanlığına uğradı; hemen her yerde kabul edilen, bir yandan da sıkıştırılan bu felsefenin kırıallardan, papazlardan, kodamanlardan, yargıçlardan hem talebeleri, hem de düşmanları vardı. Bu felsefenin ileri gelenleri, kendilerine karşı gösterilen düşmanlığa göğüs gererek öcden kurtulma, zaferlerinden hiçbir şey kaybetmemek için biraz meydana çıkarak baskı karşısında gizlenme sanatını biliyorlardı.

İkide bir hükümet, bir eliyle onları ele verenlere para verirken öbür eliyle kendilerini mükâfatlandırıyor, cezaya çarptırıyor, kaderin lûtfu ile onlar kendi toprağında dünyaya geldikleri için övünüyorlar; kanaatleri yüzünden onları cezalandırıyor, bu kanaatleri paylaşmamak şüphesi altında kalınca kendisini küçük düşmüş sayıyordu.

Karakterlerinin az veya çok çekingen olmasına, mesleklerinin, gururlarının çatışan menfaatlerinden vazgeçmelerine göre bazılarınca doğruluğu kabul edilen, diğerlerince az veya çok göze

çarpan bir çeşit ikiye bölünmeyle gizli tutulan bu kanaatler, bütün aydın insanların kanaatleri olmadıkça gecikmedi. Ama daha şimdiden kabul etme yolu, oldukça kuvvetliydi, çünkü daha önceki çağlarda görüldüğü gibi, her ne pahasına olursa olsun, gizli tutma yerine, insan, kendisi, çoğu zaman da başkası için akılcıca bir ihtiyatlılık göstermekle yetiniyordu.

Biz bu felsefenin ilerlemelerini, hükümetlerle papazlar engizisyonunur., evrensel denebilecek bir dil haline gelen fransızca ile bu felsefenin tez elden yayılmasına engel olamadığı Avuranın birçok ülkelerinde gözden geçireceğiz. Siyasetle hurafenin bu felsefeye karşı, insan bilgisinin insan aklına meydan okumak için ortaya atabildiği bütün sebepleri, onun sınırlarını, zayıflığını gösterecek bütün kanıtları nasıl bir hileyle kullandığını, körükörüne inandırma dâvasında Pironculuktan bile yardım görüldüğünü göstereceğiz.

Belirsiz bir hürriyetten faydalanarak, ticaretle endüstri yolunda en güvenilir teşviklere yerveren, milletleri, büyük bir eşitsizlikle dağıtan, pek çok masraflarla, çoğu zaman da büyük bir barbarlıkla toplanan vergilerin yıkıcı belâsından, ağır boyunduruğundan kurtarıp yerine hakça, eşit, hemen hemen duyulmaz bir vergi borcunu salan bu pek basit sistemi; devletlerin gerçek gücünü, zenginliğini, fertlerin refahına, haklarına gösterilen saygıya bağlayan, bu toplulukların tabû olarak ayrıldıkları çeşit çeşit sınıfları ortak

bir bahtiyarlık bağı ile birleştiren bu nazariyeyi; insan soyu kardeşliğinin, tatlı ahengini hiçbir milli çıkarın bulandıramayacağı bu ferahlık verici fikri; iyilikleriyle olduğu kadar sadelikleriyle, genişlikleriyle de pek çekici olan bu ilkeleri Fransız iktisatçıları, her yana canla başla yaydılar. Onların başarısı, feylesofların başarısı kadar çabuk, etraflı olmadı; savaşıacakları oldukça ince peşin yargılarla daha da ince yanılmalar vardı. Onların doğru yola çıkarmadan önce aydınlanmaya, sağduyuyu hakem olarak kullanmadan önce, işlemeye ihtiyaçları vardı.

Ama şu bir hakikattir ki, onlar, doktrinlerinin bütününe kavriyan pek az taraftar bulabilmişlerdi; gerçi düsturlarının genelliği, ilkelelerinin eğilip bükülmezliği, insanlara korku vermişse de, karanlık, dogmatik bir dili kullanarak, ticaret hürriyetinin menfaatleri uğrunda siyasi hürriyetinin menfaatlerini büsbütün unuttur görünerek sistemlerinin yetecek kadar derinleştirmedikleri bazı kısımlarını pek mutlak, pek ukalâca bir şekilde ortaya atarak dâvalarının iyiliğine, doğrudan doğruya kendileri zarar vermişlerse de hiç değilse, bir milletin refahını, komşularının yoksul düşmesinde, yasakçı bir rejimin dar görüşlerinde, zora dayanan mali kanunların küçük kombinezonlarında bulan bu gevşek, hileci, bozuk siyaseti iğrenç, hor görülen bir duruma düşürmüşlerdir.

Ama insan dehasının felsefeyi, siyaseti, iktisadı zenginleştirdiği, aydın insanların küçük ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ya büyük ölçüde kabul ettiği yeni hakikatler. onların kurtarıcı tesirlerini daha uzaklara götürmüştür.

Kitap basma sanatı, her yana yayılmış, kitapların sayısı alabildiğine çoğaltılmıştı; kitaplar bütün bilgi, tatbikat, hattâ zenginlik derecesine göre iyice tertiplenmiş, her zevke, her zekâya göre pek ustaca bükülüp katlanmışlardı. Pek kolay, çoğu zaman da pek güzel bir öğretimin veren kitaplar, o kadar çok hakikat kapıları açmıştı ki, bunların hepsini kapatmak, hemen hemen imkânsız bir hale gelmişti. Artık hakikata ulaşmasına engel olunabilecek bir sınıf, bir meslek kalmamıştı. Her zaman istiyerek veya zorla bilgisizliğe mahkûm olan pek çok sayıda insan kaldı ise de, artık insan soyunun kaba kısmıyla aydın kısmı arasına konulan sınır, hemen baştan başa silinmiş, iki kutbu, zekâ ile anlayışsızlığı birbirinden ayıran boşluk, belli belirsiz bir meyille doldurulmuştu.

Böylece insanın tabii haklarının genel bir bilgisi, hattâ bu hakların bırakılmazlığı, zamanla kaybolmazlığı kanaati, düşünme, yazma hürriyeti uğrunda, ticaret, endüstri hürriyeti uğrunda, halkın yükünü hafifletme, yabancı dinlere karşı her türlü ceza kanunlarını kaldırma uğrunda, barbarca zulümleri, işkenceleri bırakma uğrunda, açıktan açığa ortaya atılan bir görüş; daha yumuşak ceza kanunlarıyla suçsuzluğu tam bir güven altında bulunduran bir hukuk sistemi, daha sade, akla, tabiata daha uygun bir medeni

kanun ısteme; peşin yargılarla siyaset uydurmaları arasında yer alan dinlere karşı gösterilen aldırışsızlık, ikiyüzlülüğe, tassuba karşı beslenen kin, peşin yargılara hor bakma, bilgi ışıklarını yaymaya çalışma; bu ilkeler, yalnız feylesofların eserlerinde kalmadı, öğretimin din dersinden, yazıdan çok ileriye götürüldüğü topluluğun bütün sınıflarına geçerek, ortak bir meslek ne makyavelci, ne de budala olmıyan insanların bayrağı oldu. Birtakını memleketlerde, bu ilkeler milletin ana kütesinin, idaresine, emrine girmeye hazır görüldüğü oldukça geniş bir halk oyu meydana getiriyordu. İnsanlık duygusu, yani insan soyunu rahatsız eden bütün kötülüklere karşı şefkatli, canlı bir acıma duygusu, devlet kurumlarında, hükümet işlerinde, özel işlerde, tabiatın kaçınılmaz acılarına yeni yeni acılar katan her şey karşısında duyulan bir korku duygusu, bu ilkelerin tabii bir sonucuydu; bu duygu bütün yazılarda, bütün söylevlerde kendini gösteriyor. mutlu tesiri, yavaş yavaş, despotizme boyun eğen milletlerin kanunlarında, devlet kurumlarında bile göze çarpıyordu.

Düşüncelerinde memleket, ırk, mezhep ayırmadan bütün insanlığın menfaatlerini gözeten türlü milletlerin feylesofları, nazarı kanaatlerinin farklı olmasına bakmıyarak, bütün yanlışlıklara, her türlü zorbalıklara karşı, kuvvetle birleşmiş bir cephe meydana getiriyorlardı. Dünya ölçüsünde bir insanseverlik duygusuyla harekete geçen bu adamlar, kendi yurtlarından uzak ol-

duğu, kendilerine dokunmadığı zaman da, haksızlıkla savaşmaktan çekinmezler; bu savaş doğrudan doğruya kendi yurtları diğer milletlere karşı suçlu sayıldığı zaman bile açarlardı; onlar, açgözlülüğün Amerika, Afrika, Asya kıyılarını kirleten cinayetlerine karşı Avrupada ayaklandılar. İngiliz, Fransız feylesofları, anlayışsız tiranlarının insan yerine koymayıp hor baktığı bu zencilerin *dostları* adını taşımakla, bu yolda ödevlerini yapmakla şeref duyuyorlardı. Beccaria, İtalya'da Fransız hukuk sisteminin barbarca hükümlerini çürüttüğü sırada, Fransız yazarları Rusya'da, İsveç'te yer bulan hoşgörölüğü birtakım övgülerle mükâfatlandırıyorlardı.

Saygıdeğer Howard'ın Fransızlara, zindanlarında, yoksul yurtlarında bunca insanın kurban gitmesine sebep olan barbarca ilgisizliği bildirdiği sırada, Fransa'da, İngiltere'yi ticaret yolunda saçma inanışlardan, anayasasının, kanunlarının kötülüklerine karşı beslediği hurafeli saygıdan uzaklaştırma yolu aranılıyordu Hükümetlerin şiddetleri, ayartmaları, papazların dar kafalılığı; doğrudan doğruya milli hurafeler, artık hakikatın sesini susturacak o uğursuz kuvveti kaybetmişti, hiçbir şeyin akıl düşmanlarını da, hürriyeti çiğniyenleri de, nerdeyse bütün Avrupayı kaplıyacak olan bir hükümden kurtarmasına imkân yoktu.

En sonunda, saçma inanışların artık sallanan yapısına son tekmei indirecek olan yeni bir doktrinin geliştiği görüldü: Bu da, en ün-

İlk havareleri Turgot, Price, Priestley olan, insan soyunun sonsuz olarak mukemmelleşebileceğini ileri süren doktrindi; onuncu devre giren bu doktrini orada gereği gibi inceliyeceğiz. Yalnız, burada, aklın bu doktrinden pek çok yardım görerek alt ettiği sahte bir felsefenin kökünü, ilerlemelerini meydana çıkaracağız.

Birtakım memleketlerde gururdan, diğerlerinde menfaatten doğan bilgisizliği sürdürmek, yanlışların egemenliğini uzatmak gibi gizli bir amaç güden bu felsefeye taraftar olanlardan birçoklarının kâh parlak paradokslarla aklı altüst ettikleri, yahut mutlak Pironculuğa uygun bir uyşuklukla şaşırttıkları; kâh bilgilerdeki ilerlemenin, hürriyeti için olduğu kadar bahtiyarlığı için de faydasız yahut tehlikeli olacağını söyleyerek insan soyunu küçük düşürdükleri; en sonunda da, kâh aydınlanma erdemine olduğu gibi bilgilere dayanma sağduyusuna da ihtiyaç göstermeyen uydurma bir büyüklükle, bilgeliğin sahte coşkunluğu ile aklı doğru yoldan çıkardıkları; beri yanda felsefeyi, derin bilimleri, âciz, ihtiyaçlarla sarılmış, gündelik, ağır işlere boyun eğen bir varlığın çok üstünde nazariyeler diye ele aldıkları; öte yanda bunları görgülerin, bir devlet adamının becerikliliği karşısında ortadan kalkması gereken kararsız, şişirilmiş spekülasyonların karma-karışık yığını diye küçümsedikleri görüldü. Onların hiç durmadan bilgi ışıklarında ilerlemeler yerine gerilemeler görülmesinden sızlandıkları, insanlar haklarını hatırlayıp akıllarını kullandıkça insan

soyunun değerinden kaybettiğini söyliyerek ahü vah ettikleri, hattâ insan aklını, barbarığa, bilgisizliğe, esirliğe götürecek olan bu çalkalanmalardan birinin devri yakın olduğunu - hem de aklın artık bunlardan korkusu olmadığını ispat etmek için her şeyin birleştiği bir zamanda - haber verdikleri işitiliyordu. Bu sırada, felsefenin, temellerini yıkmaya çalıştığı eski hurafeler yapısını, beceriksiz bir elle desteklemeye çabalıyanlardan daha usta olan birtakım şarlatanlar, bu yıkıntıları, hakları içinde kendini toparlıyan akıldan yalnız şöyle böyle bir itaat istiyen, bazı anlaşılmaz şeylere inanmaya yanaşması şartıyla onu hemen hemen serbest bırakan bir din sistemi kurmak için kullanmaya yelteniyorlar; halbuki diğerleri, gizli birlikler içinde, eski büyücülüğün sırlarını canlandırmaya çalışıyorlar; sonra da halka eski yanlışlarını bırakarak, talebelerini yeni hurafelerle zincirliyerek birtakım çömezlerinin hatırı için Hindistan'la Mısır kiral-papazlarının eski zorbalığını yeniden kurmak ümidini besliyorlar. Ama, bilimlerin hazırladığı sarsılmaz temele dayanan felsefe, çok geçmeden onların önüne, karşısında zayıf çabalarının paramparça olacağı bir duvar koyuyordu.

Zihinlerin, yukarıda taslağını çizdiğim durumuyla hükümetlerin bu siyasi sistemini karşılaştırarak eninde sonunda büyük bir devrim olacağı önceden kolayca kestirebilirdi; bu devrimin de ancak iki şekilde olabileceğine hükmetmek güç olmazdı: ya felsefenin sevdirdiği bu

akıl ve tabiat ilkelerini halkın kendi başına kurması, yahut hükümetlerin, bu yolda daha erken davranıp gidişlerini onun kanaatlerine göre düzenlemeye koşmaları gerekirdi. Bu devrimlerden biri tanesi daha tam, daha çabuk, ama daha fırtınalı, diğeri de daha ağır, daha eksik, ama daha sessiz olacaktı; birinde hürriyetle saadet, geçici kötülüklerle sağlanacaktı, diğesinde ise bu kötülüklerden kaçınılacak, ama böylece belki uzun zaman bu devrimin bu sırada yüzde yüz doğuracağı iyiliklerden elde edilecek bahtiyarlığın bir kısmı gecikecekti.

Hükümetlerin bozukluğu, bilgisizliği, birinci yolu seçti, aklın, hürriyetin tezelden kazandığı zafer de insan soyunun öcünü aldı.

Britanya sömürgelerinde yaşayanlar, Atlas Okyanusu ötesinde doğan İngilizlerin, Greenwich meridiyenı altında doğan İngilizlerle tabiattan aynı hakları aldıklarını, yetmiş derecelik bir farkın bu hakları değiştiremeyeceğini basit bir sağduyu ile öğrendiler. Belki de onlar Avrupalıların bu ortak hakları, insan soyunun bütün fertlerine tanıdıklarını çok iyi biliyorlar, bu arada gönül rızası olmadan hiçbir vergi ödememek hakkının da bulunduğunu anlıyorlardı. Ama Britanya hükümeti, sanki Tanrının Asya'yı olduğu gibi Amerika'yı da Londra'da yaşayanların keyfi için yarattığına inanmış görünüyor, gerçekten de denizler ötesinde yaşayan, sırası gelince Avrupa İngilteresini ezmek için kullanacağı uyruk bir milleti eli altında tutmak istiyordu. Hükümet, İngiliz milletini temsil

eden uysal insanlara Amerika'nın haklarını çiğnemeyi, ondan zorla vergi almayı emretti. Amerika. bu haksızlığın, aralarındaki bağları kırıdığım bildirdi, bağımsızlığını ilân etti.

O zaman, tarihte ilk olarak büyük bir milletin bütün zincirlerinden kurtulduğu, kavgasız, gürültüsüz, kendi kendine, saadetini sağlamaya çok elverişli olduklarına inandığı bir anayasa ile diğer kanunları koymaya giriştiği görüldü; coğrafya durumu, eski siyasi durumu, onu birleşik bir cumhuriyet kurmaya zorladığı için, insanın tabii haklarını açıkça tanımayı ilk temel, bu hakları korumayı da ilk iş olarak ele alan bu memleketin bağrından aynı zamanda on üç cumhuriyetin anayasasını çıkarmaya hazırlandığı görüldü. Biz bu anayasaların tablosunu çizeceğiz; bunların siyaset bilimleri ilerlemelerinden nelei aldığını, eğitim peşin yargılarının, bunlar arasına ne gibi eski yanlışları karıştırdığını; neden meselâ, kuvvetlerin denkleşmesi sisteminin bu yolda basitliğini kaybettiğini, neden bu anayasaların hak eşitliğinden ziyade menfaat birliğini ilke olarak aldığını göstereceğiz. Yalnız bu menfaat birliği ilkesinin, siyasi haklara kural sayıldığı zaman, tam olarak yerine getirilmemesine ses çıkarılmayınca bu türlü hakları çiğnemek demek olduğunu değil ama bu birliğin, gerçek bir eşitsizlik halini aldığı zaman, temelli ortadan kalktığını da ispat edeceğiz. Bu mesele üzerinde direneceğiz, çünkü bu yanlışla. bugüne bugün tehlikeli olan biricik yanılma, çünkü gerçekten

aydın insanların bile henüz sınırlamadıkları biricik yanılmadır. Amerika cumhuriyetlerinin, anayasalarını kendi sınırları içinde düzeltmek, bu kuvveti kanun koyma kuvvetinden ayırmak için, o zaman nazariye halinde pek yeni olan düzgün, rahat bir düzen kurup tertiplemek zorunluğu fikrini, kanunda nasıl gerçekleştirdiklerini gösterceğiz.

Biri insanlığın tabii haklarını koruyan, diğeri ise bu hakları zamanla hükümsüz, siyasi menfaatlere, yazılı anlaşmalara bağlı sayan bu iki ileri millet arasında başgösteren harbde, bu büyük dâva, bütün Avrupa'nın gözü önünde, halk mahkemesinde kazanıldı; insanların hakları, Neva kıyılarından Vâdi-ül - kebir nehri kıyılarına kadar serbestçe dolaşıp yayılan yazılarda alabildiğine, kayıtsız şartsız, açıktan açığa ortaya atılıp işleniyordu. Bu fikrin savaşları, çok ağır bir boyunduruk altında bulunan ülkelere, en uzak köylere kadar sokuldu, buralarda oturan insanlar da birtakım hakları olduklarını öğrenerek şaşır kaldılar; bu hakları tanımayı öğrendiler; diğer insanların da kendi haklarını ya yeniden ele almaya, ya elde tutmaya kalkıştıklarını anladılar.

Böylece Amerika devrimi, Avrupa'da yayılmada gecikmedi; eğer burada Amerikalıların dâvasına her milletten çok ilgi gösterip de onların yazılarını, ilkelerini yaymış, hem en aydın, hem az hür milletlerden biri olan, feylesofları en gerçek bilgi ışıkları taşıyan, hükümetleri ise hiç görülmemiş koyu bir bilgisizlik içinde yüzen,

kanunları, hiçbir millî gururla, hiçbir peşin yargı ile kendisini eski kurumlara bağlamıyacak kadar az çok halk ruhunun etkisi altında bulunan bir millet varsa, insanlık dostlarının bu kadar ümitle, bu kadar sabırsızlıkla beklediği bu devrime ilk hareketi vermesi, doğrudan doğruya olayların gelişiyile, bu milletin alınına yazılmış değil miydi? Demek oluyor ki, bu devrimin Fransa ile başlaması gerekiyordu.

Hükümetinin idaresizliği, bu devrimi çabuklaştırdı; felsefe, bu devrimin ilkelerine çeki düzen verdi; halk kuvveti, onun hareketlerini durdurabilecek engelleri yıktı attı.

Bu devrim, Amerika devriminden daha tam, dolayısıyla de içerde daha az gürültülü oldu, çünkü Amerikalılar, İngiltere'den aldıkları medenî kanunları, ceza kanunlarını hoşnutsuzlukla benimsiyerek, kötü zorlamalar sisteminde hiçbir şeyi değiştirmeden, derebeylik zorbalıklarını da, soydan gelme payeleri de, zengin, güçlü, imtiyazlı loncaları da, dinî hoşgörmezlik sistemini de yıkmadan yeni kuvvetlerin temelini atmakla, bunları o zamana kadar Britanya milletinin kendi üzerlerinde yürüttüğü kuvvetlerin yerine geçirmekle yetiniyorlar. Bu yenileştirmelerde hiçbir şey halk kütlesine ulaşmıyordu, hiçbir şey fertler arasında kurulmuş olan ilişkileri değiştirmiyordu. Fransa'da, tersine olarak, devrim, topluluğun bütün iktisadi hayatını kucaklıyacak, bütün sosyal ilişkileri değiştirecek, siyasi zincirin son halkalarına,

mal, mülklerinden, endüstrilerinden yana kaygıları olmıyan, ne kanaatleriyle, ne uğraşlariyle, ne de zenginlik, ihtiras veya zafer menfaatleriyle halk hareketlerini tutmıyan fertlere varıncaya kadar sokulacaktı.

Yalnız anayurtlarının zorbalık peşin yargıları ile savaşır görünen Amerikalılar, İngiltereye rakip devletleri müttefik olarak kazandılar; İngiltere'nin zenginliklerini, gururunu kıskanan diğer devletler de, gizli anlaşmalarla, hakkın zaferini çabuklaştırdılar; böylece bütün Avrupa, zalimlere karşı birleşmiş göründü. Fransızlar, tam tersine, henüz bütün Avrupayı kaplıyan kıralların despotizmine de, yarı hür devletlerdeki siyasi eşitsizliği de, asillerin gururuna, papazların egemenliğine, hoşgörmezliğine, zenginliklerine de, derebeyliğin kötü kullanışlarına da aynı zamanda saldırdılar; Avrupa devletleri de zorbalıktan yana birleşmek zorunda kaldılar. Böylece Fransa kendi yanında birtakım bilgelerin sesinden, ezilen milletlerin çekingen dileklerinden başka bir kuvvet bulamadı, bu yardımları da iftira ile onun elinden kapmaya çalışacaklardır.

Fransa anayasasiyle kanunlarının dayandığı ilkelerin, Amerikalılarca ele alınan ilkelerden niçin daha temiz, daha belgin, daha derin olduğunu; neden bunların her türlü peşin yargıların tesirinden büsbütün sıyrıldığını, nasıl olup da burada eşitlik yerine, hiçbir zaman bu eşitliğin yalnız zayıf, ikiyüzlü bir eklentisi olan menfaat birliğinin geçmediğini; uzun zaman hayranlık

beslenen bu boş denkleşme yerine kuvvetlerin sınırları konduğunu; zorunlu olarak çok sayıda ayrı ayrı, küçük küçük meclislere ayrılıp bölünen büyük bir milletin, tarihte ilk olarak, halka egemenlik hakkını, kanunlardan başka bir şey tanıma hakkını nasıl sağladığını göstereceğiz; bu kanunların yapılışı da eğer millet, bu işi, vekilleri eline bıraktıysa doğrudan doğruya kendi kabuliyle yasalı oluyor, bu kanunlar, kendi naklarını, menfaatlerini çiğnerlerse millet, kendi egemen iradesinin usule uygun bir hareketi ile, her zaman onları düzeltbiliyordu.

Descartes'ın dehası ile insan soyu alinyatlarında bir devrimin baş ilkesi olan bu genel ileri hareketin damgası kafalara basıldığı zamandan, ancak uzun esirlik, felâket yüzyılları geçirdikten sonra, insanın tabii bağımsızlığı yerine geçirebildiği eksiksiz, sâf bir sosyal hürriyetin o mutlu devrine kadar, matematik, fizik bilimlerdeki ilerlemelerin tablosu, bütünü ile kavranmak, aralarındaki ilişkiler gözden geçirilmek istenirse, türlü parçalarının ayrılması, sıralanması gereken ucsuz bucaksız bir ufku gözlerimizin önüne sermektedir.

Cebirin geometriye uygulanması, bu iki bilimdeki buluşların bitmez tükenmez kaynağı olmakla kalmıyor; Descartes, bu büyük misalle, genel olarak büyüklükler hesabı metotlarının, uzam ölçüsünü konu olarak alan bütün meselelere nasıl uygulanabileceğini ispat ederek bunların, ilişkileri belginlikle tahmin edilmeye elverişli bü-

tün nesnelerde, aynı başarıyla kullanılacağını önceden bildiriyordu. Bu büyük buluş da, bütün hakikatleri, hesabın kesinliğine bağlamayı. bilimlerin bu sonuncu amacını gösterip bu yolda araçlarını da sezdirerek ona ulaşma ümidini veriyordu.

Bu buluşun hemen ardından, değişken bir niteliğin birbirini kovalıyan çoğalma ve azalmalarının ilişkilerini bulmayı, yahut niteliğin kendisini yeniden bulmayı - ister bu çoğalmalara sonlu bir büyüklük verilsin, ister bunların gözden kayboldukları andan başka bir ilişik aranılmasın-öğreten yeni bir hesap geldi; değişken büyüklüklerin bütün kombinezonlarından, değişimlerinin bütün faraziyelerine kadar uzanan bu metot, değişmeleri kesin ölçüye elverişli bütün nesnelerde, gerek unsurlarının ilişkilerini, gerek bu ilişkiler yalnızca bilindiği zaman. kendi aralarındaki ilişkilerin bilgisine göre, nesnelerin ilişkilerini aynı derecede belli etme imkânını verdi.

Bu hesapların bulunmasını Newton'la Leibniz'e borçluyuz, ama bir nesil önceki geometricilerin çalışmaları bu buluşu hazırlamıştır. Bu hesapların, yüz yılı aşan bir zamandan beri hiç arasız sürüp gelen ilerlemeleri, birçok deha sahibi insanların eseri olmuş, bu insanlara şan, şeref kazandırmıştır. Onlar, izlerinden gitmediği halde kendilerini görebilen feylesofun gözünde, insan zekâsı kuvvetlerinin heybetli bir anıtı olarak yükselmişlerdir.

Bugün de yaşıyan doğru, gerçekten çözüm-
sel bir cebir dilinin meydana gelişini, ilkelerini
bu bilimdeki teknik yolların tabiatını, bu yolla-
rı insan zihninin tabii işlemleriyle karşılaştı-
mayı gözden geçiren bu metot, kendi kendine
nicelikler bilimin özel bir aletinden başka bir
şey değilse de bütün fikir kombinezonlarına uy-
gulanacak dünya ölçüsünde bir aletin ilkelerini
taşımaktadır.

Rasyoneî mekanik, kısa zamanda geniş ve
derin bir bilim oldu. Sonunda Descartes'ça yan-
lış anlaşılan cisimlerin çarpışması kanunları mey-
dana çıkarıldı.

Huygens, daire hareketinin kanunlarını bul-
du; aynı zamanda bir eğride her unsurun hangi
daireden olduğunu gösterme metodunu da orta-
ya attı Newton, bu iki nazariyeyi birleştirerek
eğrili hareketin nazariyesini buldu bu nazariyeyi
Kepler'i, gezegenlerin eliptik yürüngelerini baş-
tan başa dolaştıkları buluşuna götüren kanunla-
ra uyguladı.

Belli bir zamanda, belli bir hızla, belli bir
doğrultuda boşluğa atıldığı farzedilen bir geze-
gen, güneşin etrafında, ona doğru yönelen ve
uzaklıkların kareleriyle tersine orantılı bir kuv-
vete göre bir elips çizerek dolaşır. Aynı kuvvet,
uyduları, asıl gezegen etrafında, yürüngenlerine
çeker. Bu kuvvet, gök cisimlerinin bütün siste-
minde kendini gösterir: gök cisimlerini meydana
getiren bütün unsurlar arasında karşılıklı olan
bir kuvvettir.

Gezegen elipslerinin düzgünlüğü, burada bozuluyor: hesap, bu karışıklıkları, en ince farklarına varıncaya kadar, açıklar. Bu kuvvet, aynı nazariyenin yörüngelerini belli etmeyi, dönüşünü önceden kestirmeyi öğrettiği kuyruklu yıldızları hareket ettirir. Yerle ayın dönme eksenlerinde görülen hareketler de, bu evrensel kuvvetin varlığını bildirir. En sonra bu kuvvet, yer cisimlerindeki ağırlığın da sebebidir, biz bu cisimleri aralarındaki oldukça farklı uzaklıklarda gözliyemediğimiz için, bu kuvvet, bu cisimler içinde iş merkezinin bir sabitesi olarak görünür.

Böylece en sonra insan, tarihte ilk olarak evrenin fizik kanunlarından birini öğrendi. Bu kanun, bugüne kadar tek kalmıştır, onu meydana çıkaran insanın zaferi gibi.

Bugün gök olaylarının akla durgunluk verecek bir düzgünlükle bağlı olduğu görülen bu kanunu, yüz yıllık çalışmalar kuvvetlendirmiştir; bu olaylardan bir tanesi bu kanundan ayrılır gibi görüldüğü zaman bile, bu geçici kararsızlık, her defasında yeni bir zaferin konusu olmada gecikmemiştir.

Felsefe, hemen her zaman, deha sahibi bir insanın eserlerinde, bu kanunu yöneten gizli kuvveti bulmaya zorlanmıştır; ama burada hayranlığın verdiği bir ilgi, Newton'un yürüyüşünü adım adım izlemeye imkân veren veciz fıkraların bulunup saklanmasına sebep olmuştur. Bu fıkralar, büyük bir buluşta tesadüfün mutlu kombinizonlarıyla insan dehası çalışmalarının nası

el ele verdiğini, pek elverişli olmayan kombinezonların bu buluşları nasıl geciktirip başka ellere bırakabileceğini göstermeyecektir.

Ama Newton, insan zekâsı ilerlemelerine, belki de tabiatın bu genel kanununu bulmaktan daha çok yardım etmiş olan bir şey yaptı; insanlara, fizikte, sebebi yalnız bir olayın varlığından değil, niceliğinin, uzamının varlığından çıkaran belgin, hesaplama ölçülmüş nazariyelerden başka bir şey kabul etmemeyi öğretti. Bu yüzden eskilerin gizli niteliklerini yenilemekle suçlandırıldı, çünkü o, gökyüzü olaylarının genel nedenini, gözlemin söz götürmez gerçekliğini ispat ettiği basit bir olgu içine sokmakla kalmıştı. Bu suçlama da bilim metodlarının daha ne kadar felsefeye aydınlatılmaya ihtiyaçları olduğunu ispat eder.

d'Alembert, bir kuvvetle hareket ettirilen, birbirlerine şartlarla bağlı olan herhangi bir sayıda noktaların hareketini yalnız başına belirlemeye yetecek genel bir ilkeyi bulunca, bir sürü statik, dinamik problemler sıra ile ortaya atılıp çözümlendi. O, aynı ilkeyi, belirli şekli olan sonlu cisimlere, parçaları arasındaki birtakım ilişkileri koruyarak birtakım kanunlara göre şekillerini değiştirebilen, esnek, eğilip bükülür cisimlere, en sonra da ister aynı yoğunlukta kalsınlar, ister genişleme halinde bulunsunlar, doğrudan doğruya akışkan cisimlere uygulamada gecikmedi. Bu gibi soruları çözmek için yeni bir hesaba ihtiyaç vardı; bu hesap da, onun dehasından kurtulamamış, mekanik de artık düpedüz katkısız bir hesap bilimi olmuştur.

Bu buluşlar, matematik bilimlerin malıdır; ama gerek evrensel çekim kanununun, gerekse bu mekanik ilkelerinin tabiatı ve bunlardan evrenin ilksiz düzeni için çıkarılabilecek neticeler, felsefenin sınırları içinde kalıyor. Bütün cisimlerin, kendi kendilerine denge elde edip tutmalarına, hareketlerdeki düzgünlüğü meydana getirip korumalarına sebep olan zorunlu kanunlara bağlı oldukları öğrenildi.

Gök hâdiselerini idare eden kanunların bilgisi, bu yolda görünüşleri hesaplamak için pek belgin metotlara götüren matematik çözme buluşları, hem fizik, optik aletlerinin, hem de bölümlerindeki doğruluk, gözlemlerdeki doğruluğun ölçüsü olan aletlerin ulaştığı, o zamana kadar ümit halinde olsun, tasarlanmıyan bu mükemmellik; zamanı ölçmeye yarıyan makine-lerdeki belginlik, hükümetlerin astronomları, observatuvarları çoğaltmadaki menfaatleriyle birleşen çok geniş bir ilim zevki; bütün bu sebepler birleşerek astronomi ilerlemelerini sağladılar. Gökyüzü, insanlar için, yeni bulunan yıldızlarla zenginleşti, insan da bunların hem duruşlarını, hem hareketlerini doğru olarak belirleyip kestirmeyi öğrendi.

Artık skolâstik saçmalıklardan olduğu gibi Descartes'ın içine soktuğu boş açıklamalardan da yavaş yavaş sıyrılıp kurtulan fizik, sonunda daha genel olguları içlerinden hesapla çıkarmak içinde - reylerle tabiatı sorguya çekme sanatından başka bir şey olmuyor.

Havanın bir ağırlığı olduğu anlaşıldı, bu ağırlık ölçüldü; ışığın bir anda geçip gitmediği meydana çıkarıldı, hızı gösterildi bundan gök cisimlerinin görünüşteki duruşları üzerinde çıkarılması gereken neticeler hesaplandı, güneş ışını çeşit çeşit kırılabilen, başka başka renkli çok basit ışınlara ayrıldı. Gök kuşağı, açıklanmış, renklerini meydana getirme yahut ortadan kaldırma vasıtaları hesaba bağlanmıştır. Yalnız birtakım maddelerin, birbiriyle sürtüldükten sonra, hafif cisimleri çekme özelliği olarak bilinen elektrik, evrenin genel hâdiselerinden biri oluyor. Yıldırımın sebebi artık bir sır değildir, Franklin de onu keyiflerine göre çevirip yönetme sanatını insanlara bildirmiştir. Atmosfer ağırlığının değişimleriyle hava nemini, cisimlerin ısı derecelerini ölçmede yeni yeni aletler kullanılmıştır. Meteroloji adı altında yeni bir bilim, arada sırada atmosfer hâdiselerini önceden kestirmeyi bize öğretmektedir, bu bilini, bir gün bu hâdiselerin henüz bilinmiyen kanunlarını da bulduracaktır.

Bu buluşların tablosunu çizerek, fizikçilere araştırmalarında yol gösteren metotların nasıl temizlenip mükemmelleştiklerini, nasıl deneyler yapma, aletler meydana getirme sanatının gittikçe daha büyük bir belginlik kazandığını; o şekilde ki fiziğin yalnız, her gün yeni yeni hakikatlerle zenginleşmekle kalmayıp artık ispat edilmiş hakikatlerin de çok büyük kesinlik elde ettiğini; bir sürü bilinmiyen olguların yalnız gözlenmekle, çözülmekle kalmayıp hepsinin de ayrıntılarında çok kesin ölçülere bağlandığını göstereceğiz.

Fızık, yalnız skolâstik peşin yargılarla, görünüşte pek çekici olan genel faraziyelerin göz-alıcılığıyla savaştı. Başka engeller, kimyadaki ilerlemeleri geciktirdi. Kimyanın altın yapma sırrı ile ölmek sırrını vermesi gerektiği düşünülmüştü.

Büyük menfaatler, insanı saçma inanışlara sürüklüyor. Bayağı ruhların iki kuvvetli tutkusunu okşıyan, üstelik şan ve şeref tutkusunu da ateşliyen bu gibi vaitlerin eldeki vasıtalarla yerine getirilemeyeceği düşünülmedi; hayaller içinde yüzen kolay inanışın eskiden beri uydurageldiği acayıpliklerin, hepsi, kimyacıların da kafasında yer etmiş görünüyordu.

Ama bu hayaller, yavaş yavaş, kendi kendini inkâr edip gerçekten deneysel bir kimyaya yerini bırakan Descartes'ın mekanik felsefesine boyun eğiyorlar. Cisimlerin birleşimleri ve ayrılışmaları, birlikte bulunan hâdiselerin gözlemi, bu işlemlerin kanunlarını araştırma, maddeleri git-tikçe daha basit unsurlara ayırma işi durmadan artan bir belginlik, bir kesinlik kazanıyor.

Kimyadaki bu ilerlemelere, bir bilimin bütün sistemini kucaklayıp üstelik de bütünü kuran hakikatlerin sayısını artıracak metotları tophiyarak mutlu bir devrim müjdeliyen. hazırlıyan birtakım mükemmelleşmeleri de katmalıdır. Bunlardan birı, o zamana kadar gizli kalmış olan genleşebilir akışkanları elde etmede. deneylere bağlamada yeni vasıtaların bulunmasıdır; bu buluş da. araştırmalarımızda görülemiycek bir hale soku-

lan bir sürü yeni varlıklarla artık bilinen varlıklar üzerinde harekete geçmeye imkân vermiş, hemen bütün kombinezonlara bir unsur daha katarak, baştan başa denilebilecek şekilde kimya sistemini değiştirmiştir. Maddeleri işaretliyen sözleri, ortak bir unsuru olan maddelerin münasebetlerini veya farklarını, bu maddelerin sınıfını anlatan bir dilin meydana gelişi de böyle bir buluştur. Bundan başka, bu maddeleri analitik bir şekilde birleşen işaretlerle gösteren, ilgilerin en ortak, en genel işlemlerini ifade edebilen bir bilim yazısının kullanılmasıyla, fizikte deneylerin neticesini kesin bir belginlikle hesaplamaya yarayan her türlü vasıtaların, her türlü aletlerin kullanılması, en sonra hesabın billûrlaşma hâdiselerine, kanunlarına bu kanunlara göre birtakım cisimlerin unsurları aralarında birleşerek düzgün, değişmez şekillere girerler - tatbiki de bu buluşlardandır.

Yer yuvarlağının oluşumunu, onu iyice tanımayla çalışmadan önce, yalnız saçma inanışın ve felsefenin hulyalarıyla açıklamış olan insanlar, en sonra, gerek yüz, gerek ihtiyaçların kendilerini soktuğu iç kısmında bulunan maddelerle bu maddelerin rasgele veya düzgün olarak dağılımı da, bunları meydana getiren kütlelerin halini de titiz bir dikkatle incelemek lüzumunu duydular. Bu yolda deniz suyunun, toprak sularının, ateşin uzun süren yavaş tesirlerinin izlerini tanımayı, içinde bulunan maddelerdeki eşitsizliklerin, duruşun, çoğu zaman da doğrudan doğruya bu maddelerin, ateşin,

toprak sularının, deniz sularının eseri olan yer yuvarlağının yüz kısmıyla dış kabuğunu, büyük bir kısmı heterogen maddelerden meydana gelen henüz sebeplerini bilmediğimiz çok eski devrimlerin işaretlerini taşıyan öbür parçasından ayırdetmeyi öğrendiler.

Madenler, nebatlar, hayvanlar birçok türlere ayrılırlar, bunların fertleri yalnız farkedilmez, az sabit yahut doğrudan doğruya yer sebeplerinden ileri gelen hakikatler bakımından birbirinden farklıdır; bu türlerin çoğu, birbiri ardınca gelen, gittikçe daha yaygın bir hal alan bölümleri meydana getirmeye yarıyan az veya çok sayıda ortak nitelikleriyle birbirine yaklaştılar. Tabiatçılar, bu sayısız çeşitli varlıklar çokluğu ortasında biricik tanıma vasıtası olan, kavranması kolay, belirli karakterlere göre fertleri metotlu olarak sınıflamayı öğrenmişlerdir. Bu metotlar, gerçek bir dil gibidir, burada her nesne, en basit niteliklerin bir kaçıyla işaretlenmiştir, bu dille, bu nitelikleri öğrenerek bir nesnenin itibarı dildeki adı bulunabilir. Yine bu diller, iyi kuruldıkları zaman, tabiat varlıklarının her sınıfında, birleşmeleri, geri kalan özelliklerinde az veya çok bir benzerliği gerektiren ne gibi gerçekten önemli nitelikler bulunduğunu öğretirler.

Arada sırada ayrıca bir incelemeden geçirtip de bilgileri güçlkle elde edilen nesneleri insanların gözünde büyüten bu gururun bu metotlara aşırı bir önem verdiği, eşya dilinin ancak bir çeşit sözlüğü, grameri olan şeyi doğrudan doğruya

ilim olarak aldığı görülmüşse de, çoğu zaman sahte bir felsefe, karşı bir aşırılıkla aynı metotları, saçma ve binbir emekle meydana getirilen derlemelerle olduğu gibi keyfi terimlerle de karıştırarak, alabildiğine değerden düşürmüştür.

Tabiatın üç büyük bölümünü meydana getiren maddelerin kimyaca çözülmesi, bunların dış şekillerinin anlatılışı, fizik niteliklerinin, gündelik özelliklerinin ortaya konulması; organlaşmış cisimlerin, hayvanların, nebatların gelişme tarihi, beslenmeleri, üretilmeleri, organlaşmalarının ayrıntıları, türlü kısımlarının anatomisi, bunlardan herbirinin işlemleri, hayvan alışkanlıklarının tarihi, yiyecek, barınacak yerler, evler sağlamak, avlarını yakalamak, düşmanlarından kurtulmak için işledikleri sanatların tarihi; aralarında kurdukları aile veya soy toplulukları; varlıkların ucsuz bucaksız zincirini dolaşarak varılan bir sürü hakikatler; ham maddeden organlaşmanın en zayıf derecesine, organlaşmış maddeden duyarlığın, kendiliğinden hareketin ilk işaretlerini veren varlığa. ondan da insana kadar bu zincirin birbirini kovalıyan halkalarının ulaştırdığı münasebetler; bütün bu varlıkların, gerek ihtiyaçlarıyla ilgili olarak, gerekse onu bu varlıklara yaklaştıran benzerlikler, yahut onlardan ayıran farklar içinde insanla olan ilişkileri; işte tabiat tarihinin bugün bize gösterdiği tablo budur.

Doğrudan doğruya insan bedeni de başbaşa bir bilim konusudur, bu bilim, genel çerçevesi içine fizyolojiyi de alan *anatomi*'dir. Ölülere

karşı beslenen hurafeli bir saygı yüzünden gelişmesi geciken bu bilim, peşin yargıların topyekûn zayıf düşmesinden faydalandı, öz canlarını korumak için bir faydayı karşılarına koyduğu için bu yolda güçlü insanlardan yardım görmek talihine erdi. Bu bilimin iyiden iyiye kuvvetten düştüğü, daha mükemmel aletlerle yeni metotlar beklediği, hemen hemen yalnız hayvanların parçalarıyla insanların parçaları arasında, çeşitli türlerin ortak organları arasında, benzer işlemler meydana getiren tıızlar arasında yapılan karşılaştırma içinde, insanı doğrudan doğruya gözlemenin bugün kabul etmez görüldüğü hakikatleri aramakla kaldığı, bugüne kadarki ilerlemelerinden anlaşılıyor. Mikroskopun yardımıyla gözleyicinin bulabildiği şeylerin hemen hepsi açığa çıkarılmıştı. Anatominin diğer bilimlerdeki ilerlemelere pek çok yaramış olan deneylerin yardımına ihtiyacı olduğu anlaşılıyordu, ama konusunun tabiatı, mükemmelleşmesinde şimdi lüzumlu olan bu vasıtayı ondan uzaklaştırmıştı.

Kan dolaşımı uzun zamandan beri biliniyordu; ama fizyoloji, vücudun kayıplarını kapatmak için kana karışacak kilüsü taşıyan damarların durumunu da; yiyecekleri, içlerinden canlı sulularla, organlaşmış maddeyle özümsemek üzere temiz kısmı ayırmak için gerekli ayrışmaya hazırlıyan bir mide suyunun varlığını da; hen. doğum sırasında, hem doğumdan sonra hayatın başka başka çağlarında türlü kısımların, türlü

organların geçirdiği değişiklikler de; Haller'in bulduğu, hemen bütün organik varlıklarda ortak olan duyarlık veya irkilme özelliğini taşıyan kısımları ayırtetmeyi, bu parlak devirde meydana çıkarıp kesin gözlemler üzerinde dayamayı bilmiştir; birçok önemli bakikatler, zaman zaman birbiri ardınca sükün ederek ilerlemelerine zarar veren tatbikatları hekimliğe kadar uzandığı zaman tehlikeli olan faraziyelerle bilime ağırlık veren mekanik, kimya, organik açıklamalarıyla akgün görmüşlerdir.

Bilimler tablosiyle, onlara dayanarak sağlam bir yola girmiş, o zamana kadar göreneğin kendilerini bağladığı zincirleri kırmış olan sanatların tablosunu birleştirmelidir.

Biz mekanik, astronomi, optik, zamanı ölçme sanatı ilerlemelerinin, gemiler yapma, hareket ettirme, kullanma sanatı üzerindeki tesirlerini göstereceğiz. Rasatçı sayısının artışı, denizcinin en yüksek dereceyi bulan ustalığı, yıldızların astronomik yerlerini göstermede, topoğrafya metotlarında görülen kılı kılına doğruluk, sonucu yüzyılın sonuna doğru hemen hiç bilinmiyen bu yeryuvarlağını nasıl tanıtmıştır; asıl mekanik sanatlar, mükemmelleşmelerini aletler, makineler, atelyeler yapma sanatındaki mükemmelleşmelerle rasyonel mekanik ve fizikteki ilerlemelere, aynı sanatlarda artık bilinen motorları daha az masrafla işletme, yahut yeni motorlar bulma bilimine niçin borçludurlar, bunları ortaya koyacağız.

Mimarlığın, denkleşme bilimiyle akışkanlar nazariyesinden, yapıların sağlamlığını bozmaktan korkmadan, kubbelere, kemerlere daha uygun, daha az masraflı biçimler verme vasıtalarını çıkardığı; suların baskısına daha kesin olarak hesaplanan bir direnç koyup cereyanlarını idare ettiği, suları daha büyük bir ustalıklı, başarıyla kanallarda kullandığı görülecektir.

Kimya sanatlarının yeni yeni çalışma yollarıyla zenginleştiği, eski metotları temizleyip basitleştirdiği, göreneğin kendisini içine attığı bütün faydasız, yahut zararlı maddelerden, saçma, yarımıyamalak pratiklerden sıyrıldığı görülecektir; aynı zamanda işçilerin karşı karşıya bulundukları, çoğu zaman acıklı neticeler doğuran tehlikelerden bir kısmını önleme vasıtaları bulundu; böylece işçilerin kavuştuğu daha büyük rahatlık, daha büyük zenginlik, artık pek acıklı kurbanlarla binbir pişmanlığa mal olmuyordu.

Bu sırada kimya, botanik, tabiat tarihi, ev sanatları üzerine, türlü ihtiyaçlarımızı karşılayan nebatların ekimi üzerine, ev hayvanlarını besleme, çoğaltma, elde tutma, cinslerini mükemmelleştirme, ürünlerini iyileştirme sanatı üzerine. toprak ürünleriyle hayvanların bize verdiği yiyecekleri hazırlama. koruma sanatı üzerine bitmez tükenmez ışıklar serptiler.

Cerrahlikle eczacılık, anatomiyle kimyanın kendisine daha aydın, daha güvenilir kılavuzlar sağladığı andan sonra hemen hemen yeni sanatlar halinde ortaya çıktılar.

Pratik bir sanat sayılması gereken hekimlik, hiç değilse yalan yanlış nazariyelerinden, ukalâca, çetrefil dilinden, öldürücü geleneğinden, insanların yetkesine, yetilerin doktrinlerine körükörüne boyun eğmeden kurtuluyor; artık deneyden başka hiçbir şeye inanmamayı öğreniyor. Çoğalttığı vasıtalarını birleştirip kullanmayı çok iyi biliyor; bazı kısımlarda ilerlemeleri bir çeşit ters yol tutup tehlikeli pratiklerle zararlı peşin yargıları yıkmaktan ileri geçmemişse de, kimya hekimliğini inceliyen, gözlemleri birleştiren yeni metotlar, daha gerçek, daha yaygın ilerlemeleri müjdelemişlerdir.

Biz en çok, kâh soyut ve derin bir nazariyeden bilgince, ince pratiklere ulaşan, sonunda vasıtalarını basitleştirip ihtiyaçlarına göre ayarlıyan, nihayet iyiliklerini daha kaba işlere kadar uzatan, kâh aynı pratiğin ihtiyaçlarıyla harekete geçerek çok yüksek kurgularda orta bilgilerin kabul etmiyeceği kaynaklar aramaya çıkan bilim dehasının yolunu tutmaya çalışacağız.

Pek basit ve kaba sanatlarda bile nazariyelerin faydasızlığı üzerinde söylenen, tumturaklı sözlerin, bunları söyleyenlerin bilgisizliğini ispat etmekten başka bir şeye yaramadığını göstereceğiz. Göstereceğiz ki, birçok zavallı tatbikatların faydasızlığını, tehlikeli tesirlerini bu nazariyelerin derinliğinde değil, tam tersine, eksikliğinde aramalıdır.

Bu gözlemler, bizi şu genel hakikate ulaştıracaktır ki, bütün sanatlarda, nazariye hakikatleri,

pratikte ister istemez değişikliğe uğramışlardır; gerçekten kaçınılmaz pekinsizlikler vardır, bunların büsbütün önüne geçmek gibi boş bir ümide kapılmadan tesirlerini belli belirsiz bir hale getirme yolunu aramak lâzımdır; nazariyede ister istemez bir yana bırakılan ihtiyaçlarla, vasıtalarla, zamanla, masrafla ilgili pek çok veriler, doğrudan doğruya tam bir pratikle ilgili bir problem içine girmelidir; en sonra bu verileri, gerçekten pratiğin dehası olan bir ustalıkla bu problem içine sokarak, hem nazariyeye düşman peşin yargıların, sanatları içinde tutma korkusunu verdikleri dar sınırlar aşılabilir, hem de nazariyenin beceriksizce kullanılması yüzünden düşebileceği yanlışmalar önlenilebilir.

Bölünmüş olan bilimler, birbirlerine yaklaşımadan, aralarında dokunak noktaları meydana getirmeden yayılamamışlardır.

Her bilimdeki ilerlemeleri ortaya koymak, hesabın birçok bilimlere tatbikından nasıl bir fayda elde edildiğini; hemen bütün bilimlerde hesabın ne dereceye kadar deneylere, gözlemlere daha büyük bir belginlik vermede kullanılabildiğini; kendilerine pek mükemmel, pek doğru aletler vermiş olan mekaniğe bilimlerin neleri borçlu olduğunu; mikroskoplarla meteoroloji aletlerini bulmanın tabiat tarihindeki mükemmelleşmeye ne kadar yardım ettiğini; tabiat tarihi, kimyaya, ayıklanıp toplanacak bunca gereçler, yapılacak bunca işlemler, tabiatta meydana gelen, gerçek unsurlarını ayırması, arada sırada da sır-

rını bulması, hattâ taklit etmesi gereken bunca kombinezonlar verirken, kendisini sadece ele aldığı nesnelerin daha derin bilgisine götürebilecek, içindeki bileşimi, unsurları göstererek ona en gizli köşelerine kadar tabiatı, en temelli farkları açacak olan kimyaya tabiat tarihinin neler borçlu olduğunu; en sonunda fizikle kimyanın birbirlerine ne gibi yardımlarda bulunduğunu, anatominin de hem tabiat tarihinden, hem de bu bilimlerden ne gibi yardımlar görmüş olduğunu göstermeye yetecektir.

Ama şimdilik bu tatbikattan beklenen faydaların elde edilen pek az bir kısmı meydana konulmuştu. Birçok geometriciler, gözlemlere göre olayların ampirik kanunlarını bulmak için genel metotlar vermişlerdir. Bu metotlar bütün bilimlerde kullanılmıştır; çünkü bilimler, aynı derecede, gerek anlar veya duruşlar sırasında aynı niceliğin birbiri ardınca gelen değerlerinin kanununu, gerek belli sayıda nesneler arasında benzer niceliğin ya türlü özelliklerinin, ya türlü değerlerinin dağılışı kanununu tanımayı sağlayabilirler.

Artık birtakım tatbikat, kombinezonlar biliminin, gözlemleri düzenlemede, münasebetlerini, sonuçlarını ve bütününe pek kolay yakalayacak şekilde kullanılabileceğini ispat etmiştir.

Olasılık hesabının tatbikatları, bir yerde olağanüstü olguların hakikate yakınlığını göstererek ve bunların tutulup atılması mı, yoksa tam tersine gerçekleştirilmesi mi gerektiği üzerinde hüküm

vermeyi öğreterek, başka bir yerde çoğu zaman sanatların pratiğinde kendini gösteren bu olguların sabit dönüşlerindeki hakikate yakınlığını hesaplıyarak, bu hesapların diğer bilimlerdeki ilerlemelerle nasıl yarış edebildiklerini önceden haber verirler; meselâ, hekimlikte birtakım ilâçların kurtarıcı tesirleriyle birtakım koruyucu vasıtaların başarısı, bunlardan biridir. Bu tatbikatlar, anlayışlı bir varlığın niyetinden doğup kendisiyle birlikte bulunan, yahut kendinden önce gelen olaylara bağlı bir olaylar bütünündeki olasılıkla, tesadüf edilen - bu sözün gerçek anlamını yalnız bu hesabın araştırması ortaya koyabilir zorunlu, bilinmeyen sebebe verilmesi gereken olasılığın ne olduğunu da bize gösterir.

Bundan başka bu tatbikatlar, aklın haklarını, gidişimizin kurallarını çiğnemedi, ihtiyatı elden bırakmadan yahut adalete saldırmadan, üzerine hükümlerimizin temeli olarak kabul edilebilecek bir kanaati kurduğumuz bir olasılığa ulaşmak ümidini besleyebileceğimiz türlü pekinlik derecelerini tanımayı da öğretmişlerdir.

Bu hesaplar türlü seçim şekillerinin iyi taraflarıyla uygunsuz taraflarını, oyların çokluğu ile alınan kararların çeşitli şekillerini, bu işlerde ortaya çıkabilen farklı olasılık derecelerini, her sorunun tabiatına göre genel menfaatin gerektirdiği olasılık derecesini, gerek karar lüzumlu olmadığı, yahut iki partinin de aynı derecede uygunsuz tarafları olunca bunlardan olasılık derecesi altında kalanın kanunlu sayılamadığı zaman

olasılık derecesini hemen hemen sağlam bir şekilde sağlayacak, gerek tersine olarak kararlılımlı olduğu, en küçük bir hakikate yakınlığı bile bu karara uymaya yettiği zaman, sık sık aynı olasılığı önceden elde etmeyi sağlayacak vasıtaları gösterirler.

Bu tatbikatlar arasına, kararını gözlemleri üzerine temellendirmiyen bir insan için, olgulardaki olasılığı araştırmayı da koymak mümkündür; olasılık, ya şahitlerin yetkısından, yahut da bu olguların doğrudan doğruya gözlenen diğer olgularla olan bağından meydana gelir.

İnsan ömrünün uzunluğu ile erkek kadın farkının, iklim değişikliklerinin, sanatların, hükümetlerin, hayat alışkanlıklarının bu uzunluğa tesiri üzerinde; türlü hastalıkların sebep olduğu ölüm nispeti üzerinde, nüfus değişiklikleri üzerinde, bu değişiklikleri doğuran çeşitli sebeplerin tesir alanı üzerinde, nüfusun her memlekette yaşa, cinse, mesleğe göre dağılışı şekli üzerinde yapılan bütün bu araştırmaların insanın sağlık bilgisine hekimliğe, iktisada yararlı olmamasına imkân var mıdır?

İktisat, bu hesapları, hayat boyunca alınan gelirlerin, artırma ve yardım sandıklarının, her çeşit sigorta kurumlarının teşkilâtında pek çok kullanmıştır.

Bu hesabın kullanılması, iktisadın ölçüler, paralar, bankalar, maliye işleri nazariyelerini, en sonra da vergiler nazariyesini, bunların kanunla gösterilen salınmasıyla çoğu zaman bundan ay-

rılan gerçek toplanışını, sosyal sistemin bütün kısımları üzerindeki tesirlerini içine alan kısmı için de gerekli değil midir?

Aynı bilimde, tabiat tarihinden. çiftçilikten, botanik fiziğinden, mekanik yahut kimya sanatlarından alınan bilgilerin yardımıyla birçok önemli sorular adamakıllı çözülmüştür.

Kısacası, bilimlerin genel ilerlemesi böyle olmuştur. Denebilir ki, diğerlerinden yardım görmek zorunda kalmadan ilkeleri, ayrıntıları içinde kendi kendine yetinilen tek bir bilim yoktur.

Bu tabloyu ve her bilimin kendini zenginleştirdiği, pek özel olarak başka alandaki bilgilerin malı görünen nazariye veya metotların kullanılmasına borçlu olduğu hakikatleri ortaya koyarak, her bilimde gözlemün, deneyin, düşünmenin bizi ulaştırabildiği hakikatların tabiatını, sınırını araştıracağız; bundan başka bilimlerin her biri için *deha* adı verilen bulma kabiliyetinin, insan zekâsının bu birinci yetisinin açıkça ne olduğunu, izlediği, arada sırada da hiç aramadığı, hattâ önceden kestiremediği icatlara zekânın ne gibi işlemlerle ulaşabildiğini de araştıracağız. Bizi icatlara götüren metotların, eğer yeni metotlar dehaya yeni bir alet yetiştirmezler, yahut onun çok zaman harcayıp fazla yorgunluğa katlanmadan artık kullanılamıyacak bir hale gelen aletleri kullanmasını kolaylaştırmazlarsa, bilimi duraklama zorunda bırakacak kadar zayıf düşebileceğini göstereceğiz.

Gerek fertlerin rahatlığı, gerekse milletlerin refahı uğrunda, yalnız kullanışları, yahut sanatlara uygulanışları şeklinde elde edilen iyilikleri göstermekle kalsaydık, bilimlerin nimetlerinden ancak pek azını elde etmiş olurduk. Belki de bu iyiliklerin en önemlisi, peşin yargıların yıkılması, üzerine her neslin çocukluğuna hurafenin dehşetleriyle, zorbalığın korkusuyla geçen saçma inanışlar damgasını vuran yanlış yollara zorla sokulmuş insan zekâsının bir nevi ayaklanmasıdır.

Siyasette, ahlâkta görülen bütün yanılmaların temeli, fizik yanılmalara bağlı olan felsefe yanılmalarıdır. Her din sistemi, tabiata aykırı her türlü acayıplık, mutlaka tabiat kanunlarını bilmemekten ileri gelir. Bu saçmaları uyduranlar, müdafaâ edenler, insan zekâsının hiç arasız mükemmelleşeceğini önceden kestiremezlerdi. Zamanlarındaki insanların yalnız kendi bilebildikleri şeyleri bileceklerine, her zaman kendilerinin o zaman inandıkları şeylere inanacaklarına inanmış olan bu insanlar, hayallerini memleketlerinin, yüzyıllarının genel kanaatleri üzerine güvenle temellendirdiler.

Fizik bilimindeki ilerlemeler de bu yanılmalar için o kadar felâketli olmuştur ki, çoğu zaman bu ilerlemeler, müdafaada inat edenlerin üzerine bilgisizliğin küçük düşürücü gülünçlüğüne saçarak, saldırmaz göründükleri zaman bile bu yanılmaları yıkmışlardır.

Aynı zamanda bilimlerin konuları üzerinde doğru hüküm verme alışkanlığı, bilim metotlarının verdiği belgin fikirler, bir hakikati tanıma, ispat etme vasıtaları, tabii olarak, bizi, güvenip inanmanın bu gerçek sebepleri üzerinde kurulmuş kanaatleri kabul etmeye zorlayan duygu ile, alışkanlık peşin yargılarımıza bağlayan, yahut yetkiyi kabul etmeye zorlayan duyguyu karşılaştırmaya götürecektir: Bu karşılaştırma da, inanmakla, içten gelen bir istekle yerine getirildiği övülerek söylenildiği zaman bile, hakikatte bu kanaatlere inanılmadığını anlatmak için onlara meydan okumayı öğretmeye yetmiştir. Böylece bir defa açığa çıkarılan bir sır, onların yıkılışını çabuklaştırmış, kesinleştirmiştir.

En sonra tutkularla, menfaatlerle artık bulanıyan, doğumun, mesleğin, makamın, akıl almıyan bir şey üzerinde hüküm verme hakkına inanmıyan fizik bilimlerdeki bu yürüyüş, diğer bilimlerde ancak aydın insanların hiç arasız kendisine yaklaşma yolunu aradıkları zaman bulabildikleri bu pek sağlam yürüyüş, onlara her adımda gütmeleri gereken, öz çabaları üzerinde ona göre hüküm verebilecekleri, sapmaları mümkün olan yanlış yolları tanıyabilecekleri, Pironculuk'tan olduğu gibi, kolayca kanıvermeden, körükörüne inanmadan, bilgi ışıklarıyla şöhrat yetkisine bile pek bel bağlamadan sakınabilecekleri bir örneği sunuyordu.

Şüphesiz, metafizik çözme de aynı sonuçlara götürüyordu; ama bu çözme, ancak soyut düş-

turlar veriyordu, burada iş alanına konulan aynı soyut ilkeler, misalle aydınlanmış, başarıyla kuvvetlenmiş oluyordu.

Bu zamana kadar ancak birtakım insanların baba malı olan bilimler artık herkesin malı oluyor, unsurlarıyla, ilkeleriyle, pek basit metotlarıyla gerçekten herkesin malı olacağı gün de yakındır. İşte o zaman bilimlerin sanatlarda kullanılması, kafaların doğru yolu tutmasına tesir etmesi gerçekten evrensel bir fayda doğuracaktır.

Avrupa milletlerinde, gerek çocukların, gerek büyüklerin eğitiminde görülen ilerlemeleri izliyeceğiz; yalnız her yerde hâlâ skolâstik peşin yargıların elinde olan bu eğitimin felsefe sistemine bakılırsa, bu ilerlemelerin bugüne kadar önemsiz olduğu görülür. Her yaşta insanların lûgatlerde, cep kitaplarında, gazetelerde, az çok katkılı da olsa, kendilerine lâzım olan bilgileri buldukları bir sırada, gerçek bilgilerin çoğunu kucaklayıp aşağı yukarı bütün bilimlerin unsurlarını içine alan öğretim konularının genişliği ve özü göz önünde tutulursa, bu ilerlemelerin çok hızlı olduğu anlaşılır.

Bilimleri ağızdan öğrenmeyi, doğrudan doğruya kitaplardan, araştırma ile öğrenmeye katmakla ne gibi bir fayda elde edildiğini inceliyeceğiz; derme çatma eserler üzerinde çalışmanın gerçek bir sanat, bir geçim vasıtası olamsı, birtakım faydalar sağlamışsa da, bu türlü çalışma, aşağılık eserlerin sayısını artırmakla beraber

az okumuş insanlar için, ortak bilgiler edinme vasıtalarını da çoğaltmaktan geri kalmamıştır. Daha uzun zaman şarlatanlığa, yalan yanlış bilgilere karşı saydalı bir duvar olarak kalan bilgiler kurumlarının insan zekâsı ilerlemeleri üzerindeki tesirini açığa çıkaracağız; en sonra hükümetlerin insan zekâsı uğrındaki teşvikleriyle aynı ülkede, aynı devirde onların karşısına koydukları engelleri göstereceğiz; kafaların hakikate doğru yürüyüşüne karşı hangi peşin yargıların, hangi makiyavelce ilkelerin yolundan gittiklerini, tam tersine bu ilerlemeleri hızlandırmak, devam ettirmek ister göründükleri zaman ne gibi çıkarlı siyaset, yahut da genel iyilik görüşlerinin kendilerine kılavuzluk ettiğini göstereceğiz.

Güzel sanatlar tablosu da daha az parlak neticeler sunmuş değildir. Musiki bir çeşit yeni bir sanat, aynı zamanda kombinezonlarla hesabın ses veren cisimlerdeki titreşimlere uygulanmasının, hava dalgaları nazariyesini aydınlattığı bir bilim olmuştur. Artık İtalya'dan Felemenk'e, İspanya'ya, Fransa'ya geçmiş olan resim sanatı, Fransa'da, önceki devirde İtalya'da ulaştığı dereceye yükselmiş, hattâ İtalya'dakinden daha büyük bir parlaklıkla yaşamıştır. Bizim ressamlarımızın sanatı, Raphael'lerin, Carraches'lerin sanatıdır. Onların kaybolmadan okullardan derlenip saklanmış olan bütün vasıtaları, her bucağa yayılmıştır. Bununla beraber onlarla kıyaslanabilecek bir deha doğurmadan, bu uzun kısırlığı tesadüfe verdirmeyecek kadar uzun bir zaman geçmiştir.

Her ne kadar burada büyük başarılar gerçekten güçleşmişse de bu durum, sanat vasıtalarının tükenmesinden ileri gelmiş değildir. Tabiat, onaltıncı yüzyıl İtalyalarına verdiği iyi imkânlarını bizden de esirgememiştir. Sanatlardaki gerileme değil de, sanat mahsullerindeki bu cılızlık, yalnız ve yalnız siyasetteki, törelerdeki değişikliğe verilmelidir.

İtalya'da daha az başarıyla, ama yine de soyusuzlaşmadan işlenen edebiyat, Fransız dilinde, bu dile Avrupada bir çeşit uluslararası dil olmak ününü kazandıracak ilerlemeler göstermiştir.

Trajedi sanatı, Corneille'in, Racine'in, Voltaire'in elinde sürekli ilerlemelerle, o zamana kadar görülmedik bir mükemmelliğe yükselmiştir. Komedi sanatı, henüz hiçbir milletin ulaşmadığı bir yüksekliği, Moliere'e borçludur.

Dil, bu devrin başlangıcından beri İngiltere'de, bize daha yakın bir zamanda da Almanya'da, mükemmelleşmiştir. Şiir sanatıyla nesir sanatı, Fransa'daki kadar sessiz olmasa da yine kendilerine yol gösterecek olan aklın, tabiatın genel kurallarına bağlandı. Bugüne kadar milletlerin, dillerin ancak pek önemsiz bir kısmı, Pope'nin yahut Voltaire'in eserlerine olduğu gibi Sophokles'le Vergilius'un eserlerine de hâkim olan aynı kuralları öğrenip onların duygusundan başka bir şey olmıyan, Fransızlara olduğu gibi Yunanlılara, Romalılara aynı güzelliklere bağlanmayı, aynı kusurlara karşı ayaklanmayı öğreten bu doğru, bu sağlam zevka yükselebilmisse de aynı kurallar gene bütün diller, bütün milletler için doğru olarak kalmıştır.

Her millette bu sanatlardaki ilerlemeleri kolaylaştıran, yahut geciktiren şeyi; türlü ülkelerde şüirin nevilerini, nesir eserlerinin ne gibi sebeplerle birbirinden farklı bir mükemmelliğe ulaştığını; bu evrensel kuralların, hem de temellerindeki ilkeleri çığnemedən, törelerle, bu sanatların mahsullerinden hoşlanacak halk kanaatleriyle, bundan başka türlü nevilerinin bağlı oldukları kullanışların özleriyle nasıl değişebildiklerini göstereceğiz. Böylece meselâ, her zaman küçük bir salonda az sayıda seyirci karşısında ezbere söylenen trajedinin, bütün halkın çağırıldığı törenli bayramlarda pek büyük bir tiyatrodaki şarkı ile söylenen trajediyle aynı kuralları olamazdı. Biz zevk kurallarının, bir sanatın doğrudan doğruya gündelik hayatta kullanılması gerektiği zaman ahlâk ve fizik dünyasındaki kanunlarla aynı genellikte, aynı sabitlikte, ama aynı çeşit değişikliklere elverişli olduğunu ispat etmeye çalışacağız.

Kitap basma sanatının kalabalık önünde okunacak yahut ezbere söylenecek eserleri, çoğaltıp yayarak dinleyiciler sayısı ile kıyaslanamayacak kadar çok sayıda okuyucuların eline nasıl verdiğini; kalabalık meclislerde, meclis üyelerinin okuma ile elde ettikleri öğrenime göre belirlenerek nasıl birçok önemli kararlar alındığını, eskilerde ve yenilerde kullanılan kandırma sanat kuralları arasında bu sanatın doğurması gereken tesirle kullandığı vasıtanın farkını andırır farkların bu kararlarda zorunlu olarak nasıl orta-

ya çıktığını; en sonra nasıl okuma nevileri arasında, tıpkı eskilerde olduğu gibi, tarih ve felsefe eserlerinin okunmasıyla kanaat edildiğini; matbaanın bulunmasıyla sağlanan birçok gelişmelerle, ayrıntılarla uğraşma kolaylığının aynı kurallar üzerine yaptığı tesiri de göstereceğiz.

Felsefedeki, bilimlerdeki ilerlemeler, geniş bir alana yayılmış olan edebiyattaki ilerlemeleri kolaylaştırmıştır. Edebiyat da bilimlerin daha kolay incelenmesine, felsefenin halka yayılmasına yardım etmiştir. Felsefe ve bilimlerle edebiyat, bilgisizliğin, anlayışsızlığın kendilerini ayırmak, birbirine düşürmek uğrunda çabalarına aldırma-yıp birbirlerini desteklemişlerdir. İnsan yetkesine boyun eğmeyle, eski şeylere beslenen saygı yüzünden, zararlı peşin yargılar dâvasını tutması tabii görülen derin bilgicilik, bilimlerden, felsefedeki daha güvenilir bir tenkid meşalesi aldığı için, peşin yargıları ortadan kaldırmaya yardım etti. O artık yetkeleri tartmayı, karşılaştırmayı biliyordu; işi, doğrudan doğruya bu yetkeleri aklın mahkemesine vermeye kadar vardırdı. Bilgicilik, dayandıkları tanıklıklara da saldırmaktan geri kalmıyarak, acayip şeyleri, saçma hikâyeleri, hakikate aykırı olayları tutup atmıştı; üstelik, tanıklıkların kuvvetine bakmaksızın, olağanüstü olguları, fizik ve ahlâk bakımından akla aykırılığı ortadan kaldıran tanıklıktan başkasına meydan vermemek üzere, tutup atmayı bilmişti.

Böylece konuları, metotları yahut istedikleri zekâ özellikleriyle birbirinden ne kadar farklı

olursa olsun, insanların bütün zekâ uğraşları, insan aklının ilerlemelerine yöneliyor. Gerçekten burada tıpkı metotla ayrılmış parçaları, şimdi birbirine sımsıkı bağlanması, yalnız bir bütün meydana getirmesi, tek bir hedefe çevrilmesi gereken güzel bir eser gibi, insan çalışmalarının tam bir sistemi görülmektedir.

Şimdi insan soyu üzerine toplu bir bakış atarak göstereceğiz ki, bütün bilimlerde gerçek metodun meydana çıkarılması, bu bilimlerdeki nazariyelerin genişliği, tabiatın bütün konularına, insanların bütün ihtiyaçlarına uydurulması, aralarında kurulmuş olan birleşme çizgileri, bunları işliyenlerin çok kalabalık oluşu, en sonra matbaaların çoğalması, bundan böyle hiçbir bilimin insan soyu tarafından ulaştırıldığı noktadan geri gitmeyeceği karşılığını bize vermeye yetecektir. Göz önüne koyacağız ki, felsefenin ilkeleri, hürriyetin düsturları, insanın gerçek haklarıyla asıl menfaatlerinin bilgisi, bunların sonsuz olarak unutulup gitmesinden şüphe edilemeyecek kadar çok sayıda milletler arasına yayılıp bu milletlerin her birinde birçok aydın insanların fikirlerine çeki düzen vermiştir.

Çok geniş bir alana yayılmış iki dili, üstelik ilkeleri çok iyi bilinen dört başı mamur bir hürriyete kavuşmuş iki milletin dilini gördükten; bu iki dilde hürriyetin olduğu gibi aklın haklarına da hiçbir zorbalar birleşmesinin, akla gelen hiçbir siyaset kombinezonunun engel olamayacağını gördükten sonra, bu yolda daha neden korkumuz olabilir?

Ama her şey bize insan soyunun bir daha o eski barbarlık haline düşmemesi gerektiğini bildirse de, her şeyin insan soyunun hakikatle yanılma, hürriyetle kölelik arasında bitmez tükenmez dalgalanışlara mahkûm eden bu gevşek, bu bozuk sisteme karşı bizi inancalaması gerekse de, bilgi ışıklarını ellerinde tutanların, peşin yargılara, bilgisizliğe mahkûm olanların kalabalığı karşısında göze çarpmıyacak kadar az olduğunu görüyoruz. Kölelik altında inim inim inliyen, kimi yerde yalnız ahlâk bozukluğu yüzünden yürüyüşü ağırlaşmış bir medeniyetin alçak düşürdüğü, başka yerde bugüne bugün ilk devirlerinin çocukluğu içinde sürünen milletlerin yaşadığı geniş ülkeler görüyoruz. Görüyoruz ki, bu son çağlardaki çalışmaların insan zekâsı ilerlemelerine çok, ama insan soyunun mükemmelleşmesine az iyiliği dokunmuştur; bunlar, insanın zaferine, biraz da hürriyetine çok yaramış, ama saadetine hemen hemen hiç yaramamıştır. Birtakım yerlerde gözlerimiz parlak bir ışıkla kamaşıyor; ama koyu karanlıklar, hâlâ ucsuz bucaksız bir ufku örtüyor. Feylesofun ruhu, pek az nesneye bakarak kendini avutuyor; ama anlayışsızlığın, köleliğin, acayıpliğin, barbarlığın görünüşü, henüz onu sık sık rahatsız ediyor; insanlık dostu da ilerdeki tatlı ümitlerine kendini bırakıp ancak bunların içinde bir zevk duyabiliyor.

İnsan zekâsı ilerlemelerinin tarihî tablosuna girecek konular bunlardır. Biz bunları ortaya koyarak bu ilerlemelerin her şeyden önce, siyasi

hayatlarının türlü devirlerinde çeşit çeşit milletlerde asıl kütlenin kanaatleri, refahı üzerindeki tesirlerini göstermeye, bu milletlerin hangi hakikatler tanıdıklarını, hangi yanılmalardan kurtulduklarını; ne gibi erdemlere alıştıklarını, yetilerdeki hangi yeni gelişmenin bu yetilerle ihtiyaçları arasında çok mutlu bir nispet kurduğunu, buna aykırı bir görüşle, bu yetilerin hangi peşin yargıların esiri olduğunu, araya ne gibi din ve siyaset saçma inanışları sokulduğunu, bilgisizliğin veya despotizmin ne gibi kötülüklerle onları bozduğunu, zorun yahut kendi kendilerini düşürmenin ne gibi zavallılıklara sürüklediğini göstermeye çalışacağız.

Buraya kadar, felsefe tarihi, bilimler tarihi gibi, siyaset tarihi de birtakım insanların tarihinden başka bir şey değildi; asıl insan soyunu, hemen hemen yalnız kendi çalışmasıyle geçinen aileler kalabalığını meydana getiren şey unutulmuştu. Bundan başka kendilerini devlet işlerine vererek, kendileri için değil de topluluk için harekete geçen, diğer insanları okutmayı, idare etmeyi, korumayı, onlara yardım etmeyi iş edinen insanlar sınıfı içinde yalnız şefler, tarihçilerin dikkatini çekmişlerdir.

Fertlerin tarihi için olayları toplamak yeter; ama bir insanlar kütlesinin tarihi, ancak gözlemler üzerine kurulabilir, bu gözlemleri seçmek, ana çizgilerini kavramak için de bilgi ışıklarına, onları iyice kullanmak için de hemen hemen aynı derecede felsefeye ihtiyaç vardır.

Bundan başka bu gözlemleri, konu olarak, bütün gözlere çarpan, her istiyenin kendi başına tanıyabileceği ortak nesneleri vardır. Sonra bu gözlemlerin hemen hepsi gezginlerle yabancılar tarafından derlenmiştir. Çünkü bulundukları yerlerde o kadar ortamlı sayılan bu şeyler, onlar için bir merak ve ilgi konusu oluyor. Ne yazık ki, bu gezginler, hemen her zaman doğruyu göremiyen gözlemcilerdir; onlar nesneleri memleketlerinin peşin yargıları arasından, sık sık da gezip dolaştıkları ülkelerdeki insanların gözleriyle, pek acele görürler. Onlar rasgele önlerine çıkan insanları sorguya çekerler, hemen her zaman da zümre ruhunun, zümre menfaatinin, millî gururun, yahut da o andaki ruh halinin söyletiği karşılıklar alırlar.

Demek oluyor ki, insan tarihinin en önemli bir kısmını yazdırabilecek belgelerin kıtlığını, yalnız tarihçilerin bayağılığına - bu türlü bir hakaret monarşilerdeki tarihçiler için yerindedir - vermemelidir.

Buradaki eksiklik, ancak kanunların, hükümet ve iktisat alanlarındaki pratik ilkelerin bilgisiyle, yahut dinlerin, genel peşin yargıların bilgisiyle kapatılabilir.

Gerçekten, yazılı kanunla yürürlükte olan kanun, idare edenlerin ilkeleriyle bu ilkelerin iş haline geçince idare edilenlerin kafalarında aldığı değişik şekil, insanlar tarafından kurulduğu gibi ele alınan kurumla gerçekleştiği gibi, ele alınan kurum, kitapların dini ile halkın dini,

bir peşın yargının görünürdeki genelliğiyle onun elde ettiğı gerçek başarı birbirinden o derece ayrı olabilir ki, neticeler, bu genel ve bilinen sebeplere mutlak olarak karşılık vermiyebilirler.

Bu tabloya en çok bağlanması gereken kısım, insan soyu tarihinin bu en karanlık, en çok yüzüstü bırakılmış, belgeleri en az olan kısımdır; burada bir buluşun, önemli bir nazariyenin, yeni bir kanunlar sisteminin, siyasi bir devrimin ele alınabilmesi yolunda, bunlardan her topluluğun en kalabalık kısmı için ne gibi neticeler çıkarıldığı belli edilmeye çalışılacaktır; çünkü aynı sebeplerin bütün ara neticelerine, en sonunda ancak insan soyunun gerçekten asıl kütlesi olan bu kısım üzerindeki varlığını duyuracak vasıtaları gibi bakılabileceğı için bu kısım, felsefenin gerçek bir konusudur.

Zincirin bu sonuncu halkasına ulaşınca, düşünmeyle kazanılan bilgiler gibi, geçmiş, olayların gözlemi de gerçekten faydalı bir hale geliyor. İşte bu noktaya erişmekledir ki, insanları, kendilerini zafere ulaştıran gerçek haklarının değerini bilip akıllarının ilerlemelerinden seve seve faydalanabiliyorlar; yalnız bu noktada insan soyunun gerçekten mükemmelleştigiine hükmedilebilir.

Her şeyi bu sonuncu noktasına götürme fikrini, akıl ve mantık emreder; ama bu fikre hayali bir fikir gibi bakanlar olacaktır; bu doğru değildir; bunu göze çarpan iki misalle burada ispat etmek yetiştir.

Elleri ile toprağımızı verimlendiren insanın ihtiyaçlarını bol bol gidirecek belli başlı yoğaltım nesneleri, bilim ışıklarının desteklediği bir endüstrinin uzun emekleriyle elde edilmiştir; o zamandan beri bu nesneleri elde etme, tarih yolu ile, Salamin savaşının kazanılmasına bağlanır, bu savaş kazanılmasaydı, şark despotizminin koyu karanlıkları bütün yeryüzünü kaplamak korkusunu verecekti. Yolun doğru hesap edilmesiyle bir kazadan kurtulan tayfa, hayatını, bir hakikatler zinciriyle Eflâtun okulunun buluşlarına bağlanan ve yirmi yüzyıl boyunca büsbütün faydasız bir halde unutulup kalan bir nazariyeye borçludur.

ONUNCU DEVİR

İnsan soyunun gelecekteki ilerlemeleri

İnsan, kanunlarını bildiği olayları hemen hemen tam bir güvenle kestirebilirse, gelecek olayları, kanunlarını bilmesie bile, geçmişten alınan tecrübeye göre büyük bir olasılıkla önceden görebilirse, insan soyunun ilerdeki alın yazılarına, tarihten alınacak neticelere göre hakikate yakın bir şekilde çizmeye, neden hayalî bir iş diye bakılsın? Tabiat bilimlerinde biricik inanma temeli, evren olaylarını düzenliyen, bilinen, bilinmiyen genel kanunların zorunlu, sabit olduğu fikridir; böyle olunca, tabiatın diğer alanlarında olduğu gibi, insanın zekâ, ahlâk yetilerinin gelişmesi yolunda da bu ilke, neden aynı derecede doğru ol-

masın? En sonra, mademki, geçmişten alınan tecrübeye göre, hep bir çeşit nesneler üzerine kurulan kanaatler pek bilge insanlarda biricik gidiş kuralı oluyor, gözlemlerin sayısından, sabitliğinden, doğruluğundan daha üstün bir kesinlik vermedikçe tahminlerini aynı temel üzerine dayandırmak feylesofa ne diye yasak edilsin?

İnsan soyunun gelecek hali üzerinde beslediğimiz umutlar şu üç nokta üzerinde toplanabilir: Milletler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılması, aynı millet içinde eşitlik yolunda ilerlemeler, en sonra insanın gerçek olgunlaşması.. Bir gün bütün milletler, Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar gibi en aydın, en hür, peşin yargılardan en çok sıyrılmış olan milletlerin ulaştıkları medeniyet haline yaklaşacak mıdır? Bu milletleri. kırallara boyun eğen milletlerin köleliğinden, Afrika budunsularının barbarlığından, vahşilerin cahilliğinden ayıran ucsuz bucaksız mesafe, yavaş yavaş kaybolacak mıdır?

Yeryuvarlağı üzerinde, tabiatın yaşarlarını sonsuz olarak hürriyet yüzü görmemeye, akıllarını kullanmamaya mahkûm ettiği memleketler var mıdır?

Bütün medeni milletlerde, herbirini meydana getiren çeşit çeşit sınıflar arasında görülen bu bilgi, vasıta, zenginlik farkı, toplulukta ilk ilerlemelerin artırdığı, daha doğrusu doğurduğu bu eşitsizlik, doğrudan doğruya medeniyetin içinde yahut devleti idare sanatının bugünkü eksikleri içinde tutunup kalacak mıdır? Yoksa bu eşitsizlik, yetiler

arasındaki tabii farkı da azaltarak yerine yalnız boyun eğmeye de, aşağılanmaya da, yoksul düşmeye de sürüklenmeden medeniyet ilerlemelerine yardım ettiği için, herkesin işine yarıyor diye böyle bir eşitsizliğe artık meydan vermiyen devleti idare sanatının sonuncu hedefi olan bir eşitliğe yerini bırakmak üzere biteviye kuvvetten düşecek midir? Sözün kısası, insanlar, hepsi de hayatın günlük işlerinde kendi akıllarına göre davranmak için gerekli bilgileri elde edecekleri, hepsinin de yetilerin gelişmesiyle intiyaçlarını giderecek sağlam vasıtaları sağlayabilecekleri, en sonra anlayışsızlıkla sefilliğin yalnız binde bir görüleceği, topluluğun bir kısmını her zamanki hâli olmuyacağı du. ama yaklaşıacaklar mıdır?

En sonunda insan soyu, gerek bilimlerde, sanatlarda, dolayısıyla de özel rahatlığın, ortak refahın vasıtalarında yeni buluşlarla, gerek gidiş sonra da aynı derecede ya bu yetilerin şiddetini artıran, işini yöneten aletlerdeki mükemmelliğin, yahut da insanın tabii organlaşmasındaki mükemmelliğin neticesi sayılabilecek zekâ, ahlâk, beden yetilerimizdeki gerçek mükemmelleşme ile doğru-yolu tutacak mıdır?

Bu üç soruya karşılık verirken geçmişin tecrübesi içinde, bugüne kadar bilimlerle medeniyetin geçirdiği ilerlemeleri inceliyerek, insan zekâsiyle yetilerinin gelişmesini çözerek, umutlarımızın karşısına tabiatın asla bir sınır koymadığına bizi inandıracak çok kuvvetli sebepler bulacağız.

Eğer dünyanın bugünkü durumuna bir göz atacak olursak ilk önce göreceğiz ki, Avrupada Fransız anayasasının ilkeleri, artık bütün aydın insanların ilkeleri olmuştur. Bu ilkelerin burada, çok geniş bir alana yayıldığını, açıktan açığa öğretildiğini göreceğiz; o kadar ki, papazlarla zorbalar, esirlerinin kulübelerine kadar bunların sızmasına artık engel olamayacaklardır. Bu ilkeler, burada, büsbütün boğulmıyan bir sağduyu ile, ezilenlerin ruhunda aşığılanmanın, zulme alışkanlığın söndürülemediğı sessiz öfkeyi uyandırmakta gecikmiyecektir.

En sonra bu çeşit çeşit insanları gözden geçirirken bunların her birinde ne gibi özel engellerin bu devrime karşı geldiğini, yahut ne gibi hallerin yardım ettiğini göreceğiz; hükümetlerinin belki de biraz geç kalan akıllılığı ile bu devrimin yavaş yavaş yürüteceğı hallerle, direnmeleri yüzünden şiddetini artırarak karşısındakileri korkunç, sert tepkilere sürükliyen halleri birbirinden ayırdedeceğiz.

Avrupa milletlerinin bilgeliğı, fark edilmeyecek kadar parçalanmaları, sömürgelerindeki ilerlemelerin ağır, ama şaşmaz tesirlerine yardım ederek yeni dünyanın geleceğini tezelden sağlamış olmaları şüphe götürmez bir hakikat değildir? O zamandan beri de Avrupa nüfusu bu ucsuz bucaksız topraklar üzerinde hızla çoğalarak, istilâ etmeye bile kalkışmadan, burada henüz geniş ülkeler kaplıyan vahşi milletleri, medenileştirecek yahut ortadan kaldıracak değildir?

Bizim Afrika'daki, Asya'daki teşebbüslerimizi, kurumlarımızı bir gözden geçirin, göreceksiniz ki, ticaret tekellerimiz, hainliklerimiz, başka renkten, başka dinden insanlara, kan dokmektan de çekinmiyerek hor bakmamız, çalıp çırpımda gösterdiğimiz küstahlık, papazlarımızın acayip din gayretleri, entrikaları, bilgi ışıklarımızdaki üstünlüğün, ticaretimizin sağladığı iyiliklerin baştan elde ettiği saygı, iyi karşılanma duygusunu ortadan kaldırmıştır.

Ama onlara yalnız ahlâk bozucular, zorbalar göndermekten vazgeçerek, kendilicinin faydalı yardımcıları, iyi kalbli kurtarıcıları olacağınız gün artık yaklaşıyor.

Şekerkamışı ekimi, ucsuz bucaksız Afrika karasında da gelişerek, iki yüzyıldan beri burasını perişan edip bomboş bırakan yüz kızartıcı esir ticaretini ortadan kaldıracaktır.

Artık büyük Britanya'da birtakım insanlık dostları bu yolda önyak oluyor; eğer İngiltere'nin makıyavelce hükümeti halk oyuna saygı göstermek lüzumunu duyarak bu harekete karşı gelmezse, aşağılık, paraya dayanan bir hükümetin değişmesinden sonra, insanca iyi yürekli bir millete yaraşır bir hükümet olursa bu anlayıştan neler beklenemez? Fransa, insanlıkseverliğin, Avrupanın gerçek menfaatinin aynı derecede emrettiği bu teşebbüsleri taklit etmeye can atmayacak mıdır? Baharat, Fransız adalarına, Güyan'a, İngiltere'nin ele geçirdiği birtakım ülkelere götürülmüştü; aradan çok geçmeden de

Felemenklilerin bunca hainliklerle, işkencelerle, cinayetlerle elde tuttıkları bu tekelin yıkıldığı görülecektir. Bu Avrupalı milletler, en sonra öğreneceklerdir ki, bu tekelci kumpanyalar, hükümetlerine yeni bir zorbalık aleti vermek için kendilerine salınmış bir vergiden başka bir şey değildir.

O zaman, başka milletlerin haklarıyla alay etmiyecek kadar öz haklarını adamakıllı öğrenmiş olan Avrupalılar, serbest bir ticaretle kanaat ederek şimdiye kadar büyük bir pervasızlıkla saldırdıkları bu bağımsızlığa saygı göstereceklerdir. Onların iş kurumları bir mevkie, bir imtiyaza dayanarak Avrupaya döndükleri zaman, ünler, unvanlar satın almak için, soygunculukla, hainlikle hazineler yığmaya koşan hükümetlerin kayırdığı adamlarla değil, öz yurtlarında bulamadıkları kolaylığı, bu mutlu iklimlerde aramaya giden çalışan adamlarla dolacaktır. Hürriyet, bu adamları oralarda alıkoyacaktır; onlar tutkularına kapılmaktan vazgeçeceklerdir; bu soygunculuk şirketleri de, Afrika'da, Asya'da hürriyetin ilkelerini, örneklerini, Avrupa bilgisini, Avrupa kafasını yayan yurttaşların eline geçecektir. Kendilerine yalnız yüz kızartıcı saçma inanışlar götüren, yeni bir egemenliğin korkusuyla onları çileden çıkaran keşişlerin ardından, saadetlerine yarıyan hakikatleri yaymayı, hakları üzerinde olduğu gibi menfaatleri üzerinde de aydınlatmayı iş edinen insanların da bu milletler arasına gittiği görülecektir. Hakikat uğrunda çalışma da bir

tutkudur; artık etrafında savaşıacak peşin yargılarla, ortadan kaldıracak yüz kızartıcı yanılmalar kalmadığı zaman, bu tutku da tesirlerini uzak ülkelere götürecektir.

Bu geniş ülkeler, bu tutkunun karşısına, bir yerde medenileşmek için bizden yalnız çeşitli vasıtalar istiyen, dostları, talebeleri olmak için Avrupalılara kardeş göziyle bakacakları anlaşılabilir milletleri; bir yerde kutsal sayılan despotların veya anlayışsız istilâcılarının boyunduruğu altında köle gibi yaşayıp bunca yüzyıllardan beri kurtarıcı bekliyen milletleri; başka bir yerde aynı iklim sertliği, onlara mükemmelleşen medeniyetin nimetlerini tanıtmak isteyenlerle, zordan başka kanun, soygunculuktan başka sanat bilmiyen istilâcı sürülerini geri iterken, bu iklim, sertliği yüzünden bu gibi nimetlerden uzak kalan vaşhi denecek kadar geri budunsuları çıkaracaktır. Milletlerin bu son iki sınıfındaki ilerlemeler çok ağır olacak, birçok fırtınalarla birlikte gelecektir; belki de, bu budunsular medeni milletler tarafından sürüle sürüle sayıları pek çok azalacak, en sonra farkedilmeksizin gözden kaybolacaklar, yahut onların içinde eriyip gideceklerdir.

Bu olayların yalnız Avrupadaki ilerlemelerin değil, Fransa cumhuriyetiyle Şimal Amerika'sı cumhuriyetinin Afrika ve Asya ticaretine verecekleri serbestliğin -bu serbestliği vermede hem gerçek menfaatleri vardır, hem de bunu verebilecek kuvvetleri vardır- şaşmaz bir neticesi ol-

duğunu; bunları nasıl zorunlu olarak ya Avrupa milletlerinin yeni anlayışından, ya bezirgânca peşin yargılara inatla bağlanmalarından doğacağını göstereceğiz.

Yalnız tek bir hareketin, Asya'nın Tatarlarca yeniden istilâ edilmesinin bu devrime engel olabileceğini, böyle bir hareketin de bundan böyle imkânsız olduğunu göstereceğiz. Bu sırada her şey şarkın büyük dinlerinin çabuk çabuk çöküşünü hazırlamaktadır, hemen her yerde papazlarının alçaklığını paylaştan zümrenin malı olan, artık birçok memleketlerde güçlü insanların gözünde siyasi aletlerden başka bir değeri olmayan bu dinler, bundan böyle insan aklını amansız bir kölelik, sonsuz bir çocukluk içinde tutma korkusunu vermiyeceklerdir.

Bu milletlerin yürüyüşü, bizimkinden daha sağlam olacaktır; çünkü onlar, bizim yeniden bulmak zorunda olduğumuz şeyi bizden hazır olarak alacaklardır. Bizim ancak uzun yıllardan sonra ulaştığımız bu basit hakikatleri, bu kesin metotları tanımak için, gelişmeleriyle taahhütlerini söylevlerimizde, kitaplarımızda bulup kavrayıvermek onlara yetecektir. Eğer Yunanlıların ilerlemeleri diğer milletler için kaybolup gittiyse bu işde kabahati, milletler arasındaki ilişkilerin noksanlığı ile Romalıların zorbaca egemenliğine yüklemelidir. Ama karşılıklı ihtiyaçlar, bütün insanları birbirlerine yaklaştırdığı zaman, en güçlü, milletler, fertler arasındaki eşitliği olduğu gibi, kendi aralarındaki eşitliği de, cahillığe,

sefilliğe karşı duyulan insanlık duygusuna olduğu gibi zayıf devletlerin bağımsızlıklarına gösterilen saygıyı da siyasi ilkeleri arasına katacaklardır; insan yetilerinin gücünü ezmeye çalışan düsturların ardından onların çalışmasını, enerjisini kolaylaştıran düsturlar geldiği zaman, artık yeryuvarlığı üzerinde bilgi ışığına karşı duygusuz ülkeler kalacağından, yahut despotizm gururunun hakikatin karşısına uzun zaman atlanmayacak setler koyabileceğinden şüphe etmek doğru olur mu?

Böylece artık yerüzünde güneşin, akıllardan başka efendi tanımıyan hür insanları, yalnız onları aydınlatacağı gün gelecektir; o gün zorbarlar, esirler, papazlarla kalın kafalı, ikiyüzlü yarıdakçılar yalnız tarihin ve tiyatronun malı olacaktır; bu alanda artık yalnız kurbanlarına veya aldattıklarına acımak, taşkınca hareketlerinin korkunçluğunu göstererek faydalı bir uyanıklık içinde bulunmak, tekrar ortaya çıkmaya yeltenilirse, hurafenin, tiranlığın ilk tohumlarını tanıyıp bunlardan korunmayı bilmek için onlar üzerinde durulacaktır.

Toplulukların tarihini gözden geçirerek çoğu zaman kanunun vatandaşlara tanıdığı haklarla onların gerçekten faydasını gördükleri haklar arasında, siyasi kurumların yarattığı eşitlikle fertlerin eşitliği arasında büyük bir zaman farkı bulunduğunu göstermek fırsatını bulacağız; bu farkın eski çağ cumhuriyetlerinde hürriyetin ortadan kalkmasının, onları karıştıran fırtınaların, bu cum-

hürriyetleri yabancı tiranlar eline düşüren kuvvetsizliğin belli başlı sebeplerinden biri olduğunu işaret edeceğiz.

Bu farkların başlıca üç sebebi vardır: Zenginlikte eşitsizlik, kendi kendine sağlanıp bir ferdin ailesine geçen geçim vasıtalarıyla bu vasıtaların fert hayatına, hiç değilse bu hayatın çalışmaya kabiliyetli kısmına bağlı olduğu hal arasındaki eşitsizlik, en sonra öğretim eşitsizliği.

Böylece bu üç çeşit gerçek eşitsizliğin, sürekli olarak azalacağını, ama gene de yok olmayacağını göstermek gerektir, çünkü bu eşitsizliklerin tabii, zorunlu sebepleri vardır, bunları ortadan kaldırmak istemek saçma, tehlikeli bir şey olurdu; bu yolda daha derin eşitsizlik kaynakları açmadan, insanların haklarına doğrudan doğruya daha kötü zararlar vermeden neticeleri büsbütün silip atmaya da kalkışılmazdı.

Eğer medeni kanunlar, zenginlikleri devam ettirecek, birleştirecek sahte vasıtalara meydan vermezlerse; ticaret, endüstri hürriyeti, her yasakçı kanunun, her hazine hakkının kazanılan zenginliğe verdiği imtiyazı ortadan kaldırırsa; anlaşmalar üzerinden alınan resimler, anlaşma hürriyetine konulan sınırlamalarda bunların biktırıcı şekillere bağlı oluşu, en sonra, bu anlaşmalar, yerine getirilirken görülen kararsızlıkla bunlar için gereken masraflar, yoksul insanın çalışıp çabalamasını durdurmaz, onların zayıf sermayelerini yutmazsa; devlet idaresi hiçbir zaman birtakım insanlara, geri kalan yurttaşlara kapalı olan bü-

yük zenginlik kaynaklarını ardına kadar açmazsa; eğer peşin yargılarla ileri yaştakilere vergi olan pintilik, evlenmelerde başta gelmezse; en sonra törelerin sadeliği, kurumların bilgeliği ile zenginlikler, yine de yanlış anlaşılan bir şiddet kullanmadan, artık gururu, ihtirası, besleme vasıtası olmazlar, bunların sahte zevklerde bir vasıta, vaktiyle yıkılan zenginlikleri korumada bir kuvvet olmalarına meydan vermezlerse; mal mülklerde, tabii olarak eşitliğe ulaşmaya çalışılacak, onlardaki aşırı nispetsizlik ya hiç görülmiyecek, ya çabucak sona erecektir.

Avrupanın aydın milletlerinde, bugünkü nüfuslariyle topraklarının genişliğini karşılaştıralım. Kültürleriyle endüstrilerinin durumunu, çalışmalarının, geçim vasıtalarının dağılışlarını gözden geçirelim, göreceğiz ki, eğer çok sayıda fertler, kendi ihtiyaçlariyle ailelerinin ihtiyaçlarını hemen hemen tamamiyle gidermek için yalnız endüstriyle ve mahsulü çıkarmada, çoğalmada kullanılan sermayelerden elde ettikleri şeyle kalmış olsalardı, bu vasıtaları aynı derecede tutmak, bunun tabii neticesi olarak da aynı nüfus kalabalığını korumak imkânsız olurdu. Çünkü bu gelir kaynaklarının her ikisini de yaşatmak, her aile başkanının hayatına, hattâ sağlığına bağlıdır; bu, bir çeşit ölünceye kadar süren bir zenginlik, hem de tesadüfe çok bağlı bir zenginliktir; buradan da bu insanlar sınıfı ile, gelir kaynakları hiç de aynı tehlikelerle karşılaşmıyan, yeni bir toprağın geliriyle yahut endüstrilerinden hemen hemen ayrı bir sermayenin

verdiği menfaatle ihtiyaçları karşılanan insanlar sınıfı arasında gerçek bir fark ortaya çıkmaktadır.

Böylece topluluklarımızın en kalabalık, en canlı sınıfını durmadan kolliyan eşitsizliğin, bağımsızlığın, hattâ sefilliğin zorunlu bir sebebi ortaya çıkıyor.

Tesadüfü iyi bir şekilde kullanmakla, ihtiyarlık çağına ulaşan bir insana kendi artırımlarının mahsulü olan, ama aynı fedakârlığı edip de karşılığını görmeye muhtaç olmadan ölen fertlerin biriktirilen, çoğaltılan yardımlarını sağlamakla, buna benzer bir karşılıkla, kocalarını kaybeden kadınlara, babaları ölen çocuklara, gerek erken ölen, gerek başkanlarını daha uzun zaman kaybetmiyen ailelerinkine denk, yahut aynı değerle kazanılan bir gelir kaynağı vermekle, en sonra kendi başlarına çalışacak ve yeni bir aile kuracak yaşa erişen çocuklara sanatlarını ilerletmede gerekli olan bir sermayenin faydasını hazırlamakla, pek erken bir ölümün bu hadde ulaşmaya meydan vermediği insanların harcıyacakları paraları artırmakla bu sebebin büyük bir kısmının ortadan kaldırılabilceğini göstereceğiz. Bu vasıtaların fikrini, olasılık hesabının hayata, parayatlara başarı ile tatbikine borçluyuz, ama bu hesap, çeşitli şekilleriyle yalnız birtakım fertler için değil de, topluluğun bütün kütlesi için gerçekten yararlı olacak, onu ahlâk bozukluğu, sefillik getiren ve ikide bir tekrarlanan o düşkün durumdan kurtaracak kadar geniş ve çeşitli olamamıştır.

Biz, sosyal kudret adına meydana gelen, onun en büyük nimetlerinden biri olan bu kurumların da hiçbir tehlikeye uğramadan ortaya çıkan özel birliklerin neticesi olabileceğini göstereceğiz, çünkü bu kurumların meydana gelebilmek için üzerlerine dayanmaları gereken ilkeler, daha geniş bir alana yayıldıkları zaman, bu birliklerin çoğunu ortadan kaldıran yanılmalar, onlara korku vermekten uzak kalacaktır.

Devamlı kredinin asıl zenginliğe sıkı sıkıya bağlı bir imtiyaz olarak devam etmesine engel olan, bununla beraber ona daha az sağlam olmayan bir temel hazırlıyarak, endüstri ilerlemeleriyle ticaret canlılığını büyük sermayecilerin elinden kurtarıp bu eşitliği sağlayan diğer vasıtaları ortaya koyacağız; bu vasıtaları ayrıca hesabın tatbikine de borçlu olacağız.

Bir gün elde edileceği umulabilen, ama bugün için yeter sayılması gereken öğretim eşitliği, zorla veya istiyerek hiçbir bağımlılığa meydan vermiyen bir eşitliktir. İnsan bilgilerinin bugünkü durumu içinde, çocukluk yıllarından pek azı ile hayatlarının geri kalan kısmının ancak sayıdıkları saatlerini öğrenmeye ayırabilen insanları bile bu maksada kolayca ulaştıracak vasıtaları göstereceğiz. Hem bilgileri, hem de bu bilgileri öğretme metotlarını adamakıllı seçerek, ev idaresi için, gündelik işlerini çekip çevirmesi için, sanatını, yetilerini serbestçe geliştirmesi için, haklarını tanıyıp koruması, yerine getirmesi için, me gibi vazifeleri olduğunu öğrenmesi, bu vazir-

feleri gereği gibi yapması için, öz bilgilerine göre hem kendi, işleri hem başkalarının işleri üzerinde hüküm vermesi, insan tabiatına şeref veren yüce, ince duyguların hiçbirine yabancı kalmaması için, işlerinde gösterdiği titizlikle, haklarının yerine getirilmesiyle uzaklaştırmak zorunda olduğu duygulara körükörüne bağlanıp kalmaması, onları seçecek, gözetecek bir hale gelmesi, hayatı saçma korkularla, boş ümitlerle insana zehreden ortamlı yanılmaların elinde artık oyuncak olmaması için, peşin yargılara karşı yalnız kendi kuvvetleriyle kendini koruması için, en sonra kendisini zenginleştirmek, tedavi etmek veya kurtarmak perdesi altında, zenginliğine de, sağlığına da, fikir, vicdan hürriyetine de pusu kuran şarlatanlığın göz boyamalarından yakasını sıyırması için her insanın bilmesi gereken şeylerle bir milletin bütün kütlesini aydınlatmanın mümkün olacağını göstereceğiz.

Bu zamandan sonra, aynı memleketin yaşarları arasında, artık çok kaba yahut çok ince bir dil kullanmak gibi bir fark kalmıyor; onlar öz bilgileriyle aynı derecede kendilerini idare edebiliyorlar. Artık bir sanatın yollarıyla, bir meslek göreneğinin basmakalıp bilgisi içinde kapanıp kalmaktan kurtuluyorlar, en küçük işleri için olduğu gibi en az bir öğrenim edinmek için de kendilerini gerekli bir nüfuzla idare eden becerikli insanlara bağlanmıyorlar; burada da gerçek bir eşitlik ortaya çıkıyor, çünkü, bilgi ve kabiliyet farkları, artık duyguları, fikirleri, dilleri

birbirleriyle anlaşmalarına imkân veren insanlar arasında bir uçurum açamıyor; gerçi birtakım insanlar, diğer birtakım insanların kendilerini okutmalarını isteyebilirler, ama onların yol göstermelerine artık ihtiyaçları yoktur; çok aydın insanlara kendilerini idare etme işini bırakmak arzusunu gösterebilirler, ama bu işi körükörüne bir güvenle onlara bırakmaya zorlanamazlar.

İşte o zaman bu üstünlük, onu paylaşmıyanların bile işine yarıyor; bu üstünlük, artık onlar içindir, ama onlara karşı değildir. Kafaları asla işlenmemiş insanlar arasında görülen yetilerdeki tabii fark, vahşilerde bile şarlatanlarla budalalar, açığöz insanlarla kolay kandırılır insanlar meydana çıkarıyor: Şüphesiz aynı fark, öğretimin gerçekten ortamlı olduğu bir millette de görülür, ama bu fark, artık aydın insanlarla yalnız bilgilerin değerini gözleri kamaşmadan kavrayan sağlam kafalı insanlar arasında, kabiliyet ve deha ile bunları değerlemeyi, sevmeyi bilen sağduyu arasında vardır; bu fark, yalnız, yetilerin gücü, yaygınlığı karşılaştırıldığı zaman pek büyükse de, sadece insanlar arasındaki münasebetlerin neticeleri, onların başına buyurukluğunu, bahtiyarlığını ilgilendiren şeyler içinde karşılaştırıldığı zaman belli belirsiz bir halde kalır.

Eşitsizliğin bu çeşitli sebepleri ayrı ayrı harekete geçmez; bu sebepler birleşirler, kaynaşır, birbirlerine tutunurlar; onların birleşmiş tesirlerinden de daha kuvvetli, daha sağlam, daha sabit bir iş meydana gelir. Eğer öğretim çok yayıl-

mış ise bu yüzden endüstride, dolayısıyla de zenginliklerde daha büyük bir eşitlik doğar; milletler arasındaki eşitlikle onların her birinde kökleşen eşitlik henüz birbiri üzerine karşılıklı bir tesir yaparken zenginliklerdeki eşitlik de zorunlu olarak öğretimdeki eşitliğe yardım eder.

En sonra, tıpkı iyi kanunlar geçim vasıtalarındaki tabii eşitsizliği nasıl kaldırırsa, kurumları bu eşitliğe ulaşan topluluklarda, hürriyet, düzgün bir anayasaya bağlı olunca, vahşilik hayatındaki başına buyurukluğu zamanından daha yaygın, daha tam bir hale gelirse, iyi yönetilen öğretim de yetilerin tabii eşitsizliğini artıracak yerde düzeltir. O zaman sosyal sahat, tabiatın kendilerine verdiği ortak hakların faydasını bütün insanlara sağlayıp yayma amacını yerine getirmiş olur.

Oldukça büyük ümitler veren ilerlemelerden çıkacak gerçek iyiliklerin, doğrudan doğruya insan soyunun mükemmelleşmesinden başka bir sınırı olamaz, çünkü türlü eşitlik çeşitleri, bu mükemmelleşmeyi, ihtiyaçlarımızı giderecek daha tam bir hürriyetle birleştirdikçe bu eşitlik daha gerçek olacak, insanların saadetini doğrudan doğruya ilgilendiren her şeyi kucaklamaya daha elverişli bir hale gelecektir.

Ancak bu mükemmelleşmenin yürüyüşünü, kanunlarını gözden geçirmektedir ki, ümitlerimizin genişliğini, sınırlarını bilebiliriz.

Hiçbir insan, zekânın, tabiat olaylarını, bu olayların ölçülmesinde, çözülmesinde görülen son belginlik vasıtalarını, bunlar arasındaki nesnelerin münasebetlerini, akla gelen bütün fikir kombinezonlarını tüketebileceğini düşünmemiştir. Yalnız büyüklük münasebetleri, yalnız bu fikrin kombinezonları, nicelik, yahut uzam, insan zekâsınca hiçbir zaman baştan başa kavranamayacak kadar ucsuz bucaksız bir sistem meydana getirir, bu sistemin nüfuz edilen parçasından her zaman daha büyük bir parçası onca her zaman bilinmez halde kalacaktır. Artık şu fikre iyice inanıldı ki, insan, yalnız zekâsının tabiatı gereğince eşyanın ulaşılması mümkün olan bir parçasını tanıyabilmektedir, en sonunda da tanıdığı nesnelerin sayısı ve karmaşıklığı bütün kuvvetlerini tüketeceği için her türlü yeni ilerlemenin imkânsız hale geleceği bir sınırla karşılaşılacaktır.

Ama insan, sayıları çoğalan olayları sınıflandırmayı, daha genel olaylar içine sokmayı öğreniyor; onları gözlemeye, doğru olarak ölçmeye yarayan aletlerle metotlar, aynı zamanda daha ince bir kesinlik kazanıyor; pek çok nesneler arasındaki pek çoğalmış münasebetler bilindikçe, bunları pek yaygın münasebetler haline sokmanın, daha basit deyimler içine almanın, yalnız aynı kafa kuvvetini, hiç değişmiyen bir dikkat gücünü kullanarak bunları, büyük bir kısmını kavramaya imkân veren şekillerle göstermenin yolu bulunmuş oluyor; zekâ, gittikçe daha karmaşık kombinezonlara, onları kısa bir zamanda kolayca

elde edilir hale getiren daha basit formüllere ulaştıkça, meydana çıkarılması birçok uğraşlara mal olan, ilk önce yalnız derin düşünceli insanlarca anlaşılmış hakikatler, aradan çok geçmeden artık ortak zekâyı açmıyan metotlarla geliştirilmiş, ispatlanmıştır. Yeni kombinezonlara götüren metotlar tükendiği, bu metotların henüz çözülmemiş sorulara uygulanması, bilginlerin zamanını, kuvvetlerini aşan çalışmaları gerektirdiği zaman, daha genel metotlar, daha basit vasıtalar, insan dehasına yeni bir ufuk açmada gecikmezler. İnsan kafalarının dinçliği, gerçek genişliği aynı kalacaktır, ama kullanabildikleri aletler çoğalacak, mükemmelleşecektir; fikirleri saptayıp belirliyen dil, daha büyük bir belginlik, daha büyük bir genellik elde edebilecektir; mekanikte hızı azaltmadan güc artırılmadığı halde, zekâyı yeni hakikatler bulmaya götüren bu metotlar, hem zekânın gücünü, hem de bu işlemlerin hızını aynı derecede artırmışlardır.

En sonra, kendileri de küçük hakikatlerin bilgisindeki ilerlemenin zorunlu bir sonucu olan bu değişmelerle aynı zamanda onları elde ederek vasıtaları da doğuran yeni gelir kaynakları ihtiyacına meydan veren sebepten, gözlem, tecrübe veya hesap bilimleri sistemini kuran hakikatlerin asıl bütününün durmadan çoğalabileceği sonucu çıkıyor; böylece aynı sistemin bütün kısımları, insan yetilerini aynı kuvvette, aynı canlılıkta, aynı genişlikte sayıp biteviye mükemmelleşemeyecektir.

Bu genel düşünceleri türlü bilimlere uygulanarak, bu bilimlerin her biri için elde edeceğimiz mükemmelleşmelerin kesinliği üzerinde hiç şüphe bırakmıyan bu sürekli mükemmelleşmelerden örnekler vereceğiz. Peşin yargıların nerede ise tükenecek göziyle baktığı mükemmelleşmeler için çok ihtimalle, çok yakın bir ümitle beklenen ilerlemeleri, üzerlerinde önemle durarak, işaret edeceğiz. Hesap bilimlerinin bütün insan bilgilerine daha etraflı, daha felsefece uygulanmasıyla bu bilgiler sistemine, genişlik, belginlik, birlik verileceğini açığa çıkaracağız. Her memlekette geniş ölçüde bir öğrenimin, pek çok insana, hem bir çeşit öğrenim, hem de bu alanda ilerleme kolaylığı sağlayabilen ana bilgileri nasıl verdiğini, en aydın ülkelerde bile tabiatın cevherli yarattığı insanların ancak ellide biri bunları geliştirecek gerekli öğrenimi elde ettikleri halde çok yayılmış bir kolaylık, bu uğraşlara kendini verme yolunu birçok fertlere açınca bu bilgilerin ne kadar çoğalacağını, böylece de buluşlarıyla bilimlerin sınırlarını genişletmek ödevini üzerine alan insanlar sayısının o zaman aynı ölçüde artacağını göstereceğiz.

Bu öğretim eşitliğiyle türlü milletler arasında kurulacak eşitliğin ilerlemeleri sık sık tekrarlanan gözlemlere bağlı pek geniş bir alana yayılmış bilimlerle mineralojinin, botaniğin, zoolojinin, meteorolojinin bu yolda beklediği ilerlemeleri nasıl hızlandırdığı, en sonra bu bilimlerde bize yine de birçok faydalı, önemli hakikatlere götüren

vasıtaların zayıflığı ile insanın o zaman kullanabileceği vasıtaların büyüklüğü arasında ne kadar akla sığmaz bir nispetsizlik bulunduğunu göstereceğiz.

Buluşları yalnız düşünme yolu ile elde edilen bilimlerde bile, çok sayıda insanlarca işlenmiş olmak yararlığının, icatçılar için gerekli kafa gücünü gerektirmiyen, doğrudan doğruya basit düşüncenin karşısına çıkan bu mükemmelleştirmelere, ilerlemelere, ne kadar yardım ettiğini açığa çıkaracağız.

Nazariyeleri yine bu bilimlere bağlı olan sanatlara gelince, bu nazariyedeki ilerlemelerle bunların ardından gelecek ilerlemelerin başka sınırları olmayacağını görürüz; sanatların yolları, tıpkı bilim metotları gibi aynı mükemmelleşmeye, aynı kısaltmalara elverişlidir; aletler, makineler, sanatlar, gittikçe insanların kuvvetine, marifetine bir şeyler katacak, aynı zamanda alınan mahsullerin mükemmelliğini, kesinliğini bunları elde etmek için harcanan zamanla emeği azaltarak artıracaktır; o zaman hâlâ bu ilerlemelerin karşısına dikilen engellerle çalışmaların, alışkanlıkların, iklimlerin bozukluğunu önceden kestirip önliyecek olaylar ortadan kalkacaktır.

O zaman gittikçe daha çok daralan bir toprak parçası, pek faydalı, yahut daha yüksek değerli bir sürü yiyecekler verebilecektir; daha geniş rahatlıklar, daha az bir yoğaltımla elde edilebilecektir; aynı endüstri mahsulü pek az ham maddenin karşılığı olacak, yahut daha sürekli

olarak kullanılır hale gelecektir. Her toprak için birçok ihtiyaçları karşılayan mahsuller, aynı çeşit ihtiyacı giderecilecek mahsuller arasından, daha az emekle, daha az gerçek yoğaltım isteyen daha büyük bir kalabalığı doyuranları seçilecektir. Böylece hiçbir fedakârlığa katlanmadan yoğaltım-da elde tutma, hesaplı kullanma vasıtaları, türlü maddeleri yeniden üretme, hazırlama. mahsullerini işleme sanatındaki ilerlemelerin yolunu tutacaktır.

Böylece aynı toprak parçası birçok fertleri beslemekle kalmıyacak, ama bu fertlerden her biri daha az emekle toprağı daha verimli bir hale getirecek, ihtiyaçlarını iyice giderebilecektir.

İnsan yetileriyle ihtiyaçları arasında daha yararlı bir nispet meydana getiren bu endüstri ve iyi yaşama ilerlemelerinde, her nesil gerek bu ilerlemelerle, gerek daha eski bir endüstrinin mahsullerini elde tutmakla, daha geniş rahatlıklar bulacak, dolayısıyla de insan soyu beden yapısının bir sonucu olarak fertlerin sayısı çoğalacaktır; o zaman aynı derecede zorunlu olan bu kanunların birbirine engel olacağı, insanların sayıca çoğalmasının vasıtalarındaki çoğalmaları aşacağı, bunun zorunlu sonucu olarak refahla nüfusun azalacağı, gerçekten geri giden bir yürüyüş değilse de, hiç olmazsa iyilikle kötülük arasında bir çeşit nöbetleşe gidip gelmenin ortaya çıkardığı bir sınıra varılmıyacak mıdır? Topluluklarda böyle bir sınıra varan bu gidip gelme, bir çeşit geçici sefaletlerin her zaman kalıcı sebebi olmıyacak mıdır? Bu gidip

gelme, her türlü iyileşmenin imkânsız bir hale geleceği sınırla, insan soyunun yüzyıllar boyunca hiçbir zaman kendisini aşmadan ulaşacağı mükemmellik kabiliyetini işaret etmiyecek midir?

Bu zamanın bizden ne kadar uzak olduğunu görmiyen yoktur; acaba bu zamana bir gün ulaşacak mıyız? Ama insan soyunun bugün güçlkle tasarlayabileceğimiz bilgileri zorunlu olarak kazanacağı bir devirde gerçekleşebilecek bir olayın gelecekteki hakikatinden yana yahut ona karşı bir söz söylemek aynı derecede imkânsızdır. Böyle olunca, unsurları, bizim işimize yarıyacak maddeler haline sokma sanatının bir gün elde edeceği şeyi bugünden bulmaya kim yeltenebilir?

Ama tutalım ki, bu sınıra ulaşılmış olsun, bunda ne insan soyunun bahtiyarlığı, ne de sonsuz mükemmelleşebilmesi için korkulacak hiçbir şey yoktur; bu zamandan önce akıl ilerlemelerinin bilimlerdeki, sanatlardaki ilerlemelerle omuz omuza yürüdüğü, hurafenin, gülünç peşin yargıların ahlâka temizleyip yüceltecek yerde bozan, değerden düşüren bir kötülük vermekten uzaklaştığı düşünülürse, insanların henüz dünyada olmıyan varlıklara karşı birtakım ödevleri varsa, onlar bu ödevlerin gelecek insanlara hayat değil, saadet vermek demek olduğunu anlayacaklardır; bu ödevlerin konusu, yeryüzünü bir işe yaramaz, zavallı mahlûklarla doldurmak gibi çocukça bir fikir değil, insan soyunun, içinde yaşadıkları topluluğun, bağlı oldukları ailenin genel refahıdır. Böylece mümkün olan maddeler topla-

mının, dolayısıyla de, hayat kazanan bir kısım varlıkların tabiatına, sosyal refahına pek aykırı olan vaktinden önce bir yıkılışa yol açmadan, mümkün olan en büyük bir nüfusun bir sınırı olmalıdır.

Metafizikte, ahlâkta, politikada ana ilkelere bulunması, daha doğrusu doğruca çözümlenmesi, henüz pek yeni bir şey olduğu, pek çok ufak tefek hakikatlerin bilgisinden önce geldiği için bu ilkelerin böylece ulaştıkları son sınır, kolayca çizilmiş oluyor; artık sökülüp atılacak kaba yanılmalar, kurulacak ana hakikatler olmayınca, bu yolda yapacak başka bir şey kalmadığı düşünölmüştür.

Ama, insandaki zekâ ve ahlâk yetilerini çözümlemenin henüz ne kadar eksik olduğunu, benzerlerinin refahı, üyesi olduğu topluluk üzerindeki hareketlerinin tesiri bilgisini kabul eden bu ödevler bilgisinin bu tesirinden daha basit, daha derin, daha belgin bir göziemle ne kadar genişleyebileceğini, insanın öz haklariyle, sosyal durumun bütün insanlara, herbirini ayrı ayrı önünde tutarak, verdiği hakların genişliğini doğruca tanımak için çözümlenecek ne kadar sorular, incelenecek ne kadar sosyal ilişkiler kaldığını görmek kolaydır. Buraya kadar, az çok bir açıklıkla, gerek harb zamanlarında türlü topluluklar arasına, gerek kargaşalık ve parçalanma zamanlarında bu toplulukların üyeleri üzerindeki hakları arasına, hür ve iptidai bir meydana gelme, yahut kaçınılmaz bir hale gelen bir ayrılma zamanında fertlerin hakları, kendiliğinden birleşmelerin hakları arasına da sınırlar konacak mıdır?

İNSAN ZEKÂSININ İLERLEMELERİ

Şimdi bu ilkelerin uygulanmasını idare edecek, sosyal sanata bir temel olarak kullanılacak nazariyeye geçilince, bu ilk hakikatlerin mutlak genelliği içinde elde edemeyecekleri bir belginliğe ulaşma zorunluğu görülmez mi? Kanunların bütün şekillerinde boş, kararsız, keyfi görüşlerle siyasetin sözde yararlıklarını değil de, adaleti, yahut da ispat edilmiş, bilinen bir faydayı temel tanıma nokasına ulaştık mı acaba? Akla gelen kombinezonların sonsuz denebilecek sayısı içinden, eşitlikle tabîî hakların genel ilkelere saygı gösteren, bu hakları korumayı daha çok sağlayan ilkelerin onların yürütülmesine, serbestçe yaşamasına geniş ölçüde imkân verdiği, ustelik de fertlerin rahatını, iyiliğini, milletlerin kuvvetini, barışını, refahını hazırlayan bir kombinezonu güvenle seçmek için söz götürmez kural- lar saptanmış mıdır?

Kombinezonlar hesabiyle olasılıklar hesabının yine bu bilimlere uygulanması, o kadar önemli ilerlemeler adıyor ki, bu hal, bilimlerin sonuçlarına derhal matematik denebilecek bir belginlik verecek, bu yolda kesinlik veya doğruya yakınlık derecesini ölçecek biricik vasıta oluyor. Bu sonuçların dayandığı olgular, arada sırada, hesaba başvurmadan, yalnız gözleme göre genel hakikatlere götürebilir; böyle bir sebepten doğan neticelerin elverişli olup olmayacağını öğretebilir; ama bu olgular, hesaplanıp tartılmazsa, bu neticeler doğru bir ölçüye bağlanamazsa, o zaman bu sebepten çıkan iyilik, kötülük derecesi bilinemez; her ikisi

de şu veya bu türlü bir eşitlikle birleştiği, aradaki fark pek büyük olmadığı zaman, az çok kesin olarak terazinin hangi tarafa eğileceğini söylemeye de imkân yoktur. Hesabı kullanmadan, göstergikleri iyilikler apaçık bir nispetsizlikle asla göze çarpmadığı zaman, aynı maksadı elde etmek için kurulan iki kombinezon arasından bir tanesini kolayca seçmeye çoğu zaman imkân olmayacaktır. En sonra bu bilimler yine böyle bir yardım görmeyince bu yolda kaçıcı hakikatı yaklamak için oldukça mükemmel aletlerin bir kısım zenginliklerinin gizli bulunduğu maden ocağının derinliğine inecek oldukça güvenilir makinelerin eksikliği yüzünden, her zaman kaba, dar sınırlı kalacaklardır.

Bununla beraber bu uygulama, birtakım geometricilerin mutlu çabalarına rağmen, geometrinin, tâbir yerinde ise, yalnız ilk unsurları içindir, gelecek nesillere bilimin kendisi gibi, bağlı olduğu kombinezonların, ilişkilerin, olguların sayısı gibi tükenmez ışık kaynakları sunacaktır.

Bu bilimlerin, bundan daha önemli olmıyan bir ilerlemesi de, henüz pek belirsiz, pek karanlık olan dildeki mükemmelleşmedir. Zira bu mükemmelleşme ile bilimler, ilk unsurlarında bile, gerçekten halka yayılmak faydasını sağlayabileceklerdir. İnsan zekâsı, diğer engeller gibi bilim dillerindeki pürüzleri de yeniyor, kendisini örtüp gizliyen bu yabancı perdeye rağmen, hakikati ortaya çıkarıyor; ama öğrenmeye pek az zaman ayırabilen insan, bu en basit kavramları,

pürüzlü bir dil yüzünden şekilleri bozulduğu zaman, nasıl elde edip saklıyabilir? İnsan, fikirlerden pek azını toplayıp birleştirebilir, bu fikirlerin doğru, belgin olmalarına çok ihtiyacı vardır; kendisini yanılmadan alıkoyan bir hakikatler sistemini kafasında bulamaz, uzun bir çalışma ile kuvvetlendirip terbiye etmediği zihni de, karanlık içinden geçerek eksik, kötü bir dilin ikilcimlerinden sızan zayıf, sönük ışıkları yakalayamaz.

İnsanlar, gerek ayrı ayrı fertler, gerekse bir topluluğun üyeleri olarak, gündelik ahlâkta da doğrudan doğruya bilim ilerlemelerinden daha az gerçek olmıyan ilerlemeler elde etmeden, ahlâk duygularının tabiatı ve gelişmesi üzerinde, ahlâk ilkeleri üzerinde, hareketlerini bunlara uyduracak tabii sebeplerle menfaatler üzerinde aydınlanamıyacaklardır. Fena anlaşılan bir menfaat düşüncesi, genel iyiliğe aykırı hareketlerin sık sık raslanan sebebidir. Tutkuların şiddeti, her zaman yalnız yanlış bir hesapla varılan alışkanlıklardan, yahut onların ilk hareketlerine karşı koyacak, onları yumuşatacak, yollarından döndürecek, hareketlerini idare edecek vasıtaları bilmemekten ileri gelmiyor mu?

Öz gidişimiz üzerinde düşünmeye, bu yolda aklımızı, şuurumuzu sorguya çekip dinlemeye alışmamız, bahtiyarlığımızı başkalarının bahtiyarlığıyla karıştıran tatlı duygulara alışmamız, öğretimin, iyi yöneltilen bir ahlâkın, sosyal antlaşma şartlarında çok büyük bir çeşitliğin zorun-

bu sonucu değil midir? Hür insanda görülen öz değerinin şuuru, ahlâk yapımızın derin bilgisi üzerinde kurulan bir terbiye; tabiatın tohumunu bütün kalblere ektiği, bu yolda gelişmek için bilgi ışıklarıyla hürriyetin mutlu tesirinden başka bir şey beklemiyen keskin, sâf bir adaletin bu ilkelerini, canlı, aydın bir iyiliğin, ince, yüksek bir duyarlığın alışılmış hareketlerini nemi bütün insanların ortak malı haline getirmeyecek midir? Yine matematik bilimlerle fizik bilimler, en basit ihtiyaçlarımızda kullanılan sanatları mükemmelleştirmeye yardım edince, ahlâk ve siyaset bilimlerindeki ilerlemelerin, duygularımızı, hareketlerimizi yöneten sebepler üzerinde aynı tesiri yapmasını aynı derecede tabiatın zorunlu düzeni gerektirmez mi?

Bu bilimlerdeki ilerlemelerin neticesi olan konulardaki, kamu kurumlarındaki mükemmelleşmesinin, her insanın ortak menfaatini, bütün insanların ortak menfaatiyle uzlaştırmak, birleştirmek gibi bir neticesi olmayacak mıdır? Sosyal sanatın gayesi, bu gözle görünür karışıklığı ortadan kaldırmak değil midir? Anayasası, kanunları, tabiatın, aklın görüşüyle açıktan açığa uzlaşan memleket, erdemin kolayca elde edildiği, onu bir yana atmak heveslerinin binde bir, pek zayıf ölçüde görüldüğü memleket değil midir?

Doğruluğa aykırı olan görenek, kötü alışkanlık hangisidir, bu göreneğin, bu alışkanlığın görüldüğü, bu suçun işlendiği memleketin kanunlarında, kurumlarında, peşin yargılarında kökü, ilk sebebi gösterilmiyen suç hangisidir?

En sonra bir nazariye üzerine dayanarak, sağlam, faydalı sanatlardaki ilerlemeler, yahut siyaset bilimlerindeki hakikatler üzerine temellenen doğru bir kanun sisteminin ilerlemeleri, insanları insanlığa, iyiliğe, adalete hazırlamıyor mu?

Sonunda da bu eserde geliştirmeyi tasarladığımız bu gözlemler, yapısının zorunlu bir neticesi olan insan ahlâkındaki iyiliğin - insanın bütün diğer yetileri gibi - sonsuz bir mükemmelleşmeye elverişli olduğunu, tabiatın kopmaz bir zincirle hakikati, saadeti, erdemi birbirine bağladığını ispat etmiyor mu?

Kadınla erkek arasında kayırdığı cins içini bile pek zararlı bir hak eşitsizliği kuran peşin yargıların temelli yıkılıp gitmesi, insan zekâsının genel saadet uğrunda, en önemli ilerlemelerinden biridir. Erkekle kadının beden yapılarındaki farklarla, zekâ güçlerinde, ahlâk duygularında görülmek istenilen farklar, bu eşitsizliği haklı göstermek için boşu boşuna bahaneler aranılacaktır. Bu eşitsizliğin, kuvveti kötüye kullanmadan başka bir temeli yoktur, daha sonraki zamanlarda da bu eşitsizliği, sofizmlerle haklı göstermeye çabalamaktan bir şey çıkmıyacaktır.

Bu peşin yargının tuttuğu göreneklerle verdiği kanunların ortadan kalkması, aile saadeti- nin artmasına, bütün diğer erdemlerin ana temeli olan ev erdemlerinin çoğalmasına nasıl yardım ettiğini, öğretim ilerlemelerini nasıl kolaylaştırdığını. hele öğretimi gerçekten genel bir hale getirdiğini göstereceğiz; çünkü bir yandan

öğretim kadınlara da, erkeklere de tam bir eşitlikle veriliyordu, çünkü, aile başkanlarının yardımı olmayınca erkekler için bile genel bir hale gelemezdi. Doğruluğun, sağduyunun, neden sonra gördüğü bu itibar, bu pek canlı, tutup atılması pek güç olan tabii bir eğilimle insanın ödevleri, yahut topluluğun çıkarları arasında o kadar tehlikeli olan bir aykırılığı ortadan kaldırarak adaletsizliklerin, gaddarlıkların, cinayetlerin bitmez tükenmez kaynağını kurutmıyacak mıdır? En sonra o zamana kadar hayalden başka bir şey olmıyan bu durum, büyük ihtiyaçlardan, iki yüzlüce görünüşlerden, rezalet yahut din baskısı korkusundarı değil de, tabiatın ilham ettiği, aklın kabul ettiği serbestçe edinilen alışkanlıklardan meydana gelme tatlı, sâf milli töreleri doğurmıyacak mı?

Pek aydın milletler, kanlarını, zenginliklerini istedikleri gibi harcama hakkını yeniden elde ederek, yavaş yavaş harbe pek uğursuz bir felâket, en büyük bir cinayet göziyle bakmayı öğreneceklerdir. İlk önce milletlerin egemenliğini soydan gelme hak ıddiaları uğrunda zorbaca kullananların işledikleri cinayetlere son verildiği görülecektir.

Milletler, hürriyetlerini kaybetmeden cihangir olamıyacaklarını, sürekli birleşmelerin, bağımsızlıklarını elde tutmak için biricik vasıta olduğunu, kendilerinin erki değil de güvenini aramaları gerektiğini öğrenmişlerdir. Yavaş yavaş alış veriş peşin yargıları kaldırılmıştır. Sahte bir ticaret menfaati, milletleri zenginleştirmek vesi-

lesiyle toprağı kana boyayıp onların yıkımına yol açan iğrenç kudretini kaybedecektir. En sonra milletler, siyaset ve ahlâk ilkelerinde birbirlerine yaklaştıkça, her millet öz menfaati uğrunda, tabiata, endüstrisine borçlu olduğu iyilikleri daha eşitçe paylaşmak için yabancıları çağırdıkça, milli kinleri doğurup şiddetle devam ettiren bütün bu sebepler, yavaş yavaş ortadan kalkacaktır; bunlar artık savaşı bir şiddeti, bir kin duygusunu besleyip meydana getirmeyecektir.

Bu sürekli barış tasarılarından çok daha iyi kurulup çatılan, birtakım feylesofların boş zamanlarını doldurup ruhlarını avutan bu kurumlar, milletlerdeki kardeşlik yolundaki ilerlemelere hız verecektir; cinayetler gibi milletler arasındaki harbler de, tabiatı alçak düşüren ve gazaba getiren, memleket üzerine, olayları lekeliyen yüzyıl üzerine kocaman bir rezalet damgası basan bu aşırı gaddarlıklar arasında sayılacaktır.

Daha önce Yunanistan'da, İtalya'da, Fransa'da güzel sanatlar üzrelerinde konuşurken, sanat mahsullerinde gerçekten sanat ilerlemelerinin malı olan kısımla yalnız sanatçının kabiliyetinden ileri gelen kısmı birbirinden ayırmak gerektiğini gördük. Henüz sanatların gerek felsefedeki, bilimlerdeki ilerlemelerden, gerek aynı sanatların konusu, neticeleri, vasıtaları üzerinde yapılan daha çok, daha etraflı gözlemlerden, gerekse bu yolda bilgi çevresini darlaştıran, sanatları hâlâ bilimlerle felsefenin kırıp attığı otorite boyunduruğu altında tutan peşin yargıların kaldırılmasından umduğu

ilerlemeleri işaret edeceğiz. Sanıldığı gibi pek yüce, pek özlü güzellikler kavrandığı, pek mutlu konular ele alındığı, pek basit, pek göze çarpan kombinezonlar kullanıldığı, büyük bir kuvvetle anlatılan pek genç karakterler çizildiği, çok canlı tutkularla bunların pek tabii, pek gerçek deyimleri, pek ağır hakikatler, pek parlak hayaller artık ortaya konulduğu için, vasıtalarında kabul edilen bolluğa rağmen, sanatlar ilk örneklerin taklidinde gösterilen sonsuz bir yeknesaklığa mahkûm oldukları için bu vasıtaların tükenip tükenmiyeceklerini inceliyeceğiz.

Bu kanaatin edebiyatçılarla sanatçıların, eserlerden zevk alacak yerde insanlar üzerinde hüküm verme alışkanlığından doğma bir peşin yargıdan başka bir şey olmadığını, bu peşin yargının türlü yüzyılların, türlü memleketlerin eserlerini karşılaştırmanın, zekânın çabalarını veya başarılarını körükliyen hayranlıktan doğan bu düşünceli hazzı kaybedip etmemesi gerektiğini, bununla beraber, kendi çerçeveleri içinde ele alınan bu eserlerin verdikleri zevklerin, bu zevklere yol açan eser, bu mükemmelliğe yükselecek değerde olmadığı zaman bile yine canlı olması gerektiğini göstereceğiz. Her nesil, gerçekten yaşanılmaya değer eserler çoğalıp mükemmelleştikçe, diğer birçokları farkına varılmadan unutulup gittiği halde, kendini beğendiren eserlere karşı merak, hayranlık duyacaktır; en başta kavranan bu daha basit, daha göze çarpan

güzelliklerden doğma zevkler, yeni nesiller için de-bunları yalnız daha modern eserlerde buldukları zaman-yaşamakta devam edeceklerdir.

Bilimlerdeki ilerlemeler, öğretme sanatındaki ilerlemeleri sağlar, bunlar da neticede yine bilimlerdeki ilerlemelere hız verirler; hiç arasız tazelenen bu karşılıklı tesir, insan soyu mükemmelleşmesinin en canlı, en kudretli sebeplerinden biri sayılmalıdır. Bugün, okullarımızdan çıkan bir delikanlı, Newton'un derin araştırmalarla öğrendiğinden, yahut dehasıyla bulduğundan daha fazla şey bilir; hesap aletini o zaman bilinmiyen bir kolaylıkla kullanmayı bilir. Aynı gözlem, birtakım farklarla, bütün bilimler için doğrudur. Bilimlerin her biri genişledikçe, sayıları pek çok artan hakikatlerin tanıtılarını küçücük bir alana sıkıştırıp kavramayı kolaylaştıran vasıtalar da o kadar mükemmelleşir. Böylece bilimlerin yeni ilerlemelerine rağmen, eşit dehalı insanlar, hayatlarının aynı devrinde, zamanlarındaki bilimin en yüksek noktasına erişmekle kalmıyacak, her neslin aynı kafa kuvvetiyle, aynı dikkatle, aynı zaman içinde öğrenebileceği şeyler, zorunlu olarak artacak. her bilimin asıl kısmı, yani bütün insanların erişebileceği kısmı gittikçe genişliyerek, günlük hayatta kendisini idare etmek, aklını tam bir serbestlikle kullanmak için her insana lâzım olan şeyleri daha tam bir şekilde içine alacaktır.

Siyaset bilimlerinde bir sıra hakikatler vardır, bunlar hele hür milletlerde (yani birkaç nesil sonra bütün milletlerde) herkesçe bilinip ka-

bul edilmedikçe faydalı olamazlar. Böyle olunca milletlerin hürriyeti, refahı üzerinde bu bilimlerin tesiri, bir dereceye kadar, ilk öğretimin tesiriyle bütün kafaların ortak malı olan bu hakikatlerin sayısıyle ölçülmelidir; böylece ilk öğretimin boyuna artan, kendiliğinden bu bilimlerin zorunlu ilerlemelerine bağlı ilerlemeleri, karşılığında bilim ilerlemelerinin koyduğu sınırdan başka sınırlar olmadığı için, insan soyu alinyazılarda sonsuz sayılabilecek bir ilerleyip düzelme aramaktadırlar.

Şimdi, son olarak, öğretme sanatındaki mükemmelleşmeye de, bilimlerdeki mükemmelleşmeye de aynı zamanda tesir edecek iki genel vasıta üzerinde konuşmak kalıyor: Bunlardan biri teknik metotlar adını verebileceğimiz metotların daha eksiksiz kullanılması; diğeri de evrensel bir dilin kuruluşudur.

Teknik metotlar denilince, pek çok nesneleri, aralarındaki ilişkileri bir bakışta görmek, kombinizonlarını çarçabuk kavramak, yeni kombinizonları kolayca kurmak imkânını veren sistemli bir düzen içinde toplama sanatını anlıyorum.

Henüz çocukluk çağında olan, mükemmelleştikten sonra, çoğu zaman pek büyük bir kitapta çabucak, gereği gibi anlatılması güç olan şeyleri bir tablonun daracık çerçevesi içine toplama kolaylığı ile ayrı ayrı olguları genel neticeler çıkarmaya en elverişli bir düzen içinde göstermek gibi, bugüne bugün değerli olan bir vasıtayı verebilen bu sanatın ilkelerini geliştireceğiz, faydası-

nı anlatacağız. Günlük hayatta işe yarıyan ufak tefek bilgileri elde edecek en basit bir öğrenim basamağını aşamıyan insanların, öğrenilmesi kolay olan bu tablolardan bir iki tanesinin yardımı ile ihtiyaç duydukları zaman bu bilgileri nasıl hazırca bulabileceklerini, aynı metotları kullanmanın, gerek sistemli bir hakikatler düzeni üzerine, gerek bir sürü gözlemler, olgular üzerine dayanan bütün alanlarında ilk öğretimi nasıl kolaylaştırdığını anlatacağız.

Evrensel dil, gerçek nesneleri, bütün insanların kafalarında aynı olan veya aynı şekilde doğabilen basit ve genel fikirlerden meydana gelme tamamıyla belirli serileri, bu fikirler arasındaki genel ilişkileri, insan zekâsının işlemleri ile ayrı ayrı her bilimin öz malı olan işlemieri, sanatların yollarını işaretlerle anlatan bir dildir. Böylece, bu işaretleri, bunları birleştirme metodunu, bu birleşmelerin meydana gelme kanunlarını öğrenen insanlar, bu dilde yazılı şeyleri anlayacak, bunları kendi memleketlerinin dilinde aynı kolaylıkla anlatacaklardır.

Görülüyor ki, bu dil, ya bir bilimin nazariyesini, ya bir sanatın kurallarını açıklama, yeni bir tecrübeyi, gözlemi ele alma, bir çalışma yolunun ortaya konulmasını, bir hakikatin, bir metodun bulunmasını anlatmak için kullanılabilecek, cebirde olduğu gibi yeni işaretler kullanmak zorunda kalınca, artık bilinen işaretler, bu yolda yeni işaretlerin değerini anlatacak vasıtaları vereceklerdir.

Halk dilinden farklı olan bilim lehçesinde ki uygunsuzluk, böyle bir dilde olmayacaktı. Bilim lehçesinin, toplulukları, zorunlu olarak birbirine eşit olmayan iki sınıfa ayırdığını daha önce görmüştük. Bunlardan biri, bilim dilini bildikleri için bütün bilimlerin anahtarlarını elinde tutan insanların sınıfı, diğeri, bu dili öğrenemedikleri için bilim ışıklarını elde etmek imkânını hemen hemen büsbütün kaybeden insanların sınıfıdır. Burada, tam tersine olarak, evrensel dil, tıpkı cebir dili gibi doğrudan doğruya bilimle birlikte öğrenilir; işaret, gösterdiği nesne ile, fikirle, işlemle aynı zamanda bilinir. Bir bilimin ilk unsurlarını öğrenen insan, o bilimde daha ileriye gitmek isterse, kitaplarda yalnız değerlerini bildiği işaretlerle kavrayabileceği hakikatları bulmakla kalmaz, başka hakikatlere ulaşmak için gereken yeni işaretlerin açıklamasını da bulur.

Göstereceğiz ki, böyle bir dilin meydana gelmesi, eğer bu dil, bir bilimir sisteminde, bir sanatın tatbikatında görülen önermeler gibi basit, belgin önermeleri anlatmakla kalırsa, uydurma bir fikir olmaktan ileri geçemez, bu dil, birçok nesnelere de uygulanabilir; bu dilin diğer nesnelere uzamasına gerçekten engel olan itiraf bizim için biraz yüz kızartıcı da olsa - bizde belgin fikirlere iyi belirlenmiş, zihinler arasında iyi anlaşılmış kavramalardan ne kadar azının bulunduğu hakikatidir:

Evrensel dilin. durmadan gelişip her gün daha geniş bir alana yayılarak insan zekâsının kavradığı bütün nesnelere, hakikatin bilgisini kolaylaştıran, yanılmayı hemen hemen imkânsız kılan bir kesinlik, bir belginlik verdiğini işaret edeceğiz. O zaman her bilimin yürüyüşü, matematiğin yürüyüşü gibi sağlam olacak, bilim sistemini kuran önermeler. tam bir geometri kesinliğine, yani her bilimin konusu ile metodunun imkân verdiği tam bir kesinliğe kavuşacaktır.

İnsan soyu mükemmelleşmenin bütün bu sebepleri, bu mükemmelleşmeyi sağlayan bütün vasıtalar, tabiatları gereğince her zaman canlı bir tesir yaratacak, tesir alanını boyuna genişletecektir.

Biz, bu eserde gelişmeleriyle daha büyük bir kuvvet elde edecek olan bir fikrin tanıtılarını meydana çıkardık, buradan da insandaki mükemmelleşme kabiliyetinin sonsuz olduğu neticesini çıkarabiliriz; halbuki buraya kadar insanın aynı tabii yetilerle, aynı yapı ile kalacağını kabul etmiştik. Doğrudan doğruya bu tabii yetilerin, bu organlaşmanın iyileşmeye elverişli olduğuna inanılabilirse, ümitlerimizin belginliği, alanı ne olacaktır? İşte şimdi bu sonuncu soruyu inceleyeceğiz.

Nebat ve hayvan türlerinin organik bakımdan mükemmelleşmeye de, soysuzlaşmaya da elverişli olmalarına, tabiatın genel kanunlarından biri göziyle bakılabilir.

Bu kanun insanlar için de doğrudur. koruyucu hekimlikteki ilerlemelerin, sağlığa daha el-

verişli yiyecekler, evler sağlanmanın, kuvvetlerimizi aşırı hareketlerle yıpratmayıp idmanla geliştiren bir yaşama tarzının, en sonra çökmenin en canlı iki sebebi olan sefillikle aşırı zenginliği ortadan kaldırmanın ortalama insan hayatını uzatacağından, insanlara daha sürekli bir sağlık, daha sağlam bir vücut vereceğinden kimse şüphe edemez. Aklın, sosyal düzenin ilerlemeleriyle daha tesirli bir hale gelen koruyucu hekimlik ilerlemelerinin, bulaşıcı ve soydan gelme hastalıklarla iklimin, yiyeceklerin, işlerin tabiatından gelen hastalıkları zamanla ortadan kaldıracığı anlaşıyor. Bu ümidi, günün birinde belki de uzak sebeplerini bulabileceğimiz, hemen bütün hastalıklar için de beslememiz gerektiğini ispat etmek güç olmayacaktır.

Şimdi insan soyunun bu mükemmelleşmesine sonsuz bir ilerlemeye elverişli göziyle bakılacağını, ölümün ya olağanüstü kazaların, yahut hayat kuvvetlerinin gittikçe ağırlaşan sönüşü neticesi gibi: anlaşıldığı zamanın geleceğini, en sonra doğumla bu sönüş arasındaki ortalama mesafenin bir sınırı çizilemeyeceğini kabul etmek saçma mı olacaktır? Şüphesiz insan, hiç ölmeyecek değildir, ama yaşamaya başladığı anla hastalığa tutulmadan, kazaya uğramadan, yaşaması imkânsız olan zaman arasındaki mesafe, acaba boyuna uzıyamaz mı? Burada sayı nicelikleriyle yahut çizgilerle kesin olarak gösterilebilecek bir ilerlemenin sözünü ediyoruz. Şimdi sınırsız sözünün alabileceği iki anlamı açmanın tam sırasıdır:

Gerçekten geleceğe doğru yürüdükçe durmadan artacak olan bu ortalama hayat, sürekli olarak sınırsız bir genişliğe yaklaşacağını, ama hiçbir zaman sonsuzluga ulaşamayacağını bildiren bir kanuna uygun olarak uzıyabilir, yahut böyle bir kanuna göre, aynı süre, yüzyılların sonsuzluğu içinde, yalnız belirli bir niceliğin kendisine gaye olarak gösterebileceği her belirli kıymeti aşabilir. Bu sonuncu halde, önlerinde duracakları bir duvar olmadığı için, artmalar, en mutlak anlamıyla gerçekten sınırsızdır.

Birinci anlamda, asla ulaşamadıkları, ama gittikçe yaklaşacakları bir sınır çizemezsek, bu uzamaların henüz bize göre bir sınırı var demektir, hele bunların yalnız durmamaları gerektiğini düşünürsek, sınırsız sözünün bu iki anlamdan hangisinde kullanıldığını bile bilemeyiz. Bugün insan soyunun mükemmelleşme kabiliyeti üzerindeki bilgilerimiz bu kadardır; bu da bizim sınırsız diyebileceğimiz anlamda bir kabiliyettir.

Böylece, burada ele aldığımız misalde, ortalama insan ömrünün, fizyolojik sarsıntılar engel olmayınca, durmadan artacağına inanmamız gerekiyor; ama hayatın asla aşamayacağı sınırın ne olduğunu bilmiyoruz; tabiatın genel kanunlarının ötesine aşılamıyacak böyle bir sınır gösterip göstermediğini de bilmiyoruz.

Ama beden kabiliyetleri, duyguların kuvveti, marifeti ve inceliği, tek bir insandaki mükemmelleşmenin geçebileceği nitelikler sayısı arasında değil midir?

Türlü ev hayvanları üzerindeki gözlemler bizi böyle bir geçişe inanmaya götürüyor, insan soyu üzerinde yapılan gözlemlerle de bunun doğruluğunu anlayabiliriz.

Bu ümitler, zekâ ve ahlâk yetilerine kadar götürülebilir mi? Organlaşmalarının iyi ve kötü taraflarını bize aktaran, kendilerinden hem şekil bakımından ayırdedici çizgiler, hem de bir takım fizik duygulanımlara yarıyan kabiliyet'ler aldığımız ana babalarımız, beden yapılarında zekânın, kafa kuvvetinin, ruh canlılığının, yahut ahlâk duyarlılığının bağlı olduğu kısmı da bize aktarmış olamazlar mı? Eğitimin, bu nitelikleri geliştirerek, aynı yapı üzerine tesir etmesi, bu yapıyı değiştirmesi, mükemmelleştirmesi akla gelmez mi? İnsan yetilerini karşılaştırma, çözümleme, bundan başka birtakım olgular, bugüne bugün ümitlerimizin sınırlarını aşan bu tahminlerin doğruluğunu ispat edeceçe benziyor.

Bu sonuncu devri bitirirken incelediğimiz sorular bunlardır; bütün zincirlerinden sıyrılmış, ilerlemelerine düşman olanların boyunduruğundan olduğu gibi tesadüfün boyunduruğundan da kurtulmuş olan insan soyunun bu tablosu, hakikat, erdem, saadet yolunda yürüyerek, yeryüzünü bugüne bugün kirleten, sık sık da kendisinin kurbanı olduğu yanılmalardan, cinayetlerden, haksızlıklardan feylesofu kurtarıp yüreğine su serpen bir manzara gösteriyor. Feylesof, bu tabloyu temaşa etmekle akıl ilerlemeleri ile hürriyeti koruma uğrunda çabalarının mükâfatını

buluyor, artık bu ilerlemeleri insan alinyazısının sonsuz zincirine bağlamaya cesaret ediyor; bununla da erdemın gerçek karşılığını, kaderciliğın, peşin yargıları ve esirtığı getirerek uğursuz bir karşı kuvvetle bir daha yıkamayacağı sürekli bir iyiliğın hazzını duyuyor. Bu temaşa, onun için, kendisini kovalıyanların asla akıllarına gelmiyen bir sığınaktır, orada hem tabiatının değeri için, hem hakları içinde yerini almış olan insanla beraber olduğunu düşünerek, açgözlülüğün, korkunun, kıskançlığın insanı sarsıp alıâkını bozduğunu unutuyor; böylece aklının yaratabildiği, beslediği insaulık sevgisinin en sâf sevinçlerle bezediği bir cennet içinde gerçekten soydaşlarıyla birlikte yaşıyor.

DÖRDÜNCÜ DEVİR TARİHİNDEN PARÇALAR [*]

Her Yunan şehrinin bir kıralı vardı; onların birtakım şehirlerden kovulduğunu gören Homeros, kendilerine *yamyamlar* adını vermişti.

Bize kalan belgelerden anlaşıyor ki, fazla boyun eğmiyen yurttaşların bu pek mutlak olmıyan şefleri, gaddar ve ahlâksız insanlar kadar tiran değildiler. Onların uyusku olmaktan çok, yakını olmak daha hoş gitmiyen bir şeydi. Onların elinden kurtulan milletler, egemenliklerinin sertliğinden o kadar bıkip usanmış değildilerdir, en çok kaba ihtiraslarının aşırılıkları yüzünden isyan etmişler, kiral aileleri arasında kavgalara yol açan çapulculuk yüzünden harekete geçmişlerdir. Bu ailelerde bir evlenmenin, adam öldürmeden, bir ayaklanma, birtakım savaşlar olmadan sona erdiği pek az görülmüştü. Bununla beraber, geleneğe göre Atina, sonuncu kırılları Kodrus'un millet selâmeti adına tahttan çekildiği sırada hürriyetini yeniden ele geçirdi; bu da da-

[*] Buradaki bütün tarihler, cumhuriyet devrimize göre tertiplenmiştir; bu tablonun tarihi kısmı aynı devirde bittiğine göre, bütün eserde aynı şekilde ve genel olarak belli bir devirle ilgili olan bu türlü tarihler her yerde kullanılsa iyi olur.

ha aydın, daha serbest olan Atinalıların kiral-
lık yükünü duymak için bir kırıldan tiksinnmeye
ihtiyaçları olmadığını ispat eder.

İlk hareketleri, aşağı yukarı cumhuriyet dev-
rinden üç bin yıl önceye kadar çıkan bu devrim,
aşağı yukarı altı yüz yıllık bir zamanı içine alır,
beşinci yüzyıl sonuna doğru da, ne Yunanistan'
da, ne adalarda, hattâ ne de sömürgelerinde ar-
tık soydan gelme kırıllar kalmıyacaktır. Lâkde-
monia cumhuriyetinin iki şefi adlarını, sanlarını
kaybetmişlerdi, ama onların artık, sınırları ka-
nunla gösterilen bir erki ellerinde tutan devlet
adamlarından farkı yoktu.

İnsan soyu, bilgi ışıklarını aynı devrime borç-
ludur, hurriyetini de yine aynı devrime borçlu
olacaktır.

Bu devrim, bugünkü Avrupa milletlerinin ka-
deri üzerine, atalarımızın aktörleri, memleket-
lerinin de tiyatrosu olduğu bize pek yakın olay-
lardan daha çok tesir etmiştir. Bu devrim bir
dereceye kadar tarihimizin ilk sahifesidir.

Bu küçük devletlerin sağlık, hayat şartları
elverişsiz, ama güzel bir gökyüzü altında bulu-
nan ılık iklimli bir memlekette dağılışı, bu dev-
rimin ve sürekli neticelerinin ilk sebebi oldu.

Sonunda bu küçük monarşiler, geniş ovalar-
da bir tek devlet halinde kaynaşacaklardır; pek
elverişli olmıyan bir iklimde, nüfusu toprak üze-
rine daha eşit olarak dağılmış bir memlekette,
tiranlığı yıkmak için daha az sebepler daha az
vasıtalar vardı. Ama Yunanistan'da her devlet,

bir şehirde küçük bir topraktan meydana gelmişti, bu toprağın esirlerce işlenen büyük bir kısmı, şehirde oturanların elinde idi, kimi zaman da onların ortak malıydı. Böylece kuvvet, her an biraraya gelecek durumda olduğu için, her zaman bir genel iradeyle bunu yerine getirme kudretini elinde tutan halk çoğunluğunun malı olmaktan hemen hiçbir zaman uzaklaşmıyacaktı. Zenginliği, birtakım topraklardan, silâh malzemelerinden, ev hayvanlarından, erzaklardan ibaret olan kıral, küçük bir dalkavuklar grupunu para ile güçbelâ elde tutabiliyordu; komşu bir kralın kuvvetine dayanmıyan her kral da, sürekli olarak halkın mutlak nüfuzu altında bulunuyordu. Böylece bir tahtı devirmek için, tiranlığa karşı duyulan kinin, halk saçma inanışının Tanrılardan gelme göziyle baktığı soylara gösterilen eski bir saygı alışkanlığına karşı duyulan kinden daha kuvvetli olması yetiyordu.

Bu devletlerin hemen hepsi, aristokrat kurumlarla lekelenmişlerdi ve lekeleneceklerdi.

Kırallar devrildiği zaman bu devletler, en tehlikeli çeşit çeşit eşitsizliklerle bozumuş bir haldeydiler. Daha zengin, menfaatleri daha yakın, birleşebilmeleri daha kolay olan şehirliler, kendilerine karşı koyamıyacak kadar dar bir toprak üzerinde oturanlara hükmediyorlardı. Tiranlığın yıkılışını hazırlamış olan aynı sebep, gerçek bir hürriyetin kurulmasına engel oluyordu.

Birçok ülkelerde, ister başka başka köklerden gelmiş olsun, ister bir tanesinin zayıflığı toprağın dağıtımında fethin yol açtığı devrimlerden ileri gelsin, iki çeşit hür insar göze çarpıyordu.

Bu ayıılışın ortadan kalkmış olduğu başka yerlerde, kökleri efsanelere dayanan oymaklar, hurafenin sebestçe kabul ederek devam ettirdiği bir saygı kazanmışlardı. En sonra, zenginlik, gerçek bir kudret sağlıyordu, çünkü zengin adamın daha iyi silâhları vardı, uzun zaman bunlar, hemen hemen tek başına başarıyı sağlayan bir ustalıklı kullanabilirdi. Bundan başka zengin adam sürekli bir iş görmek zorunda olmadığından, kafalara hükmetmek için gereken bilgileri de, ustalığı da pek kolay elde etmişti, yahut edebiliyordu; en sonra askerleri silâhlandırıp besliyebilenler, yalnız bu yüzden, bir grupun şefi olurlardı, bu grup da harbde, emri altında dövüş-tükten sonra, barış zamanında ona reyini verirdi.

Böylece aristokrasi, şehirlerin çoğunda, kırallığın yerine geçti; diğer birtakım şehirlere yavaş yavaş sokuldu; çünkü zenginler, zorbalıkları yolunda anlaşmayı, fakir halk tabakasının kendi hürriyetini korumak için yaptığı anlaşmadan daha iyi başarıyorlardı. Aşırı faizlerle ödünç vererek halkı, hükümleri altında rutma, hediyelerle kendilerine bağlama sanatını biliyorlardı. En sonra birçok şehirlerde aristokrasi, memlekette güvenliği sağlamak, halkın başkasına hâva-le ettiği salâhiyetlerle, kendi elinde tuttuğu sa-

lâhiyetlerin ayırıldı, ama bunların hareketini yönetecek ilkelerin tamamıyla bilinmediği bu halkçı devlet şekillerinde pek çok raslanan kargaşalıklardan kaçınmak düşüncesiyle, doğrudan doğruya kanunla kurulmuştu.

Bununla beraber, kiralılığın yıkılmasına yol açan aynı sebepler, bu yeni zorbalıkların serbestçe kurulup kökleşmesine engel olmuştur. Ezilenler, kinin korkuyu yenemeyeceği kadar ezenlere yakın, birleşmelerine kuvvet kullanarak engel olunamayacak kadar birbirlerinin yanındaydılar.

Böylece aristokrasi her yerde sarsılmış, her yerde kaygılı, hakları üzerine titriyen bir halde bulunuyordu.

Tiranlığın meydana gelmesinin sebebi budur. Biz bu kelimeyi bir müddetten beri kanunlu sayılan bir kudretin bile alabildiğine kötüye kullanıldığını göstermek için kullanıyoruz; ama bu kudret, Yunanlılarda bir partiye yahut yabancı bir millete dayanarak bir kişinin yahut da birçok kişilerin iktidarı zorla almasıyla doğrudan doğruya yurttaşların anarşi yahut iç harb kargaşalıklarından sıyrılmak, çok ezici bir aristokrasiden kurtulmak, daha geniş haklar iddia eden fakir halk tabakasına bırakmamak için kendilerinin kurdukları, hürriyete aykırı bir kuvveti yürütmeyi ifade ediyordu. Bu sonuncu sebep, zenginler partisinin elinde bir halk tiranından kaçınacak başka vasıta bulunmadığı zaman, olağanüstü şartların varlığını gerektiriyor. Durumunun düzeleceğine emin olmadan insanın efendi değiştirmeyi istemesi tabii bir

şeydir; ama bazı insanların kendilerine daha az eşit insanlar bulunsun diye bir efendi kabul etmeleri tabii bir şey değildir. Yıldızlı bir esirliği aşağı görülen bir eşitlik hürriyetine üstün tutan bu uşakça gurur, Yunan milletlerinin serbest, vekarlı karakterine uymuyordu, bunun için tiranlığı her zaman amansız olan, esirlerinin boş gururuna asla alçaklıklarının mükâfatını sağlamıyan bir memlekette tutunamazdı.

Her zaman beklenmedik bir tehlike, yabancı düşmanı kovmaya, önlemeye olduğu gibi, bir fitneyi ortadan kaldırmaya, gizli bir tasarımı dağıtmaya da vesile oluyordu; daha sonra ücretli askerlerden birbirlilik, çoğu zaman da yabancı bir birlik, neticede tiranın kudretini devam ettirmek, onu yurttaşların hançerinden korumak için kullanılıyordu. Ama tiranlar bu tehlikeden binde bir kurtuluyorlar, kimi zaman kardeşlerinden, oğullarından biri yerlerine geçiyorsa da, hiçbir zaman halk, üçüncü nesle kadar sabretmiyordu.

Sicilya gibi bazı Yunan cumhuriyetlerinde, tiranlığın zaman zaman geriye döndüğü olmuştur; burada halkın katlanılabilir kurumlarla asla yetinmediği anlaşılıyor. Bununla beraber Atinalılar, dışardan gelen bir şiddet hareketinin yardımını olmadan yalnız bir defa köle olmaya katlanmışlardır.

Thebai, Beotialıların pek itibarda olmamalarına rağmen -bununla beraber Pindaros, Epaminondas, Plutarkhos onlar arasından çıkmıştır.-

hiçbir zaman boyunduruk altına girmede, Lakemonialıların hainliği yüzünden kurulan tiranlığı pek kısa bir zamanda silkip attı.

Dış harblerle iç harblerin, bu zayıf, parçalanmış devletleri az zamanda yıkacağı anlaşıyor; ama birtakım şartlar bu devletlerin yaşamasına yardım etmiştir. Bu çeşitli milletler aynı dili, aynı töreleri, aynı Tanrıları, birbirine çok benzer kurumları, kanunları, kanaatleri, birbirini andırır ilkeleri elde tutmakla kalmamışlardır, bütün Yunanistan'ın yaşarlarını çeken birçok tapınaklar, onları biraraya toplıyan oyunlar bu bağları sıklaştırıyordu, en sonra, kırıllar zamanında bile, hem dinî, hem siyasi bir birlik kurulmuştu. Bu birliği meydana getiren milletlerin vekilleri bütün millet adına kurbanlar sunmak için biraraya geliyorlardı; türlü toprakların sınırları üzerinde çıkan meseleleri karara bağlıyorlar; tapınaklara bakmak, kurban kesme işini idare etmek isteyen türlü milletlerin hakları üzerinde hüküm veriyorlardı. En sonra bu birleşme, bir meclis şehrini yıkmak isteyen devleti aforoz ediyordu, bu aforoz da gaddarlıkları, taşkınlıkları sınırlıyarak Yunanistan'ın varlığını korumasına gerçekten yardım ediyordu. Şehirlerin pek çoğu Ege denizi adalarında, Küçük Asya, Sicilya, Güney İtalya kıyıları üzerinde bağımsız, ama anayurtlarına dinle, bir çeşit evlât saygısı ile bağlı sömürgeler kurmuşlardı. Aynı kökten gelmenin hâtırası, kanunlarda, törelerde, dinde görülen büyük bir yakınlık, anlaşmalardan çok kanaatle kökleşen karşılıklı

yardımlar, bu devletler arasında çok içli dışlı bir birlik meydana getiriyordu. Bu sömürgeler, yabancılarla ettikleri harblerde birbirlerine dayanarak, partilerin ocaklarından sürdüğü insanlar için bir sığınak, tiranlara karşı müdafaacı, kimi zaman da iç anlaşmazlıklarda ara bulucu idiler. Bir sömürgecinin yabancı eline geçmesi, yıkılması, ana vatan için bir utanç, bir kayıp, ana vatanın düşmesi de bütün sömürgeleri için müşterek bir felâketti.

Kuzey İtalya, İspanya, Germania halkları gibi Yunan halkları da törelerindeki katılığı gidermemiş olsalardı, bu gibi bağlar onları birleştirmek için yetmezdi. Ama Yunanlılar, şark milletlerinden birçok şeyler öğrenmişlerdi; onlardan ruhu zenginleştiren sanatları almışlar, mükemmelleştirmişlerdi. Artık dilleri şekillenmiş, düşünmenin bütün hareketlerine, fikirlerine bütün kombinezonlarına karışan, çok eski lehçelerin arta kalanlarından rasgele kurulan dillere vergi pürüzlerinden, karmaşık şekillerden uzak, zengin, ahenkli, canlı bir dil ortaya çıkmıştı; bu kaba yüzyıllarda meydana gelen böyle sâf, asîl, ince bir dil, kendisini yaratan milletin kurumlarında bir mükemmellik anıtıdır. Artık musikiye karşı besledikleri hocalarınkinden üstün bir sevgi, dansa, bayramlara, genel oyunlara gösterdikleri ilgi, onları kendi boş tutkularından uzaklaştırıyordu. İklimleri, ihtiyaçlarını azaltıyor, onları kuzey milletlerinde aileleri birbirinden ayıran uzun kış yalnızlığına mahkûm etmiyordu. Her türlü zafere susamış, bütün zekâ zevklerine karşı

duygulu olan bu insanlar, zorunluğun kabul ettirdiği çetin çalışma tarzını, savaşta kazanılan zaferin aşırı taşkınlığını, ince, tatlı duyguları tutup atan zihin yetilerindeki uyusukluktan ileri gelen bir ruh katılığını henüz kaybetmemişlerdi. Bundan başka, sık sık harblerle sarsılan Yunanistan' da, uzun süren bir zaman içinde tek felâketli hâdise olarak yalnız Mesenialıların yıkılışı göze carpıyor; bu yıkılış da, Ispartalıların, yani sosyal kurumları, töreleri yumuşatabilen, hayatı süsliye-bilen her şeyi söküp atan bir milletin eseri oldu; onların kurumları, iklimin yumuşatıcı tesirlerine engel oluyordu, ilk çağların bütün yırtıcılığını yaşattıkları için Ispartalılar Yunanlıların genel karakterine yabancı kalıyorlardı.

Ama, bu devirde [1] Yunanlıların, daha doğrusu insan zekâsının -çünkü kendilerinden sonra gelen aydın milletlerin onlardan başka hocaları yoktur.- ilerlemelerini açığa çıkarmadan önce, Yunanlılarda, bilimlerin, sanatların, halk kurumlarının, kanaatlerin, törelerin o zamanki durumunu uzun uzun göstermek gerekir.

Metafizik bilimler, henüz yoktu. Papazların yahut birtakım gezginlerin, ilk nedenle insan tabiatı üzerinde, şarkın gizli doktrinlerinden edindikleri şeyler, bilim adına yaraşan eserler değildir.

[1] Bu devir aşağı yukarı Fransa cumhuriyetinden önce 2700 yılından 2150 yılına kadar uzanır, söyle böye Lykurgostan Aristoteles'e kadar 550 yılı içine alır.

Bilge adı verilen ihtiyarlar, gelenek yolu ile ahlâk üzerinde, insanın bahtiyarlığa ulaşmak için iyi hareket etme sanatı üzerinde belli sayıda düsturlar, birtakım siyasi kurallar, insan ruhu üzerinde birtakım genel gözlemler toplamışlardır. Nesilden nesle geçen bu bilgi toplamı gittikçe artıyordu. Çok tanınmış bilgiler, kendilerine çok faydalı bir dersi, öğüdü, çok önemli bir hakikati içinde taşır görünen bir düsturu ortaya koymakla ün kazanıyorlar, adlarını, sanlarını da böylece ebedileştiriyorlar. Çoğu zaman nazımla anlatılan bu ata sözleri o zamanın bütün ahlâkını, bütün siyasetini meydana getiriyordu.

Ortada kanun olarak eski âdetlerden, hal ve şartlardan, çoğu zaman da o zamanki halk oyunundan çıkan birtakım kurallardan başka bir şey yoktu. İdare, idare edenlerin gelip geçici bilgeliğinden başka bir temele dayanmıyordu. Endüstri, ticaret, serbestti. Bu alanlardaki canlılık, birtakım hükümlerle bunlara güçlük çıkarma fikrî hâlâ kötü tesirini gösterebildiği için çok zayıftı. Bu yolda bilgisizlikten başka bir sebepten doğduğu akla gelen yanlışlar da vardır.

Her ne kadar Hesiodos'un, Homeros'un destanlarında Yunan dili kemal derecesine yaklaşmışsa da gramer, henüz bir sanat değildi. Bu iki şair, şark milletleri şairlerini çok geride bırakmışlardı. Onlardaki ölmez güzellikler, bugüne bugün, aradan üç bin yıl geçtiği halde, en aydın, en sâf zevkli insanların hayranlığını uyandırıyor. Homeros'ta, bir hareketi ileri götürme, olayları

zincirleyip biraraya getirme, büyük tabloları derleyip düzenleme, asil, ihtirash karakterleri çizip hareket ettirme sanatı, insanı büyük bir hayrete düşürüyor, birçok pürüzlerine, kusurlarına rağmen, ondan sonra ta Aiskhylos'a kadar (yani dört yüzyıllık bir zamanda) bir daha bu büyük kompozisyonları çizen bir başka insan çıkmamıştır. Bu destanlar, uzun zaman parça parça söylenmiştir. Eğer Homeros ayrı ayrı parçalar-
dan başka tam bir eser yaratmadı ise, eğer destandaki derlilik, topluluk, Psisistratos devrinde birtakım bağlar ekliyerek bu parçaları biraraya getiren adamın eseri ise, bu harikanın bir kısmı ortadan kalkıyor, şairin ufak tefek şeyler içindeki dehasından, henüz pek kaba bir yüzyılda raslanan bir sürü ince, yüce fikirlerden, hayallerden başka ortada olağanüstü bir şey kalmıyor demektir.

Bir musiki aletiyle birlikte söylenen ilâhiler, lirik şiirler, pek yetişkin insanların harcıydı; Homeros'un eserlerine göre hüküm verilirse, sanatın, bir eserdeki uygunluk, bütünlük bakımından pek iptidai gündelik teferruattan kaçınma kaygısı, kısacası bir eserin kompozisyonu ile ilgili her şey bakımından henüz çocukluk çağında olduğu, ama üslûp, ahenk bakımından artık hızlı ilerlemelerde bulunduğu görülecektir; birtakım devirleri anıp geçen, yahut kıralların, din başkanlarının birbiri ardı sıra gelişini tesbit eden kısa yazılar bir yana bırakılırsa, ortada tarih diye yahut yıllık diye bir şey yoktu; yalnız hafızaya hitap eden kronikler, nazımla yazılmıştı. Bu uzak

zamanlardaki Yunan belâgati üzerinde elimizde hiçbir belge yoktur; bu yolda bir fikir edinmek istersek gene Homeros'u karıştırmamız lâzımdır. Bununla beraber, üslûbunun güzelliklerine rağmen, o da kaba, sanatsız görünüyor. Daha sonraki zamanlarda onun destanlarında kişilerin konuşmalarını sık sık acayip şekle sokan şişirmenin, dağınıklığın, kelimelerde karışıklığın, bitmez tükenmez tekrarların yerini, diğer yazarlarda, sade, tabii güzelliklerle uslu akıllı bir cesaret, binde bir yanılan bir belâgat, hemen her zaman gözetilen bir ahenk alıyor. Ama, Homeros'ta kalıramanların bol bol etükleri küfürler, hareketleri ile hattâ derin akıllılıklarıyla sâfça övünmeleri, fikirlerini çeltmek istedikleri insanların onurlarını pek az gözetmeleri, bu Yunan şiirinin babası zamanında, kandırma sanatının henüz doğmak üzere olduğunu ispat ediyor; çünkü Homeros'un, yaşadığı yüzyıldaki belâgat kuvvetine erişemediğine inanmak güçtür, o Homeros ki, diğer alanlarda çok daha aydın yüzyılların sanatını, zevkini aşan adamdır.

Musiki, düpedüz pratik bir sanattan başka bir şey değildi; söyleyip çalmak biliniyordu. Ama sesle alet, aynı aralıklara bağlı olan bir sıra sesler veriyordu; armoni sanatı ile, akortları çeşitlendirme sanatı, uzun zaman bilinmez kaldı, bu, belki de başlangıcının doğrudan doğruya modern olmasından ileri gelir. Onların aletleri, flütlerle lyrlerin türlü çeşitlerinden ibaretti, ama bunların henüz pek az kirişleri vardı.

Resim, heykel sanatları, tıpkı Mısır'da olduğu gibi, henüz nesnelerin kabaca gösterilmesinden ileri gitmiyordu. Resimde, artık birtakım ilerlemeler görülmüş, az çok düzeltmeler elde edilmiş, taklit, tabiata yaklaşmıştı, ama sanatın, dehanın yaratabildiği kısımlar bilinmiyordu. Resim, henüz uzun zaman yalnız duygulara seslenen, gözle elin işliyebildiği bir durumda kalacaktır. Akhileus'un kalkanının tasviri, insana resimde kompozisyon sanatının o zaman bilindiği düşüncesini verebilir. Ama Homeros, bir Tanrının eserini tasvir ediyor, şair muhayyilesinin o zaman insan elinin gerçekleştirmeyi bildiği noktanın oldukça üstüne yükselmiş olması akla gelir.

Matematik ve fizik bilimlere gelince, bu bilimlerde Mısır, Kalde, Hindistan din kurumlarında öğrenilebilen az pek bilgiler Yunanistan'a henüz girmemişti. Bu bilimler burada, birtakım tatbikatını kullanan sanatlardan ayrılmamışlardı, bu tatbikat onların sınırlarını gösteriyordu. Böylece matematikçiler, burada toprak ölçüsü ve gündelik hayat hesapları için lüzumlu birtakım geometri ve hesap ilkeleriyle yetiniyorlardı. Çok bilgili insanlarda yılı düzenlemede kullanılan, ay ile güneş kurslarının bilgisi ile onların devirlerini göstermede, deniz yolculuklarında işlerine yarıyan belli başlı yıldız kümelerinin kaba bir bilgisi vardı. Onların iyiden iyiye alışıp öğrendikleri pek kısa deniz yolculukları bir yana bırakılırsa, karayı gözden ayırmaya

cesaretleri yoktu. Onlar için geri kalanı küreklerin kuvvetine yapılan bir ilâveden başka bir şey değildi, dövüşmek, yahut karaya yanaşmak gerektiği zaman onlar yalnız küreklerle gemiyi idare ederlerdi. Onların coğrafyası, memleketlerinin dar çevresi ile Yunan milletlerine kapı komşu olan Akdeniz ülkelerini ve adalarını geçmiyordu.

Bu zamana doğru alet ve makine dediğimiz şeyin hiçbir eserini görmüyoruz. Ama mekanik ve kimya sanatları artık büyük ilerlemeler elde etmişlerdir.

Yün, keten kumaşların dokunması biliniyordu.

Derileri tabaklama, kumaşları boyama, toprak vazoları pişirme ve yapma metotlarını biliyorlardı. Demirden veya bakırdan silâhlar, aletler, kab-kacaklar yapan bütün sanatlar da Yunanistan'da yayılmıştı. Demir, Troia'nın kuşatılması zamanına doğru yalnız silâhlarda kullanılan bakırın yerini tutmuştu.

Atlantik'teki gümüş ocakları işletiliyordu.

Girit adasındaki demir ocakları, daha çok eskiden işletilmişti. Böylece Yunanlıların artık hem ocakları işletmede, hem madenleri çıkarmada gerekli bilgileri vardı; ama madenleri birbirinden ayırmayı bilmiyorlardı.

Argos tiranı Phidon, zamanımızdan 2700 yıl önce gümüş para bastırdı, ağırlıkları, ölçüleri kullanmayı memlekete soktu. Buğday ekilmesi, şarap, zeytinyağı çıkarılması biliniyordu.

Troia harbinden sonra piyade yerine süvari kullanmaya başlanmıştı. Yaraları sarma, kırıkları, çıkıkları düzeltme, hastaları tedavi etme sanatı, hiçbir dernek kurmadan, işe, hiçbir hurafe karıştırmadan, bazıları kazanç hırsıyla, diğerleri yalnız şeref duygusuna kapılarak soydaşlarının yardımına can atan insanlarca geliştirilmişti. Kemikler bilimi üzerindeki oldukça derin bilgilerle anatominin diğer kısımları üzerindeki zayıf bilgiler, hekimlik konusu üzerinde, hastalıkları teşhis etme, tedavi etme üzerinde, birtakım cerrahi ameliyatlar üzerinde, ilâçları hazırlayıp kullanma sanatı üzerinde elde edilen bilgiler, hocalardan şakirtlerine, hekimlik mesleğinin soy göttüğü ailelerde ise babalarından çocuklarına geçiyordu. Bundan başka Asklepius tapınaklarında gezginlerin, hastaların serbestçe başvurdukları birtakım gözlem ve tecrübe toplamaları meydana gelmişti.

Yunanlılar, tiranlarca, yenenlerce arada sırada sıkıştırılmış olsalar da, hiçbir zaman köle haline gelmiş değillerdi; çünkü onlar, Lakedaimonyalılarının açgözlülüğü, gaddarlığı yüzünden sonsuz bir köleliğe mahkûm edilen zavallı milletlerin halklarından sayılmıyorlardı. Doğumdan gelen farklar, burada ruhları ne gururla, ne aşağılama ile değerden düşürmüyordu. Bu fark, bir çeşit soydan gelme büyüklükleri tanınan yenenlerin çocuklarında değil, Tanrıların soyundan gelenlerde görülen bir farktı. Bu saygı, kendisiyle birlikte hiçbir bağımlılık, hiçbir eşitsizlik

fikri getirmiyordu. Zamanımızda bile pek yeni olan insan haklarının bu seçik bilgisi onlarda yoktu; ama onlar kalblerinin derinliğinde tabiatın kendilerini başlarında efendileri olsun diye meydana getirmediği duygusunu buluyorlardı. Yalnız bir Yunan milletin başka bir milletin egemenliği altına girmesi, tiranlara boyun eğmesi fikri bile onları öfkeliendirip harekete getiriyordu. Ya şaşkınlıktan, ya korkudan böyle bir teröre kendisini kaptıran bir millet, bu za'fı yüzünden çok geçmeden pişman oluyor, yahut böyle bir yanılmaya düştüğü için utanç duyuyordu. Burada aristokrasiye yalnız hürriyet şekilleri içinde olduğu zaman katlanılıyordu. Aristokrasinin halkı ezmeden önce uzun zaman oyalaması gerekiyor, çok önemli haklarda, pek büyük menfaatlerde hor görülen eşitlik, önemsiz kurumlarda bütün parlaklığı ile göze çarpıyordu. Boyunduruğun ağırlaştırılmasından da, teşhir edilmesinden de aynı derecede korkuluyordu, siyaset de şeflere insafı, alçak gönüllülüğü şiddetle emrediyordu.

Onların taktikleri, askerlik kurumları, henüz barbar milletlerdekilere aynı idi. Yurttaşlar, çapulculukla silâh tedarik ederler, kendi hesaplarına orduya girerlerdi. Harb hileleri, kaba hilelerden başka bir şey değildi. Taktik, yanlarını, gerilerini korumaya çalışmaktan, düşmanın yanları, gerileri üzerine manevralarla değil de, şaşırtmalarla, pusularla saldırmaktan ileri geçmiyordu. Şehirlerin kuşatılması, düşman kuvvetlerini yıpratıcı uzun ablukalardan başka bir şey değildi; bu kuşatma,

kıtlığa yol açıyordu, düşmanın topraklarını ekip biçmesine, her gün çarpışmayı göze almadan erzaklarını tazeliyebilmesine engel oluyordu. Düşmanı şaşırtmak, bir kapıyı kırmak, bir yeraltı yolundan sokulmak için onun gafil zamanı beklenirdi. Zayıf, yahut müdafaacıları tükenmiş olan bir şehrin surları aşıldı. Ama surlara az tehlikeyle yaklaşma, onları kazıp yıkma, ele geçirme, müdafaacıların uzaklaştırma vasıtaları henüz bilinmiyordu. Bu vasıtalara karşı korunma ve onları zararsız kılma sanatının vasıtaları ise haydi haydi bilinemezdi.

Yunanlılar şarkılardan, kamu oyunları zevkini, âdetini alıp mükemmelleştirdiler. Zaman zaman oynanan oyunlara birçok ünlü tapınaklar yanında yer verildi. Bu parlak bayramlarda bir araya gelen bütün Yunanistan'ın önünde, yenenlere çelenkler, armağanlar dağıtılırdı. Bu zaferlerde kazanılan şeref, bu şehirler için bir rakıplık konusu oluyordu. Atlet, hem kendi şerefi, hem de vatanının şerefi için yarıştı. Bunun neticesi olarak vücuda daha büyük bir çeviklik, daha büyük bir kuvvet verme düşüncesiyle akılcı kullanılan, milletin çok daha sağlam olmasına, yorgunluklara dayanıklı, hem çeviklik, hem sertlik isteyen bütün işlere daha kabiliyetli hale gelmesine yardım eden bu idmanlara karşı herkeste bir ihtiras uyanıyordu. Şehirlerde olduğu gibi-köylerde de-biraz daha basit oyunlar vardı. O kadar göz alıcı olmıyan bu çelenkleri şerefle elde etmek, onları yarışla kazanmak ümidi, bu

haydali idmanlar alışkanlığını herkeste canlandırmaya yetiyordu. Yine bu bayramlarda şairler, şüirlerini okurlar, musikiciler sanatlarını gösterirler, ressamlarla heykeltıraşlar tablolarını, heykellerini ortaya korlardı. Bilgeler buraya ya bilgi aramaya, ya alkış toplamaya gelirlerdi. Kahramanlar, halka kendilerini gösterirlerdi. Bütün şehirlerin vatandaşları, bütün sanatların hazlarına kavuşmak, bu sanat malsulleri üzerinde hüküm vermek için burada toplanırlardı, bütün Yunanistan'ın hür halk oyu, türlü türlü şerelçelenklerini dağıtırdı. Bu kurumların marifetli, duygulu insanlar üzerinde ne kadar büyük tesiri olurdu! Her türlü kabiliyet alanlarında görülen coşkun heyecanın gerçekten halka yayılması, şöhrat sevdasına gündelik ihtiraslar arasında yer verilmesi, bu sevdanın verdiği çabaları beden kuvvetlerinin son haddine çıkarması için elde daha güvenilir bir vasıta var mıdır? [*]

Yunanlıların dini, şarktan getirilen allegorili masallarla milli tarih masallarının bir karışmasıydı. Ama fak bu allegorilerin anlamını bilmiyordu, bunları taklit ederek meydana getirilen tarihî masallar da ona bu yolda bir şey anlatmıyordu. Dinî kanaatler, vücut öldükten sonra da yaşayan bir çeşit hayal üzerinde ölümden sonra erdeme mükâfat, cinayete ceza veren bu Tanrılara, ne gibi Tanrılar olursa olsun, inanmaktan ileri geçmiyordu. Bu Tanrılar, tıpkı imparatorluğunu

[*] Daha önceki devirlerde din ve mezhep doktrinlerinin kökü üzerinde konuşulmuştu.

idare eden bir kiral gibi, çiğnemekten çekinmedikleri genel kanunlara göre dünyayı idare ederlerdi.

Kader, yani bir benlik kazanan zorunluk, bu Tanrıların kudretini sınırlıyordu. İnsanların ihtiraslarını taşıyan bu Tanrılar, tapınmaları, kurbanları severler; bu yolda birtakım törenler yapılmasını isterlerdi. Böyle hareket edilirse onların yardımı elde edilirdi. Onlar seçtikleri bir milleti daha çok korurlardı. Her milletin, daha devamlı, daha gösterişli bir mezhep içinde saygı gösterip kendisini gözdesi saydığına inandığı bir Tanrısı vardı. Bu Tanrılar herhangi bir ülkeye, bir tapınağa karşı da diğerlerinden fazla bağlılık gösterirlerdi. İyiliklerini, öfkelerini buralarda açığa vurmaktan hoşlanırlardı, onların bu yolda bir dileği yerine getirecekleri hemen hemen yüzde yüz ümit edilebilirdi. Her tapınağın ayrı törenleri vardı, aynı Tanrı bir tapmakta orasının törenlerini, başka bir tapınakta da o tapınağın törenlerini beğenip kabul ederdi. Onlar bilhassa kurban yerleri üzerinde, belli şekillere göre adanan adaklara önem veriyorlardı. Kadın erkek papazlarına ama yalnız kutsal sayıklama nöbetleri sırasında yahut acayıp vasıtalarla, geleceği haber verme kabiliyetini bağışlamışlardı. Durmadan devam eden bir delilik halinin bir peygamberi kolayca düşürdüğü, geçmişin tarihi geleceğin tarihi gibi düşünülürse, buna pek az inanılacağı anlaşılmıştı. İlk önce imtiyazlı varlıklara verilen bu kabiliyet, daha sonra birtakım tapınaklara da tanındı. Burada

kurban kesen adamı değiştirmek ne kadar kolaysa bir peygamberi değiştirmek de o kadar kolaydı. Tanrılar, Yunanistan'da, insan kılığı altında, uzun zaman yaşamışlardı.

Her şehir, her ada, her dağ, her ırmak, Tanrıların doğuşlarına, fütuhlarına, felâketlerine, zamanparalık maceralarına bir anıttı. Bundan başka arada sırada meydana çıkardılar, insanlarla konuşurlardı, ama Troia'nın kuşatılmasından biraz önce artık çocukları olmaz olmuştu.

Papazların işleri güçleri, mezheplerindeki törenlerin tantanasiyle, tapınağın güzelliğiyle, yaldızlarının göz alıcılığı, mucizelerinin parlaklığı ile, doğru çıkan kerametlerin verdiği ünle kurbanların sayısını, adakların değerini artırmaktı. Ama milletleri aydınlatma işine de, bir ahlâk vazetme işine de karışmazlardı, hele kendi menfaatlerine uygun bir ahlâk meydana getirme işine hemen hemen hiç karışmazlardı. Her tapınağın papazları vardı; onlar hiçbir gizli birlik kurmazlardı; hiçbir siyasi tesirleri yoktu. Barış zamanında kutsal mesleklerini işliyebilmekle kanaat eden ticaret menfaatleri, onlar arasında yalnız kolayca kanıvermesinden faydalanma sanatında bir rekabet uyandırıyor, onlar düzenbazlıklarında karşılıklı olarak birçok sırlarını saklamaktan çekinmezlerdi. Bununla beraber, her zaman milletlerin hurafesini uyandırmaya, zenginliklerine el uzatmaya, yahut bu zenginlikleri kullanma usullerine itiraz edenleri halkın lânetine uğratmaya, kerametlerini, mucizelerini,

tiranlara, gözlerini hırs büyüyen insanlara, ele geçirmek istedikleri çeşit çeşit düzenbazlara satmaktan geri kalmazlardı.

Mısır'ın veya Şarkın eskiden getirilen gizli doktrinlerindeki birtakım noktaların bilgisi ile bunları aynı zamanda kefaretlerden, denemelerden sonra ve bozulmaz bir sırı saklamak şartıyla, yalnız seçme insanlara bildirme âdeti, pek az tapınakta korunulmuş, yahut yeniden ortaya konulmuştu. Kudret, servet, şöhret, Tanrılara gösterdikleri bağlılık, kulluk bakımından güvenilebilir insanlarca saklanan bu sırlar, böylece papazlar için yeni bir itibar ve zenginlik kaynağı oluyordu.

Yunanlıların din masalları dört bölüme ayrılabilir:

Birincisi: kozmolojik allegoriler bölümüdür. Burada zihin ve tabiat kuvvetleri, maddi cevherler, hattâ evrenin başlangıcını, genel kanunlarını açıklamada kullanılan metafizik fikirler, maceraları bu kanunların birbiri ardınca gelen neticeleriyle tabiatta görülen değişimleri anlatan insanların adları altında gizlenmişlerdi. Kaos, Gece, Kader, Uranus, Kronos, Zeus, Hera masalları bunlardandır. İkinci bölüm, astronomi allegorilerini içine alır: Bunlar insan adı taşıyan yıldızlarla, yıldız kümeleridir, bu uydurma varlıkların tarihi, gökyüzü olaylarının tarihinden başka bir şey değildir. En sonra allegoriler gelir: Güneş kılavuzu Apollon masaliyle Herkules'in on iki macerası bunlardandır; Baştanrının başın-

dan tamamiyle silâhlı olarak çıkan Akıl Tanrıçasının - daha sonra maddiliğini kaybeden bu Tanrıdan Logos, yani söz çıkarılmıştır - masalı bunlardandır; Memorius'un kızları Musa'lar, Güzellik'le beraber bulunan Tanrıçalar, onların çocuğu olan Aşk; Herkules'in Gençlik'le evlenerek Kuvvet Tanrısı oluşu ve saire ve saire masalları bunlardandır. En sonra gerçekten tarihin malı olan masalları kabul etmekten kendimizi alamayız. Bunlarla allegorik Tanrılar gerçek kişilerle aynılaştırılmıştır, bu Tanrıların yeni maceraları, artık allegori değildir, ama bunlara atfedilen şaşılacak olaylar, genel tarihte bir temeli olan olaylardır: Theseus'un arkadaşı Herkules'in, Girit'li Zeus'un, Sicilyalı Keres'in masalları bunlardandır. Aynı tanrının tarihi, her türlü masalları içine almakla kalmıyor, ama çoğu zaman bu masallar, onun maceralarından yalnız bir tanesine karışıyordu, bu yüzden bu masalların yalnız bir tanesini inatla kabul etmek, birçok zorakı açıklamalar doğuruyordu; her zaman aynı adla anılan bir Tanrının, her tapınağında ayrı bir tarihi vardı; aslında aynı olan başka bir varlık, türlü ülkelerde çeşit çeşit adlar altında görüldüğü halde, baştan ayrı olan birçok varlıkların da bir ad altında birleştiği çok olmuştu.

Mister'lerden çoğunun bu allegorilerle açıklandığına inanılabilir. Böylece işin aslını bilenler, halkın inanmasına kilisenin menfaat bulduğu masalların bir kısmına inanmaktan kurtulmuşlardı; bugün kolay inamır aşağı tabaka karşısında

teslisçi olmıyan teologlarımız ne ise, bunlar da vatandaşlar kalabalığı karşısında aşağı yukarı aynı durumda idiler. Onlar, kaba saçmalıklar yerine anelmış faraziyeler koymuşlardı.

Şarkta kabuî töreni, kişiyi ruhani kurula bağlıyordu, bu birliğin kutsal çatısı altında kendisine açılan sırların sayısı, birbirini ardınca erişilen mertebelerle artıyordu. Yunanistan'da aynı tören, karşılıklı bir güven alâmetletinden başka bir şey değildi. Müritler, ağızlarını sıkı tutmak zorunda idiler ama, boyun eğmek ve ikiyüzlüce davranmak zorunda değildiler; onlar birer alet değil, birer dayanaktı; Yunanlılardaki tabîi serbestlik duygusu, papazları bu ayırma ile yetinmeye zorlamıştı; onlar çok istedikleri için nerdeyse her şeyi kaybetmek tehlikesiyle karşılaşacaklardı.

Böyle bir dinin, halkı, taassupçu olmaktan ziyade çok daha saçma inanışlı kıldığı, iki yüz-lü insanlardan ziyade budala sofular meydana getirdiği kolayca görülür; bu din, hayal kuvvetini yoldan çıkardı, ama zincirleyip karartmadı; töreler, ruhları küçültebilirdi, ama bozup katılaştırmazdı; bu din, ahlâka, adaleti saydıracak sebeplerle Tanrıya karşı yükümler ilâve ediyor, ama ahlâkın ilkelerini soysuzlaştırmıyordu; bu dinin papazları, tehlikeli şarlatanlar, arada sırada felâket getiren siyaset aletleriydi, ama yeryüzünün hemen her bucağında olduğu gibi, insanı insanlıktan çıkaranlar değildi.

Halk kütlesi, din amasallarına inanırdı; daha büyük bir incelik, daha kuvvetli bir akılla doğan, bu kabiliyetlerini bilgeler yanında işleter insanlar, bu dinin saçmalığını, daha az saçma bir doktrine perde vazifesini gören bir allegoriden başka bir şey olmadığını bilirlerdi; onlar gerek kendi başlarına yaptıkları seyahatlerde, gerek sistemleri kendi kendilerine çözerek bu yolda aydınlanmak isterlerdi; bazıları hakikati öz düşüncelerinde aramakla kalıyorlar, hepsi de taşındıkları gizli anlamlara belirsiz bir saygıdan ziyade siyaset yolu ile bağlanarak bayağı hurafelere hor bakıyorlardı. Ama bu adamlar topluluk içinde dağılıp kalmışlardı, bu toplulukta diğerlerinin kapıldıkları yanılgılardan faydalanmayı bilen ayrı bir sınır meydana getirmiyorlardı.

Yunanlılarda kadınların, ev hayatına, kapalı hayata ne kadar bağlı kalırlarsa kalsınlar, aileler içinde bir çeşit otoriteleri vardı. Hürriyet ruhu, kanunlar, onları az çok tabii eşitliğe yaklaştırmıştı. Kadınlar, kocalarının hizmetçileri değil, ev içi arkadaşlarıydı. Çocuklarının gösterdiği saygıyı, onları yetiştirme şerefini, kocalarıyla paylaşırlardı. Siyasi işlerden, hattâ halk meclislerinden, halk oyunlarından uzaklaştırılmış olmakla beraber, din işlerini erkeklerle paylaşmışlardı. Hattâ kâhinlik kabiliyeti, onlarda daha üstündü.

Bir erkeğin tek bir karısı olabilirdi. Başkasının karısını baştan çıkarmaya kalkışmak yüz kızartıcı bir şeydi; bir erkeğin hafif bir kadınla birleşip hayat sürmesi her iki cins için de lekeydi.

Bu töreler, erkekler arasında, aristokrasinin hiç olmazsa görünüşte tanıyıp saymak zorunda kaldığı bir eşitliğin meyvası oldu. Esirleri de, harbde ele geçirilen kadınları da kendi zevkleri uğrunda kullanma âdeti, kanunla tanınmıştı; ama bu âdet, yabancı milletlerin kadınlarına kadar uzanmıyordu: Diğer milletlerde Yunan milletinin üstünlüğüne saygı gösteriliyor, misillemelerin sonsuz olarak sürüp gitmesinden, milli kinlerin alevlenmesinden korkuluyordu.

Uzak yüzyılların tarihi, sadece bazı kadınların kaçırılması yüzünden açılan birçok harblerle bize ispat etmiştir ki, sevgi tutkusu, Yunanlıların üzerine şiddetle tesir ediyor, ama burada kıskançlık, bir peşin yargının verdiği gururdan, daha zayıf cins üzerinde hâkimiyet düşüncesinden ziyade çignenmiş bir şeref duygusundan ileri geliyordu. Aldatılan bir kadını cezalandırmaktansa, bir rakipten öc almaya bakılırdı. Kıskançlık, kinleri ateşler, cinayetleri körüklerse de kadınların köleliğine, alçaltılmasına kadar gitmezdi. Yunanlılar, kızlığı koruma kaygılarını, zoraki bir iffet elde etmek için gösterilen titizlikleri bilmezlerdi. Gerçi burada henüz kahramanlık zamanlarının sertliği göze çarpıyordu, ama törelerin düşkünlüğü içinde, ruhu bozan, zayıf düşüren, taze, yüksek duygular karşısında âciz bırakan şeyler henüz yoktu.

Görüldüğü gibi kır hayatının budalaca başboşluğu içinde doğmuş olan bu yüz kızartıcı alışkanlıklardan biri. çok eski zamanlardan beri

Yunanistan'da yayılmıştı. Yargıçlar, feylesoflar bu alışkanlığa karşı merhametle davranmak zorunda kalmışlardır. Göreceğiz ki, sonunda onlar bu alışkanlığı ortadan kaldırmaya kadar gidememişlerse de, Roma törelerindeki kaba ahlâksızlığın bize kadar getirdiği ilk çağlar barbarlığının bu gibi arta kalanını azaltmışlardır.

Her yerde esirler vardı; ama ev işlerinde, sanat işlerinde, çiftçilikte kullanılan, hele ailesiyle birlikte köye yerleştirilen, şehir yaşarlarından birinin toprağını işleyip gözeten esirlere karşı az çok insanca davranılırdı. Aşağı bir soyun fertleri gibi değil de, bahtsız bir ırkın insanları, yahut harbatilisinin kurbanları göziyle bakılan bu insanlar, efendilerinin gururundan ziyade menfaatleri yüzünden acı çekmişlerdir. Bu menfaat bile genel olarak, ihtiyaçları pek az, başlıca zenginlik kaynaklarından biri değiştirilmesi güç esirleri elde tutup çoğaltmak olan bir milleti, merhametten uzaklaştıramazdı.

Ama burada maden işlerine ayrılan esirlerle Lakedaimonluların kendilerine karşı bütün haşinliklerini, gururlarını gösterdikleri İlot'ların birçok sınıflarını bunlardan ayırmak lâzımdır.

Karşılıklı bir misafirseverlik, türlü şehirlerin yaşarları arasında kutsal bir bağlılık meydana getiriyordu. Bu misafirseverlik, çocuklara da geçiyor, nesilden nesle sürüp gidiyordu, hayat menfaatleri yüzünden sık sık yabancı bir şehre gidip - bu şehir ne kadar yakın olursa olsun - naçar bir duruma düşecek olan insana des-

tek oluyor; öz yurdunda sıkıştırılan vatandaşa bir sığınak sağlıyordu. Bu âdet, birbirine pek yakın devletler arasında çabucak uyanıveren millî kinleri yatıştırmaya yarıyor, yalnız kendi milletlerinde kalmış olan iyilik duygusunun genişletiyordu.

Tüylar ürpertici cinayetler işlemek, işkence-ler etmek, hiç olmazsa hür insanlara karşı bilinmiyor, hattâ kölelere karşı da pek seyrek kullanılıyordu. Tiranlar, bu cinayetleri terör aleti yapıyorlardı, bu hal ise cumhuriyet kanunlarını pek yüz kızartıcı bir taklitten uzaklaştırmaya yetiyordu.

Kırallar yüzyılı yırtıcılığından kalma birtakım kurumlar, hâlâ töreleri lekeliyordu; ama bunları son izlerine varıncaya kadar silip süpürmek için gerekli vasıtalar aranıyor, halkın genel dileği de bu anı çabuklaştırıyordu.

İşte tabiatla hürriyetin Yunanlılar için yaptığı şeyler bunlardır.

Şimdi Yunanlılarda dehanın, insanla evren üzerinde varlığını gösterdiğini, bilimlerdeki ilerlemelere hız verdiğini, sanatları mükemmelleştirdiğini, felsefeyi yarattığını, insan soyunu yüceltip düzelttiğini göreceğiz.

Bu dördüncü devir iki kısma ayrılabilir: Birincisi Yunanistan'da hürriyetin her yerde yerleşmesiyle Media harbinden sonra, başa geçmek için aralarında çekişen iki kudretli şehir arasındaki rakipliğin uzun, kanlı harblerle, Yunanlılar federasyonunu hürriyetin ortadan kalkmasını hazırlayan karşılıklı iki cepheye ayırdığı an arasında geçen zamanı içine alır.

İkincisi, bu iç anlaşmazlıkların başladığı andan, yani zamanımızdan önce 2250 yılına doğru başlar, Makedonya nüfuzunun hücrıyet yıkıntıları üzerine yükseldiği, bilimlerdeki genişliğin, bunları işliyenleri aralarında paylaşmaya zorladığı zamana kadar sürer.

Birinci kısımda Yunan cumhuriyetleri sağlamlaşmışlar, kanuncularından daha düzgün anayasalarla yazılı kanunlar sistemini almışlardır; bu devirden önce başlayan şiir bir yana bırakılırsa, edebiyat ve resim sanatları, ilk olarak -hiç olmazsa insan soyu tarihinin bize gösterdiği çerçeve içinde- çocukluk çağından çıkmışlardır. Burada insanlara saçma inanın kisvesinden sıyrılmış görünen bilimler, yalnız hakikatin çekiciliği. şöhrret sevdası gibi kuvvetlerle işlenmeye başlanmıştır: burada bağımsız olan felsefe, gündelik hayatın sessizliği içinde tabiatı tanıma, insanı inceleyip mükemmelleştirme ile uğraşmıştır.

İkinci kısım, bilimlerle felsefe sanatlarının çocukluk bağlarından kurtulduğunu, parlak bir gençliğin gürbüzlüğü ile ortaya çıktığını gösterir. Burada sosyal bilimin türlü kısımlarının incelendiği, Yunan cumhuriyetlerinin küçüklükleri yüzünden birleşip daha canlı bir hale gelen ihtiraslar ortasında aydınlandığı görülür, bir yandan da her şehir menfaatleriyle Yunanistanın. Asyanın genel menfaatleri arasında yeni münasebetler, daha canlı, daha ümit verici bir şekilde genişletilerek aynı ihtirasları daha kuvvetli bir hale getiriyordu.

Yunan siyasi durumunda İranlılara karşı kazanılan zaferin bir neticesi olan değişiklikler, Hippokratos veya Meton'un çalışmaları, felsefede şark doktrinlerinden bilinen tesir sınırını gösteren, Sokrates'in yaptığı ilk devrim, zaman bakımından aynı devir tablosunun bu iki bölümünü ayırmaya imkân verecek oldukça büyük bir doğruluk taşırlar.

Tarihleri daha önceki devirde görülen milletlerde ana kanunların dine karıştığını, hırafenin mihrapları üzerinde kutsal denebilecek bir dokunulmazlık karakteri elde ettiğini, tiranlığın tanrısal hakkının insan soyu haklarını çiğnediğini, papazlar zümresinin, böyle siyasi bir ikiyüzlülükle meydana gelen gerçek kudret'i zorla ele geçirdiğini görmüştük. Bununla beraber, Yunanistan'da dinden ayrılan aynı temel kanunlar, hemen hemen bütün milletlerde kökleşmiş olan kendilerine dokunulamıyacağı kanaatini, büyük ölçüde, gene dine borçludur. Herkes önünde verilen bir andın, korkunç lânetlerin, bütün nesilleri tek bir neslin iradesine bağladığı anlaşıyor. Yunanlılar, kanunlarını Tanrı gücünden değil de, insan dehasından aldıklarına inanırlardı. İnsanlar, bunları hiç de gökten indirmiş değillerdi, akıldan ilham alan bilgilerinden almışlardı. Bununla beraber, insanı hiç arsız yeni yeni ilerlemelere çağıran alinyazısından, her an yeni yeni zehir kaynakları sunan, aynı zamanda bunlara ihtiyaç duyuran topluluk yürüyüşünden hâlâ habersiz olanlar, bugünkü ilerlemeleri-

ne uygun olan kanunların her zaman kendilerine yeteceğine, bunların çıktıkları töreler, kanatlar, ilkeler gibi sonsuz olabileceğine inandılar.

Ne yazık ki o zaman özürlü görülebilen bu fikir, insanları bu ana kanunlar içine onları düzenleme vasıtalarını koymadan alıkoydu, milletler ya bu kanunlarda kendilerini her zaman kararsız bir hukuk sisteminin bütün tehlikeleri karşısında bırakan şeyleri tanımamak, yahut da bu kanunları yalnız kendilerini bir tiranın gelip geçici boyunduruğunu taşımaya zorlayan hemen her zaman kanlı devrimlerle değiştirebilmek şıklarından birini kabule mahkûm edilmişlerdi.

Hemen her zaman tam bir kanun sistemini meydana getirme işi, yalnız bir kişiye bırakılırdı. Bu adama vatandaşlar üzerinde herhangi bir otorite verilmesi değil de, vazifesini bir defada bitireceği bir işin havale edilmesi gerektiği düşünülürse, bir halk meydanında birleşen bütün bir milletin kendisini dinleyip yargılayabileceğine, en sonra da bilgilerdeki eşitliğin bu biricik kanuncuya gösterilen körükörüne güvenin kötüye kullanılmasına karşı onlara güven vermesine bakılırsa, bu vasıtanın belki de kanun sisteminin birliğini sağlayarak, ayrıca da onu gizlenmesi pek güç, kendini göstermede daha az cesaretli olan tek bir insanın öz ihtiraslarının tesirine karşı da koruduğu görülecektir. Ama böyle bir vasıta, kendi üstünlüğünün hakkını önceden kabul ediyordu. Bu vasıta, coşkunluğun kıskançlığı yendiği bu devre uyuyordu, çünkü kolay bir öğretim,

yarımyamalak kabiliyetleri çoğaltmamış, aşağılığa da gurur kazanma imkânın: vermemişti. Burada ne konularına, ne de hürriyeti elde tutma yolundaki önemlerine göre türlü ana kanunlar arasında bir ayrılık yoktu. *Anıtlarla* kuvvet kazanan, bundan başka, siyasi bir mezhebin bir çeşit konusu haline gelip adı saygiyle anılan bir kanun cüdan kuvvet alan bütün kanunlara, bir dokunulmazlık damgası vuruluyordu. Bu kanunlar ancak ya acayip, yahut kendileri tarafından sezilmemiş, o zamandan beri de daima tehlikeli olan vasıtalarla değiştirilebiliyorlardı.

İsparta'lı Lykurgos, Atina'lı Drakon'la Solon, Lokroi'li Zaleukus, Thuriumlu Karondas, kanunlarının birtakım ayrıntıları ile adları bize kadar gelen belli başlı kanunculardır.

Öyle anlaşıyor ki, Lykurgos, Yunan şehirleri topraklarından büyük bir parçası henüz ortaklaşa elde tutulduğu zamandan pek uzak olmıyan bir devirde ortaya çıkmıştı. Heraklid'lerin de yenilen milletleri kendileri ve askerleri hesabına bu toprakları işlemeye zorlamış olmaları akla gelir. Demek oluyor ki, Lykurgos, kanunlarıyla yerleştirdiği, sistemleştirdiği bu saçma, bu aşırı köleliğe yaraşır kurumları hazır bulmuştu. Birçok malların mülkiyeti, doğrudan doğruya izleri uzun zaman silinmiyen zorbalıklar üzerine dayanmış görüldüğü için o zaman topraklarla esirleri aralarında paylaşma fikri, Lykurgos'un vatandaşlarını pek incitmemiş olsa gerekti. Ama tarihin bize pek az ayrıntılarını naklettiği bu

paylaşma, her yerde görülen bir paylaşma olamaz. O zaman ailelerin _eçimini sağlamak, Lykurgos kurumlarının görüldüğü zaman içinde bu eşitliği korumak için alınan tedbirlerden bize hiçbir şey kalmamıştır. Onun birçok vatandaşlara Lakonia'nın öz malı olan topraklardan yalnız bazı parçaları dağıtmış, bunları bir ailenin darı darına geçinmesine yeten, bu andan başlayarak da zenginlik bakımından mutlak bir eşitlik kurmadan, birçok vatandaşlara tam bir serbestlik, dolayısıyla de gerçek bir eşitlik sağlayan bir çeşit küçük malikâneler haline getirmiş olması daha akla yakındır.

Hattâ Lykurgos bu eşitliği, hayatın zevklerine, alışkanlıklarına kadar vardırmak istedi. Her insanın aynı miktarda yiyecek götürdüğü, aza kanaatin hüküm sürdüğü halk sofraları, ayrı ayrı toplanmaların yerini alıyordu. Bütün yurttaşların her gün bu devlet sofralarında yiyip içtiklerini, hattâ aileleriyle her yerde görüldüğü gibi yaşamadıklarını düşünmek doğru olmaz. Biz, Lykurgos'ta hayranlarının ona kondurmaktan çekinmedikleri haksızlıkları hesaba katmadan da epey gerçek haksızlıklar bulacağız. Devletin içinde geçen biricik para, taşınması güç olan demir paraydı. Gerçi Lykurgos zamanında, gümüş para kullanmak, Yunanistan'da pek az bilinen bir şeydi. Ama bu paranın devamlı olarak yasak edilmesi, Lykurgos'un siyasi görüşlerinden çok, vatandaşları uzun zaman onun kanunlarını harfi harfine tanımaya sürükliyen saçma inanışa, aşırı de-

receye vardırılan çapul sevdasının doğrudan doğruya harb uğrunda yapılan şerefli yağmacılıklarda başarıyı azaltması korkusuna verilmelidir

Lykurgos kanunları, kadınlara, onları biraz olsun tabii çiliğe yaklaştıran birtakım haklar veriyordu; kadınların, kocalarına, kardeşlerine, oğullarına, vatan sevgisiyle harb erdemlerini aşılıyacak kabiliyette olmalarını istiyordu. Bedeni kuvvetlendirmeye yarıyan toplu idmanlarla vatan türküleri çağırılarak oynanan oyunlar, kadınla erkeğin belli başlı eğitimini teşkil ediyordu. Delikanlılar, geri kalan öğrenimlerini, beraberce yemek yemeye ayrılmış evlerde, meydanlarda, gezintilerde ihtiyarların kendi aralarındaki konuşmalarından alıyorlardı. Lykurgos, kadınları daha çevik, daha güçlü kuvvetli yetiştirmekle daha sağlam, daha dinç bir soy meydana getireceğini anlamıştı.

Birlikte oynanan oyunlarda, kızlar, ya çıplak, yahut da henüz pek şiddetli olan arzuları gıcıkliyyacak şekilde giyinmiş olarak ortaya çıkarlardı. Alışkanlıkla şehvet duygusunu azaltma düşüncesi onun diğer görüşleri yanında, daha az anlaşılır, daha az uygun bir şey değildi. Buna düpedüz aykırı bir görüş, ondan daha çok beklenebilir. O böyle bir görünüşle Yunanlılarda iyiden iyiye kökleşmiş, bundan başka da erkeklerin çırlıçıplak çıktıkları cimnastik talimleriyle gelişmiş olan bir alışkanlığı önlemek, yenmek istiyordu.

Bundan başka Lakedemonia soyunun hem boy-
lu boslu, hem kuvvetli olmasını istediği için, erkek-
lerin eşlerini seçerken de yalnız vücut güzellik-
lerine bakarak karar vermemelerini istiyecekti.

Lakedemonialılarda aile hayatı, onları uyuş-
turup sınırlendirebilen bir alışkanlık değil, bir
dinlenme, bir zevkti. Ama onların kadınlariyle
ancak gizlice görüştükleri söylentisini yüzde yüz
doğru olarak almamalıdır. Zayıf yapılı erkeklerin
kendilerine uzun, fidan boylu, yakışıklı, çok
sağlam vücutlu babaların çocuklarını vermeleri
için karılarını başkalarına teslim ettikleri ileri
sürülüyor. En büyük gururunu çocuklarının sa-
vaştaki zaferine bağlayan bir memlekette, bu
zaferin beden özellikleriyle sıkı sıkıya ilgili ol-
duğu bir devirde böyle örnekler görülmüş ol-
ması mümkündür; ama bunun genel bir âdet,
hele bir devlet kurumu, hemen hemen bir kanun
olmasından şüphe edilebilir.

Bütün bu kurumların amacı insanların bedence,
kafaca gelişmesi, eşitliği değil, sadece harbdi. Sabır-
larını denemek için çocuklara edilen işkenceler, onla-
ra aşılana ustaca çalıp çırpma, boyun eğme alış-
kanlığı, bu maksadı açıkça anlatıyor. İsparta'da
bilimlerle, felsefe ile, edebiyatla uğraşılmazdı. Re-
simle heykeltıraşlığa tabiatın yalnız soydaşla-
rını boğazlamak için yarattığı bir varlığa yakış-
mayan işler olduğu için hor bakılırdı. Bununla
beraber, şiirle musiki bir dövüşme öfkesini uyan-
dıracak tesirleri olunca; hoş görülürdü. Lakede-
monialının el sanatlarından da, ticaretten de

haberi yoktu. Her türlü işlere, her türlü hakaretlere katlanan köleler, toprakları ekip biçerlerdi: Lakedemonialıya, paylaşmada kendisine düşen, ya babadan kalma toprağı ile, bu gibi gelir kaynakları olmayınca da, harbde çalıp çırp-tığı şeylerle geçinirdi. Fazla kölesi olunca on-ları boğazlardı, barbarlığı yüzünden kölelerin sa-yısı azaldığı zaman başkalarının kölelerini aşı-rırdı.

Cılız, biçimsiz doğan çocuklar, hiç acınmadan öldürülürdü. Bu, hayatın kendileri için artık uzun bir çileden başka bir şey olmadığına inandıkları insanların canlarına kıyan birtakım vahşi millet-lerde görülen gaddarca bir acıma değildi; bu hal, Çin'de görüldüğü gibi aşağılanmanın, sefil-liğin tabiatı boğmasından değil, sadece, çocukları-nın bir gün diğer insanları boğazlama kabiliyetini gösteremeyecekleri kaygısından ileri geliyordu.

Bu gibi kurumların. bir insan topluluğunu değil de, diğer insanlara karşı amansızca, şiddetle kullanmak üzere adaleti yalnız kendi aralarında gözeten haydut sürüleri meydana getirmek için kurulduğu anlaşılıyor. Acaba Lykurgos, pek az sonra azaltmak zorunda kalacağı soydan gelme, oldukça büyük bir gücü, ailesi içinde koruyan, Isparta'da yaşayanlarla devlet toprağında yaşayanlar arasın-da alçak düşürücü farklar ortaya atan. bütün güçleri az kalabalık bir aristokrasi içine sıkıştıran bir kanuncudan ziyade bir eşitlik dostu muydu? Onun yetiştirdiği millet Yunanistan'ın geri ka-lan kısmında, sürekli olarak, koruyucu bir millet

olınadı mı? İnsanlığı, tabii adaleti gözeten bütün erdemler, Isparta'dan sürüldü. Onların ruh büyüklüğü, büyük bir civanmertlik, vatan uğrunda fedakârlık bakımından verimli olan tarihleri, bir insanlık dostunun hayatı üzerinde düşünce-sini az çok zevkle durdurabileceği tek bir insan bile göstermez. Memleketinin kanaati, kaderir bizi içinde dünyaya getirdiği topluluğun ilkeleri uğrunda kendisini feda etmeye erdem edinirse, bu, Isparta'da orta malı idi, hem de kahramanlık derecesine vardırmıştı. Ama onların kurum-ları, aynı kahramanlığı bozdukları, haksızlığa, barbarlığa a'et ettikleri, aynı ruhlarda insanların haklarına, bahçıyarlığına, hayatına hor bakmaya yer vererek kirllettikleri için ayıplanmalıdır.

Lykurgos'un kendisi dönünceye kadar kanunla-rına boyun eğmeye Isparta'lılara and içirerek-böyle-ce onları sonsuz bir itaate mecbur etmek için-kendi isteğiyle yurdundan çıkıp gittiği ileri sürülür. Ant sözüne bu kadar bağlılık, şüpheli bir ant yüzünden sarsılmış bile olsa, Yunan törelerine uygundur, Lykurgos'a atfedilen ve Pascal'daki nakilci din bilginlerinin çarelerine benziyen bu vasi-ta bir kanuncudan ziyade, bir papaza yaraşır.

Ben, Lykurgos'u vahşice bir cinayetle tahtı ele geçirmeyi kabul ettiği için de övecek değilim. Kıral olmak için her şeyin hoş görüldüğünü söy-liyebilmenin zamanı çok şükür artık geçmişti; biz hırsızın bu cinayetini bütün alçaklıkları içinde görmeyi öğrendik. Millet, bir kargaşalıkta ken-disini ağır yaralayan bir vatandaşın hayatını onun

eline bıraktı, o da bu vatandaşı bağışladı. Bu olay, Yunan törelerinin artık kahramanlık zamanlarında bilinmiyen bir iyi kalbliliğe yükseldiğini, yargıcın iyi kalbliliğini önceden görüp sezmeye milletin kabiliyetli olduğunu ispat eder.

Lykurgos, insana, harbden başka bir uğraş, zorla elde edilen bahtiyarlıktan başka bir bahtiyarlık tanımamak zavallılığında bulundu, onun yetiştirdiği, Yunanlıları insan soyunun velinimetleri saydıran her şeye karşı yabancı olan millet, eğer Avrupayı İranlıların egemenliğinden, aklı şarktan gelme saçma inanışların boyunduruğundan kurtarma şerefini Atinalılarla paylaşmış olmasaydı, yeryüzünde hiçbir iz bırakmadan gelip geçen bir alay millet arasında karışıp gidecekti.

Lykurgos kanunlarının yerleşmesinden yüz yirmi dört yıl sonra Theopompus, bu kanunların soydan gelme kırallara verdiği aşırı yetkiye sınır koymak gereğine inandı. Ama bu sınırlama, Herkules adının hemen hemen kutsal bir hale getirdiği bir soydan gelme hakkını yıkıp atmakla olmadı; birtakım haklarını kendi kullanmasını halka batırlatmakla da olmadı, tam tersine, kıralların karşısına onlar için zorlu, ama vatandaşlar üzerinde gene tiranca olan bir rakip otoriteyi koymakla oldu. Yunan kentlerinde senatonun otoritesiyle ya bütün milletin, ya bazı kısımlarının meclislerinin otoritesi, birinci devlet şeflerinin otoritesini paylaşıyor, onlar üzerinde hüküm sürüyordu. Ama bu, yüz yıldan beri bir sistem, daha doğrusu bir erk şöhreti iddia eden politikacıların kuruntusu haline gelen bir

kuvvetler denkliliğinin bilinen ilk örneğidir; diğer yerlerde olduğu gibi Lakedemonia'da da, kuvvetlerden biri mutlak bir otoriteyle saldırmışsa, bu, üzerinde kendi kuvvetlerinin birden ağırlığını duyurduğu, denkliliği sağlamak için bu kuvvetlerin her birine katılan şeyin ağırlığını iki misli taşıyan millet hürriyeti hesabına olmuştur.

Lykurgos, kanunlarının bir kısmını Girit kanunlarından almıştı; Girit'te kanunlara Troia harbinden pek az sonra kovulan kırılların eseri göziyle bakılıyordu. Gerçekten bu kanunlarda fertlerin hürriyetine gösterilen saygıdan, onların menfaatleri, bahtiyarlıkları uğrındaki çalışmalarından, hür bir milletin bilip istiyerek kendi kendine verdiği kanunların tabii karakterinden eser yoktu. Öyle anlaşıyor ki, Mısır'a çok yakın, Fenike ile daha içli dışlı alış verişleri olan Giritliler, birtakım şark milletlerinde din çevrelerinin, imtiyazlı kastların bağı oldukları hükümler çevresi içinde onların yasalarını almışlardır. Hattâ burada kendilerine loncanın gururundan, taassubundan başka bir ihtiras bırakmamak için insanlardaki tabii duyguları zincirleyip söndürme kastı da görülüyor. Bu gibi kanunlar, tanrılar soyundan bir hükümdara mükemmel asker yetiştirme yaradığı gibi, kırıllığın yıkılışından sonra yerine geçen aristokrasinin kıskanç koruyucuları da olmuşlardır. Bu asker ruhu, uzun zaman Girit'in bağımsızlığını koruyup gözetmiştir; ama ayrılmış cumhuriyetler halinde görülen bu şehirler arasında çıkan haberler yüzünden durmadan sarıldığı için

bu memlekette ne gerçek bir hürriyet, ne de barış hali görölmedi. Girit, aynı zamanda Yunanistan'ın hür milletleriyle Asya kırallarına da askerler satıyordu. Köle milletin geri kalan kısmı yaklaşılmaz kayalıklar içine gizlenerek bağımsızlıklarını korurken, yaşarlarından diğer kısmı, hakikatte Isparta'daki kadar sert olmıyan bir kulluğa boyun eğiyordu. İçeride çapulculuk, dışarda insan kanı ticareti, o kadar göklere çıkarılan bu kurumların sonuçları oldu.

Feylesof, şair Drakon, Atımalıların ilk kanun-cusudur. Kanunlarını kanla yazmış olduğu söylenir. O, aynı kanunlar dergisinde, adam öldürme korkusunu aşılama için, bu suçu hayvanlarda da cezalandırılıp bu işde sebep olan nesnelere de sözde bir ceza verdiği gibi istemiyecek adam öldürmeyi de; gaddarca niyetleri bildiren hareketler gibi cezalandırmakla insanlık duygusunu çığnemişti. Burada ölüm cezası bol bol yer alıyordu. Böyle olunca insan, kanunların esirgemediği soydaş kanına saygı göstermeyi nasıl öğrenir? Bizi her türlü şiddetli, sert hareketlerden uzaklaştıran bu insanlık duygusu, adaletin tabii bir dayanağı değil midir? Terörden boş yere yardım gören adalet, bu duygudan yardım görmezse menfaat hırsına, yahut öc taşkınlığına karşı eli kolu bağlı kalacaktır.

Drakon, ceza kanunundaki aşırı sertlik yüzünden tenkide uğradığı zaman şu cevabı vermiştir: Ben hareketleri değil, bu hareketleri yasak eden kanuna itaatsizliği cezalandırmak istedim; bu

itaatsizlik her zaman aynı derecede ağır suçtur.» Böylece o zaman kanunun asla bir hareketi savunma hakkı olmayıp adalete aykırı hareketler arasında ceza korkusuyla önlenmesi gereken fiilleri göstermek demek olduğu bilinmiyordu. Cezalandırma hakkını kanun yetkisinin yasalı olduğundan değil de, ceza biçmek zorunluluğundan ileri geldiği, hattâ en büyük cinayetler için bile her cezanın eğer açıktan açığa cinayetleri önliyecek, yerini hiçbir şeyin tutamıyacağı bir vasıta olmasa haksız olacağı da bilinmiyordu. En sonra ceza şiddetinin suçun ahlâki ağırlığı üzerinde değil de, ceza korkusuyla suça yol açan sebepler arasında kurulması zorunlu olan münasebet üzerinde, bilfiil meydana gelen haksızlıkla cezanın suçluya edeceği kötülük arasında kurulan münasebet üzerinde ölçülmesi gerektiği bilinmiyordu. Ama ancak zamanımızda bilinen bu ilkeler, o zaman halk oyunun malı olmamıştı. Biz Atina kanuncusunun ilkelerini politikada, feylesofların birçok tarikatlarındaki ahlâkta, hemen bütün milletlerin gündelik işlerinde görülen yumuşamalarla birlikte tekrar bulacağız.

Duyarlıkları yüzünden hoşgörülüğe yönelen, taşkın karakterleri yüzünden öfkeye kapıldıkları için uzun uzun pişmanlık getiren Atinalılar, kuvvetlerin dağılışında zenginler aristokrasisine elverişli olan hoşgörülüklerini sertlikleriyle perçinliyen bu kanunlara otuz yıldan fazla katlanamadılar. Onlar görgünün haklı çıkardığı, sosyal bilim nazariyesinin sonradan icad ettiği

şeyi, kanunlardaki şiddetin esirlik gerçeğiyle hürriyet görünüşünü devam ettirmekten başka bir şeye yaramadığını seziyordu; çünkü gerçek hürriyetle, yani iyiliklerini bütün bir millet üzerine aynı derecede yayan hürriyetle uzlaşabilen kanunlar, yalnız yumuşak kanunlardır.

Beş yüz yıldan beri Atina'da artık soydan gelme kırıllar yoktu; soydan gelmiyen taç taşımayan, ama henüz bir kiralâ çok benziyen, ölünceye kadar hüküm süren bir arkhon, 160 yıldan beri, on yıl için seçilen bir arkhonla değiştirilmişti, 90 yıldan beri de, bu arkhonlar bir yıllık bir arkhona yerlerini bırakmışlardı; işte bu sırada vatandaşları, kendilerine daha yumuşak, daha eşit kanunlar vermesi için Solon'u Atina'ya çağırdılar.

Onun kanunlar dergisi, bütün yasa sistemini, hattâ devlet kurumlarını içine alıyordu. 145 yıl sonra Dekemvirler, Romalılara sundukları ve Roma hukukunun kökü olan kanun ilkelerini bu dergiden almışlardır. Demek oluyor ki, bugün bizim aramızdaki şekliyle hukuk bilimi, bu bilimin ilkeleri, şekilleri, hattâ peşin yargıları 2800 yıl öncesine, Solon'a kadar çıkıyor.

Yeni kanunlar, bütün Yunan cumhuriyetlerinde olduğu gibi, yalnız bütün yurttaşların eşit rey hakkı olan büyük millet meclisince konulabilirdi. Vatandaş unvanı, soydan gelme bir unvandı; ama yerli olsun, yabancı olsun, bunu ancak vatandaşların iradesiyle elde edebilirdi.

Bu kaydın değerini anlamak için, bu noktaları göz önünde tutmak lâzımdır: Yabancıların kolayca memlekete kabulü binde bir tehlikesiz bir iştir; Yunanistan'da, hemen bütün yabancılar, hem vatanlarındaki haklarını, hem de atalarının yaşadıkları yerlere yaklaşma tasarılarını elden bırakmazlar; Yunan kentinde doğanların hemen hepsi, ailelerinin doğup büyüdüğü kent ile ilişiklerini kesmezlerdi; her zaman da bu kenti altüst eden partilerle ilgileri vardı; en sonra onlar nüfusun önemsiz bir parçası idi. Şu halde bu sertliği gerektiren, siyasi sağlamlığı da, adaleti de incitmiyen bir tedbirdi, çünkü mutlak, sayıları da çok olmayan yasaklar, genei menfaatin söz götürmez istekleri üzerine temellendirilmişti. Ama aynı sertlik, yabancıların artması yüzünden ya şartlar biri uyruk, öbürü egemen olmak üzere ikiye ayırdığı zaman, hem bir adaletsizlik, hem de Atina yıkılışının sebeplerinden biri oluyor. Kanunlarla, genel idare işleri, kalabalık bir senatoda ortaya atılırdı; bunları halkın kabulüne sunmak, yalnız senatonun hakkıydı.

Anakharsis, bu işi, bilgelere konuşma külfet.. akılsızlara, hükmetme hakkı verme diye anlıyordu; ama o, akılsızların öz menfaatleri üzerinde karar verdiğini, bilgelerin ise başkalarının menfaatlerini münakaşa ettiğini büsbütün unuttuyordu. Bundan başka, bir kanunun meydana gelmesi uğrunda çalışmada, hattâ sistemin iyiliği, ortaya koyduğu haller üzerinde hüküm vermede işe yaramıyan bu akılsızlarda, kanunun içinde

kendilerine göre adaleti çiğniyen, hürriyetlerine saldıran, rahatlarını kaçıran bir şey bulunup bulunmadığına karar vermek hakkı gibi bir salâhiyet de olabilirdi. Acaba Anakharsis insan soyunun, bilge adını haklı olarak yahut zorla alan insanlara körükörüne boyun eğmek için yaratılmış olduğuna inanmakla gurur mu duyuyordu?

Ne yazık ki Solon, zenginler partisine düşman olduğu halde, senatoya varlıksız insanlardan meydana gelen sonuncu vatandaşlar sınıfını çağırmak cesaretini gösteremedi. Tabii hukuka pek aykırı olan bu ayırma, milletin dağılık olduğu büyük bir memlekette, halk düzenliği bakımından belki de tehlikeli olmayabilir; eğer millet yalnız bir şehirde yahut küçük bir toprakta toplanmış olursa bu hal, tehlikeli olur; ayrı tutulan bu halk tabakasının seçimlerde büyük bir rolü olmazsa, bu seçimler sık sık yapılmazsa, birçok efendileri olmasından usanç getiren bu tabakanın kendisini bir tiranın kucağına atmasından korkulur.

Solon da Lykurgos gibi, kanunlarını kabul ettirdikten sonra yurdundan ayrıldı, yalnız İsparta kanuncusundan daha akıllıca davranarak, Atinalılara kanunlarını yalnız yüz yıl gözeteceklerine and içirmekle kâfidir. Ama otuz dört yıl sonra Pisistratos adlı bir halk yardakçısı, zenginlerin ınsafsızlıklarından kurtulmak için bir muhafız kuvveti bulundurmak müsaadesini aldı: ilk ve son devirleri kasırgalı olan, ama otuz altı yıl sessiz bir egemenlik süren bir tiranlık kurdu. Bu

tiranlık, ilk oğlunun bir kazaya kurban gitmesinden sonra da yaşadı, ancak sonuncu oğlunun memleketten kovulmasıyla sona erdi. Bununla beraber tiranlar, Solon anayasasının ancak bir kısmını ortadan kaldırmışlar, geri kalan kanunlara ise saygı göstermişlerdir.

Borçlu, burada alacaklının kovuşturmasından korunulmuştu, bu doğru, bu insanca kanunu yirmi üç yüzyıl sonra tekrar göreceğiz.

Kanun, vatan uğrunda ölenleri törenli bir övme ile mükâfatlandırıyordu. Onların karılarına, devlet hesabına bakılıyor, çocukları yetiştiriliyor, silâhlendiriliyordu.

Bu gibilerin mallarını saçıp savuranlara, vatan uğrunda silâha sarılmaktan çekinenlere, ana babalarına bakmada kusur edenlere, alçaklık damgası vurulurdu. O zaman halk oyunun akıldan başka bir efendisi olmaması gerektiği, kanunun bir işi alçaklık ilân etmesinin, böyle inanılmasını emretmesi demek olduğu bilinmiyordu; kanuncu, halk oyu ile birlikse bu, bir saçmadır: halk, bu yoldan uzaklaştırılırsa hem saçmadır, hem tiranlıktır.

Bu alçaklık damgası, iç kargaşalıklara hiç karışmıyanlara bile vurulurdu. Şüphesiz Solor, bu kargaşalıklarda rahatlarını, güvenliklerini vatanın menfaatinden üstün tutanları rezil etmek istemişti. Kendilerini aynı derecede saçma, tehlikeli bulsalar da, aydın, iyiye inanan insanlar onları hor görerek, onlara iyiden iyiye saldırarak aynı derecede ehliyetsiz saysalar da, bu kanunun

hayranları yine vatandaşları, birbirine karşı olan iki partiden birini seçmeye zorlamak istiyormuş gibi onu ele alırlar; bu anlamda, Montesquieu'nün görüşlerindeki inceliğine rağmen. Böyle bir kanun, hürriyet için tehlikeli bir siyasi iki yüzlülüktен başka bir şey emretmiyecektir.

Areopagos, sanatlara bakıyor, vatandaşların geçim vasıtalarını düşünüyor, bir tanesinin bile işsiz güçsüz kalmasına meydan vermiyordu; küçüklüğü yüzünden bir devletin biraz göz yumduğu, ama bir memlekette yahut aydın bir yüzyılda taklit edilmesi en büyük bir budalalık sayılabilecek olan bu kanunu, eski zamanların bilgisizliğine vererek hoş görüp geçmek lâzımdır.

Birtakım insanlara keyfî bir otorite veren, bir zorbalık kuvvetini sağlamlaştıırıp koruyan bu sözde ahlâk kanunlarını her yerde bulacağız; burada kanunun yasalı otoritesinin başkasının hakkını çiğniyen, sosyal antlaşmanın ana şartlarını bozan sınırı aşmaması gerektiği bilinmiyordu; siyasi ikiyüzlülük de bu bilgisizlikten faydalanıyordu.

Solon Yunanistan'da süregelen kaba törelerin bu kalıntılarını yalnız esirlerde cezalandırdığı için ayıplanır. Ama suçlar arasına ancak yüz kızartıcı bir kötülük olan şeyi sokmadığı için kendisini suçlamak doğru olur mu? Solon, sırf vatandaşların çocuklarını baştan çıkarmakla suçlu köleyi cezalandırmak eşitliği çiğnediği için, şüphe yok ki, haksız bir kanun koymuştu; ama eşitsizliğe

dayanan, bu yüzden de tabii doğruluğa aykırı olan kanunlar, doğrudan doğruya köleliğin zorunlu bir neticesidir.

Siyası tarihten ziyade felsefe tarihi için çok değerli bir belge olan kanunların ilk örneği, bize Zaleukos'tan kalmıştır. Onun ortaya attığı anayasa, genel olarak Pythagoras'çılarının eseri olan bütün anayasalar gibi halkın malıydı. İnsanlara korku ile değil de, şeref ve namus duygusuyla yol gösteren bu kanunlardaki bilgelik, yumuşaklık, göklere çıkarılıyor. Bununla beraber bu kanunlar zina işliyen kadını, gözlerini çıkararak cezalandırıyordu. Bu işde daha geniş bir boşanma hürriyeti vererek, gerçekten suç olanı önlemek belki daha insanca, daha haklı olurdu. Sonra bir cinsi yanılmaya ister istemez ortak olan cinsten daha fazla cezalandırmak saçma bir adaletsizlik olmaz mı? Oğlunun suçunu, kendi fedakârlıklığıyla bağışlatmak için Zaleukos'un bir gözünü çıkardıktan sonra halk meydanına geldiği söylenir; ama onun acıyı duyduktan sonra, kanunun kaldırmasını isteyip istemediğini bilmiyoruz.

Bu kanunlarda bir değişiklik yapılmasını teklif edenlerin, bu değişiklik kabul edilmeyince, ölüm cezasına çarptırıldığı ileri sürülüyor; böyle bir karar, insan haklarına saygıdan, akıl ilerlemelerine güvenmeden ziyade bir gururu gösteriyor. Ama Yunanlıların bu uzak zamanların tarihini doldurdukları masallardan biri göziyle bakıldığı zaman, bu olay, o zaman eski kanunları saymayı

saçma inan derecesine vardırmanın sağladığı menfaatlerin fikrini de aynı derecede ispat eder.

Aynı okuldan bir feylesof olan Karondas, Thuriumlulara kanunlar verdi; vatandaşların kafalarını işletmelerini, felsefe, bilim araştırmasının, sanat zevkinin umumiyetle bilgi ışıkları saçarak hürriyetin bekçisi olmasını istiyordu. İlk karlarından çocukları varken ikinci defa evlenenleri, ev erdemlerinin yaşayabileceğine, kendi çocuklarını sevmeden vatanın sevebileceğine inanmıyanları işlerinden çıkarıp atıyordu. Ama, milletin memurlarını tâyin etme hakkının ahlâk düşünceleriyle, kanun yolu ile sınırlanamıyacağım, güvenini kazanan vekilleri üzerinde hüküm verme hakkının yalnız millette olduğunu unutuyordu. İftiracılar, hemen her zaman, ispatı güç bir cinayet için pek yerinde bir ceza ile, başlarına bir alçaklık tacı geçirilerek halka teşhir edilirdi; halk oyu hükmü doğrulamazsa ceza düşerdi. Savaşta kaçmış, orduyu bırakmış olanlar, üç gün kadın kıyafetiyle gezdirilirdi. Ama erkeklere çoğu zaman her türlü cesaret dersi vermiş olan, onlar gibi ölüme hor bakmayı bilen, acıya onlardan daha iyi katlanan kadına bu hakaret reva mıdır? Kuvvetin verdiği üstünlükten başka bir üstünlüğe dayanmıyan bu yanlış fikri, tabiat duygularının bu yıkıcı, ev erdemlerinin bu kötü fikrini yaşatmak doğru mudur?

Karondas'ın halk toplantısında silâhlı olarak görünmeyi, ölüm cezasıyla yasak ettiği söylenir. Bir gün bir savaştan dönüşte, halkın gürültülü

hareketlerle meydana kaynaştığını öğrendince, silâhlarını bırakmadan, bu kaynaşmayı yatıştırmak için oraya koşar. Bu hareketiyle öz kanunlarını çiğnedi diye onu yerenler bulunur: Karondas, bunu işitince, *Hayır, ben kanunlarımı kendi üzerimde de uyguladım*, diyerek kılıcını kendine saplar.

Bu olay yahut kıssa, Zaleukos için söylenen olayla, acayip bir âdete göre halkın kendine şeref vermek için üstüne attığı başlıkların, elbiselerin ağırlığı altında ezilip boğulan Drakon'un ölümü olaylarıyla karşılaştırılınca, Lykurgos'la Solon gibi kendi arzusuyla memleketi bırakıp gitmenin, kamuncu unvanına bağlı olan tehlikeli bir otorite yüzünden gözlerini hırs bürüyenlerin kıskançlığına, hürriyet dostlarının hayranlığına olduğu gibi rahatsız edici gözetmelerine de fazlasıyla hedef olan bir insan için biricik sığınak olduğu görülecektir.

Yunan milleti, o zaman, ilk çağların karanlığı dışına fırlıyarak doğan bilgi ışıklarına tam bir saygı ve bağlılık gösteren, gözlerinde bilgilerin birtakım zayıf ışınları parlıyan insana bir velinimet göziyle bakan bir milletin mutlu durumundaydı. Yunanlılar yeni anlamıyla menfaat fikrini bilmedikleri için görüp denemeye hor bakan vahşinin sâf, serbest bilgisizliğiyle pek canlı bir ışığın kendi hiçliğini, tasarılarını açığa vurmasından korkan, kendisini yargılamayı öğrenecekleri için insanların okuyup yazmasını istemiyen, idare edilmeye, aldatılmaya ses çıkarmadıkları için onlara bilgisizlik yolunda öğütler

veren gururun bu iki yüzlülüğü arasında bulunuyorlardı. Bu duygu, henüz İsparta'dan başka bir yerde yoktu: Diğer yerlerde yeni hakikatler, hattâ yeni fikirler getiren feylesof hemen hiç kıskançlık uyandırmadan saygı göreceğine inanıyordu; ama bu yüz kızartıcı tutkunun, kıskançlığın Yunanlı ruhundan uzak olduğu sanılmasın: Heisiodos, bu tutkuyu canlı bir sadelikle anlamıştı. O, «*şair şairi kıskanır, musikici musikiciyi*» diyor. Ama insanda, bilgi edinme ihtiyacı, bu bilgileri elde etmenin mal olduğu aşağılanmadan daha kuvvetli idise bu duygudan kurtulmak için kendine üstün olan her şeye karşı duyulan belirsiz kine meydan vermiyordu. Ama bu ihtiyaç, kendini daha az şiddetle duyurunca, gururlu bir bayağılık, budalalar bulmak ümidini kaybetmeyince, bütün dar ve katı ruhlarda görülen bu değersiz duyguya, akıl ilerlemelerinde pek tehlikeli belâlardan biri göziyle bakılabilir.

İlk Yunan feylesofları, Mısır'a, Kalde'ye, Hindistan'lara kadar bilgiler aramaya gidiyorlar; çünkü bu ülkelerde papazların gizli doktrinine, bütün insan bilginlerini içinde toplamış göziyle bakılırdı. Onlar bu ülkelerden yalnız elemanter geometrinin hakikatlarını, astronomi kavramlarını, birtakım kozmogoni fikirlerini getirmişlerdir. Böylece hesap metotlarımızla tatbikatlarının yardımına rağmen gerek olayların, kanunların bilgisinde, gerek deneyler yapmak sanatında görülen ilerlemelere rağmen, bugün saldırmaya cesaret edemediğimiz aynı meseleler, yeni doğan felsefenin ilk denemeleri

oluyor. Bu felsefe, hiçbir hâdisenin kanununu, mekanik kanunlardan hiçbirini tanımadan evren düzenini idare eden. bu düzeni yaşatan genel ilkeyi durmadan arıyordu.

Thales, Anaksimenes, Heraklitos her şeyi, özdeksel bir ilkeden, ama tabiatı bakımından etkin, süreduran bir madde ile birleşerek türlü cisimleri meydana getiren, bütün hareketlerin, bütün tabiat hâdiselerinin ilk nedeni olan özedeksel bir ilkeden çıkanyorlardı. Thales bu ilkeyi suda, Anaksimenes havada, Heraklitos ateşte bulunuyordu; ama onlar bu tözleri, pek de bizim gözlerimize göründükleri gibi değilde, bileşimlerinde hâkim olan ana ilke olarak anlıyorlardı, bu sözler, onlar için bir etki vasıtasından başka bir şey değildi.

Anaksagoras her tözün birbirine benzer unsurlardan birleşip meydana geldiğine, onları yaklaştırmaya, birleştirmeye çalışan bir kuvvetle canlandığına inanıyordu.

Demokritos aynı tabiatı, ama biçimleriyle, kalınlıklarıyla, duruşlarıyla, nicelileriyle, var oldukları anda, evrenin ilk anında aldıkları hareketin yönüyle birbirinden farklı olan hadsiz hesapsız unsurlar kabul ediyordu. Bu bölünmez unsurlar, bu niteliği gösteren atom adını taşırlar. Bundan başka Anaksagoras'ın aynı tözün birbirine benzer unsurlarını birleştirmeye çalışan kuvvete, türlü tözlerin unsurlarını aralarında birleştirmeye çalışan başka bir kuvveti kattığı kabul edilmelidir: yoksa bu sistem, cisimlerin birleşmelerindeki değişiklikleri değil, yalnız bir cinsten cisimlerin meydana gelişini açıklamış olurdu.

Hareket kanunlarını bilmeyen Demokritos, bir başka, atomun, karşısına çıkıp hareketini durdurduğu bir atomun yeni bir birleşme ile bu engelden kurtulunca bu hareketi yeniden elde ettiğini kabul ediyordu; yahut her zaman yeni atomların sonsuz akışının bu hareketi durdurduğuna inanılıyordu.

Pythag oras evrenin meydana gelişini, düzenini, sayıların birleşmelerine yani inceden inceye hesaplanabilen matematik kanunlara bağlıyordu. Çünkü o zaman bu fikri başka türlü anlatınak imkânsızdı.

Bu felsefe hayalleri ortasında, birtakım mutlu fikirler, insan zekâsının-bilimlerin içine atılmış olduğu-kaostan çıkmak için az çok çabaladığını, henüz keşfedilmeyen şeyi ortaya çıkardığını gösterirler.

Anaksagoras'ın *Homaemeri*'lerinde, bu ana birleşmelerle bütün cisimlerin baş ilkelerinin henüz bilinmeyen kanunlara göre ya bu unsurların birleşmesinden doğan düzgün, değişmez şekillerin damgalarını bastığı unsurlar arasındaki bu birbirini çekmelerin fikri bulunur. Demokritos'un atomlarında, Descartes'ın parlak bir şekilde geliştirdiği, son yüzyılda bütün kafaları sürükliyen, hattâ o zaman için henüz pek vakitsiz olan cisimcikler fiziğin araştırmalarımızın bizi kendisine doğru yönelttiği bu fiziğin izleri görülür, çünkü bu fizik tabiat bilgisinde ulaşabileceğimiz son hedeftir.

En sonunda Pythagoras'ın ilkesi yalnız deneyle hesap üzerine dayanan, nedenin özünü kavramağa çalışmadan önce etkisine yol açan kanunları tanımak isteyen, henüz bilmediği şeyi hayal etmeğe kalkışmaksızın elindeki aletlerin ulaşabildiği noktada durmayı bilen daha gerçek bir felsefenin ilk izlerini ortaya atıyor.

Bu felsefe, cisimcikler fiziğine dokunmuyor, yalnız bu fiziği kullanmanın ne zaman tehlikeli olacağını ayırdetmeği öğretiyor; uygulamalarını idare ediyor; aynı felsefe, hesap, bu fiziğin çok hızlı yürüyüşüne uyacak gücde olmadığı zaman, hayal gücünü durduruyor. Ama Pythagoras'ın bu düşüncesi, hattâ o zaman anlaşılmıyacak kadar yüzyıldan üstündü; bu genel görüş, sayıların özellikleri üzerindeki araştırmalarla, bu araştırmaların musikide ustaca uygulanmasıyle karıştırıldı. Onun bu özelliklerde, bu sayı birleşmelerinde gerçek bir erdem bulunduğuna inanıldı; insan zekâsının ulaşabileceği daha büyük, daha gerçek fikir de, daha saçma hulyaların, daha yüz kızartıcı bir şarlatanlığın kaynağı oluyor.

Thales'in de, Pythagoras'ın da ilk nedenin tabiatı üzerine sistem kurmadıkları anlaşılıyor; onların şakirtleri iki sınıfa ayrılıyor: Anaksagoras, Zaleukos, Timaus gibi olanlar, bir dünya ruhu, bizim zekâmız insan bedeni için ne ise evren için öyle olan tek bir zekâ tanıyorlardı. Diğerleri, Anaksimenes, Okellus, Lukianos gibi olanlar, bütün hâdiseleri birbirine bağlı, yahut zamandaş değişikliklerinden başka bir şey olma-

yan biricik, ucsuz bucaksız, sonsuz bir bütün olarak ele alınan varlıkların genel sistemi ötesinde hiçbir şey görmüyorlardı. İnsan soyunun bu içinden çıkılmaz sorularla uğraşmaktan hoşlanan bir kısmı, deyimleri bakımından her zaman belirsiz olan, binbir değişikliğe uğrıyan, ama fikirlerin derinliği bakımından her zaman aynı kalan bu faraziyeler arasında bugüne bugün bocalayıp duruyor.

Bu devir feylesoflarından, elimizde biri Okellus Lukianos'un, öbürü Lokroi'li Timaus'un olmak üzere yalnız iki eser vardır. Aşağı yukarı yirmi iki yüzyıl, Yunanlılardan Romalılara, Hristiyanlardan Araplara, Araplardan Batıya geçerek Descartes'ın zamanına kadar devam edegelen kelimeler felsefesinin bu eserde bir defa daha ortaya çıktığı görülür.

Okellus'un kitabı hemen hemen tek bir usavurma ile kalıyor. Bütünden başka hiçbir şeyin varlığı yoktur, eğer bütünün içinde bulunmuyan herhangi bir şey var olsaydı, bütün, yani başka bir deyişle (her var olan şeye *Pan* adını veriyorum.) tanımının içine sokulan şey, bütün olmaktan çıkardı.

Böylece gelişmiş fikirler üzerinde hüküm veren bu feylesoflar, işi ister bu hayal mahsullerine karşılık olan nesnelerin varlığını kabul ederek, ister aynı kelimeyle hem bu serbes fikirlere, hem tabiatın nesnelerine, olaylarına tatbik edilebilen diğer fikirleri ifade ederek bu fikirlere şu

veya bu gerçekliği vermeye kalkıştıkları zaman, ancak boş, işe yaramaz kombinezonlara yahut yanılmalara ulaşabilirler.

Aynı devirde usavurma sanatının, yani zekâmızın hakikat tanıtılarını bulup yakalamak için kullandığı işlemleri, fikirlerin ayrı ayrı iki kombinezonundaki özdeşlik nevini zekânın kavrayıp tanımasına yardım eden yolları bir şekle düzgün bir yürüyüşe uydurma sanatının doğduğunu görüyoruz.

Ama bu ilk başarılar kötüye kullanıldı. İlk ele aldıkları çözümlemenin inceliği, çok geçmeden boş bir kılı kırk yarma halinde soysuzlaştı. Sanatın yaratmış olduğu alet, faydalı araştırmalarda kullanılacak yerde, bu alet üzerinde çocukça araştırmalarla vakit geçirildi. Hakikate mi, yoksa yanılmaya mı yaradığı, amacı önemli olup olmadığı düşünülmeden, bu aleti kullanmanın şerefi yerine hilesi geçti; bir avuç bilge, felsefenin mihrabında gizlice düşüncelere dalar-ken, bir alay şamatacı sofist, artık felsefenin bütün istoalarını çiğneyip kirletiyorlardı.

O zaman geometri ile astronomi, Yunanistan'da ilerlemelerine başlıyor. Bu yolda, Thales, kendini, eşdeğer üçgenlerde homogen kenarların aralarında orantılı olduklarını ilk ispat eden adam diye tanıttı.

Anaksimandres yeryüzünün yuvarlaklığını kabul etti, güneşin ayrı ayrı mevsimlerde günlük gibi görünen hareketindeki farkların. ekvator eğriliğinin bir yıl içinde geçer görüldüğü yö-

rüngenin eğrilğine tesirinden ileri geldiğini gösterdi. Ay ışığının, bu gezegen üzerinde güneş ışığının aksi olduğunu öğretti. Bu faraziyenin, ay safbalarını, gerçek olanı ispat eden bir doğrulukla açıkladığını gösterdi. Bunlardan başka Anaksimandres, bir gnomon yaptı: İlk coğrafya hartalarıyla, içlerinde bu hareketlerin meydana geldiği düzeyler ara kesitinde görülen tam dairelerin toplamını meydana getiren gök cisimlerinin gözle görünür hareketi fikrini daha kolay edinme vasıtası, bir de gözümüzün bütün yıldızları, içinde gördüğü gök kubbesi de onun buluşudur, denir. Bugüne bugün aynı açıklamalarda kullanılan bu alet, gök küresi adını taşıyor. Talebesi Anaksimenes'in, Lakedaimonluları bile hayrete düşüren bir güneş kadranı yaptığı söylenir. Anaksimandres'le Pythagoras, güneşin, duygularımızı sonsuz olarak aşan büyüklükte bir ateş kütlesi olduğunu kendilerine öğretmekle Yunanlıları hayrete düşürme şerefini aralarında paylaşmışlardır. Anaksimandres bu büyüklüğü, yeryüzünün büyüklüğüyle, Anaksagoras da -yüz yıla yakın bir zaman sonra- sadece Mora'nın büyüklüğüyle karşılaştırmış olsalar da, her ikisinde de bu unsuru göstermeye yardım edebilecek metotların fikri bulunmadığı, gerek güneşin dünyaya uzaklığını ölçme vasıtasını, gerek uzaklaşmaları arttıkça nesnelerin görünürdeki çaplarının küçüklüğünü gösteren kanunu bilmedikleri muhakkaktır. Ama buna şaşmamalıdır; çünkü güneşin uzaklığı, ancak yeryüzünün pek uzak noktaları arasında yapılan

gözlem karşılaştırmalarıyla doğru olarak bilinebilir; nesnelerin görünürdeki büyüklüklerindeki küçülmeler de, bu yolda yalnız gözün basit şahitliği ile kalınırsa, bu organınızın genel olarak gördüğü uzaklıklar içinde, düzgün bir kanuna göre hareket etmezler [*].

Pythagoras, gök cisimlerinin her türlü yürüyüşünü, sisteminin merkezinde güneşi hareket etmez kabul ederek, ilk açıklıyan adamdır; böylece yeryüzü iki türlü hareketle vasıflanırılmıştır: Biri duyular şekilde sabit bir eksen üzerindeki günlük hareketi, diğeri de dünyaya kapılan ayın onunla birlikte yaptığı hareketle güneş yörüngesinin etrafında başka bir yörüngeyi dolaşırken, etrafında diğer gezegenlerin aynı şekilde hareket ettikleri güneşi merkez olarak alan bir yörünge içindeki yıllık hareketi.

Ama bu pek basit sistem, duyguların doğrudan doğruya şahitliğine çok aykırı düşüyordu. Gözlemin, yer üzerinde, görünürdeki hareket

[*] On ayak uzakta duran bir adam, yirmi ayak uzakta duran aynı boyda bir adamdan hiç de iki misli büyük görünmez. Deneye dayanarak bir nesnenin büyüklüğü üzerinde verdiğimiz hüküm, duyumun doğrudan doğruya etkisiyle karışır, hem de uzaklık burada bize, düşünülmüş bir hükme dayanmadan bu nesnenin tabiatını fark etme, uzaklaşmasını bilme imkânını ne kadar çok verirse bu karışma o kadar çok olur. Çünkü seçik olarak bilmediğimiz hükümler, ancak duyumlarımıza karışan biricik hükümlerdir, çünkü bu hüküm birkaç yıl sonra görme hükümleriyle birleşir. Ben, bugün daha yakın mesafeden aynı boyda gördüğüm büyük hayvanları eskiden çok küçülmüş gördüğümü iyice hatırlıyorum.

nazariyesini gerçek göstermesi boşuna idi, insan bir vapur içinde hiç kımıldamadan dururken, uzaklaşır gibi görünen vapurun geçtiği kıyıları da, bu hızlı yürüyüş içinde sürükleyip giden yıldızların kendilerini de gösterebilmek boşuna idi. Elde olmıyan bir hükümle aya, içinden geçerek aşınlarının gözlerimize çarptığı bir bulut hareketi vermeye boşuna çalışıyordu; iyi bir havada yüzen bir gemide, bu gemi hareketsizmiş gibi, bütün nesnelerin yerli yerinde kaldığını, tayfanın bütün hareketlerini yaptığını görmek bir işe yaramıyordu. Bununla dünyanın hareket etmesi, ne yer nesnelerinin izafî duruşu, ne de üstünde yaşayan hayvanların hareketleri üzerine daha ziyade tesir etmiyeceği boşuna ispat edilmiş oluyordu.

Duygularımızın ve ilk kavramlarımızın hükümünden çok uzaklaşmıştı; bu yola bizi zorla sokacak olan tanıtılar, henüz bu sistemin feylesofları boyunduruk altına almasına yetecek kadar kuvvetli değildi. Bir insanın gururu, bir milletin gururu, önemsiz bir şey gibi alçaltılmış oluyordu, çünkü burada onların bildikleri yer yuvarlağının küçük bir kısmı, dünyanın genel sistemi içine sokulmuş oluyordu, bu yeni evrenin ucsuzluğu bucaksızlığı ortasında, papazların da tanrılarının yok olup gitmelerini görmekten korktukları anlaşılıyor.

Türlü devirlerde bu sistemin yeniden ortaya çıktığı, sonra gene ortadan kalktığı görüldü; en sonunda da, astronomi, genel felsefeden ayrılınca bu sistem, unutuldu gitti. Astronomların hâdiseleri hesaplarken bu sisteme ihtiyaçları yok-

tu. Üstelik onlar bu sistemi kabul etmekle, yıldızların görünüşteki hareketlerin, hareketsiz saydıkları dünyaya göre hesaplamak zorundaydılar. Bu sistemin bilim ilerlemelerine yarıyacağı zaman henüz uzaktı. Astronomlar, bilimleri oldukça yaygın bir hale getirmekten başka bir şeye yaramıyan, papazlar zümresinin düşmanlığına uyandıracak fikirleri bir yana bırakıyorlardı.

Pythagoras, herkesçe bilinen, bir dik üçgen-de dik açı karşısındaki kenarın karesi diğer iki kenar karelerinin toplamına eşit olduğu teoremini buldu. Söylendiğine göre, bu buluş, onda, önemi yüzünden mazur görülebilecek bir coşkunluk uyandırmıştır. Bu buluş, geometriye yeni bir ufuk açıyordu, çünkü kareler arasındaki münasebetleri ortaya atıyordu, halbuki o zamana kadar bu münasebetler, yalnız çizgiler arasında düşünülmüştü.

Pythagoras, bundan başka, bu teoremin neticelerini inceliyerek, üçgenin, iki kenarı arasında tam sayılarla gösterilen bir münasebet bulunduğunu kabul etmekle, üçüncü kenarın diğer iki kenarla olan münasebetinin bir ifadeye uymadığını anladı. Bu işaret, gerçek, bilinen irrasyonel münasebetlerin, yine de tam sayılarla ifade edilemeyeceği fikrine götürecekti. O, bu teoremin aritmetikteki mükemmelleşmeye yardım edeceğini bu anlamda söylemişti; aritmetik sözünden o zaman, genel olarak, sayılar bilimi anlaşılıyordu. En sonunda bu teoremden, dehasiyle tabiatta her

şeyin hesap edilmiş kanunlara bağlı olduğunu sezen feylesofun gözünde pek değerli olan geometrinin aritmetiğe tatbiki sonucu çıkıyordu.

Bu teoremi Çinliler de, Hintliler de biliyordu: Ama bu teorem, Yunanlıların dehasına bir ufuk açtığı halde, onlarda dehanın durup kaldığı bir sınır olmuştur. Pythagoras'ta bundan başka aritmetiği musikiye uygulamak, yani ses aralıklarını sayılarla göstermek, onlardaki musiki münasebetlerini kirişlerle boruların uzunluğu münasebetiyle karşılaştırmak fikri de vardı. O, bilimlerin tarihinin, kendisinde dehanın söz götürmez özelliklerini gösterdiği ilk adamdır.

Bu feylesoflardan hiçbir Yunanistan'ın öz bağrında yetişmemiştir. Hepsi de Asya sömürgelerinde doğmuşlardır, Samos'ta doğan Pythagoras da İtalya sömürgelerinde yerleşip yaşamayı tercih etti. Eski Yunan şehirleri, politika kavgalarına çok vakit ayırdıkları, yabancılarla da daha az ilişkileri olduğu için, buraya eğitimle geçen fikirler daha kuvvetliydi. Halbuki pek canlı olmıyan öğrenme merakının orada uyanmasına hem daha az fırsatlar, hem de bunu karşılayacak daha az vasıtalar vardı.

Bu devirde geometriyle astronomi, genel bir üstünlük elde etmiş görünüyordular, ama diğer bilimler de mutlak olarak yüzüstü bırakılmış değillerdi. Makara ile vida, pratik alanda Arkhitas'tan önce bulunmuştu. Havaalar üzerinde duran bu otomat kuşun hikâyesi, gülünç bir masaldan başka bir şey değildi; bu gelenekler, mekaniğin Phytagoras şakirtlerince işlenmiş olduğunu ispat ediyor.

Bunlardan Alkmeon'un, ilk olarak, o zaman saçma inanış yüzünden insan kadavralarının teşrihi yasak olduğu için, dört ayaklılarla kuşların teşrihini yaptığı, böylece canlı varlıkların yapısını tanımak istediği, tabiat olayları üzerinde ilk olarak onun yazı yazdığı söylenir. Kesesini doldurmaya çalışmayıp tabiatı incelediği için Abdera budalalarının delilikle suçladıkları Demokritos'u tedaviye gönderilen Hippokrates'un onu karşılaştırmalı anatomi üzerindeki araştırmalarla uğraşırken bulduğu anlatılır.

Feylesofların Yunanistan'a dağıttıkları bilgi ışıkları, dehalarının meyvaları mıdır, yoksa onlar şarktan aldıkları bilgileri kendi memleketlerine taşımaktan başka bir şey yapmamışlar mıdır? Yunan tarihçileri, bilinmiyen zamanlardan beri, daha eskiden medenileşmiş milletlerce bilinen şeyleri kendisine mal ederek milletlerini okşamak istemekle suçlandırılmıştır: Daha doğrusu, bu millî gurur, aynı tarihçileri bu eski milletlerde papazlarının, hazinesini elde bulundurmakla böbürlendikleri eski çağ bilgeliğine karşı saçma bir saygı beslemekten alıkoymamıştır, yanlış anlamıyla alınan bu şişirme de, onların yazılarındaki bir taraflılığın tesiriyle omuz omuza yürümüş olsa gerektir.

Başka bir yerde, elimizdeki belgelere dayanarak, bu millî gururu neyin içine sokmak doğru olacağını söyledim: Ama Yunan feylesoflarını bu uzak, meşakkatli dolaşmalarda göstermek için onların, şarklıların derin bilimi üze-

rinde, kaba peşin yargılarını onlarla paylaşmalarına, tüccarların, denizcilerin şaşılacak hikâyelerine körükörüne kapılmalarına, bu seyahatlerin verdiği otoriteyi kazanmaya can atmalarına lüzum yoktu. Bundan başka onlar bu yola yüzde yüz bilim kaygısıyla sürüklenmişlerdi. Doğrudan doğruya Yunanistan'da yapılan astronomi gözlemleriyle fizik araştırmalarının, gerek gök hareketleri nazariyesine, gerek fizik olaylarının bilgisine, uzun zaman, oldukça geniş bir alanda, bir temel sayılmadığı gizlenemiyordu.

Onların, yolculuklarından bu eski çağ kurumlarında kullanılan gökyüzünü gözleme metoduyla bu yolda toplanan gözlemlerden burada hâtırası saklı kalmış olağanüstü olaylardan başka bir şey getirmeleri ümit edilmezdi. Bunlar da şüphe yok ki, coşkunluklarını körükleyip haklı çıkarmaya yeterdi. Zayıf bir ümit, birkaç neslin, dar bir ufkun ötesinde gördükleri bir dünya içine atılan, dehalarından başka dayanakları olmıyan insanlara, büyük gayretler aşıliyordu. Ama onlar, o zaman Yunanistan'ı zenginleştirdikleri bilgileri gerçekten bu yolculuklara mı borçludurlar? Bundan, bugüne kadar şüphe edilegelmiştir; burada Pythagoras'ın ortaya attığı dünyanın doğru sistemi fikri bir yana bırakılırsa, din bilgilerini aşan hiçbir şey görülmez. Ama Pythagoras'a dik üçgen özelliği bildirilip de Yunanlılarınkine pek üstün olan ondalıklı sayma ilkelerinin ondan gizlenmiş olmasını, dünyanın doğru sisteminin kendisine açılıp da ay tutulmasını hesaplamanın ampirik

metotlarının gizlenmiş olmasını akıl alır mı? Yarımıyamalak hakikatler, halktan asla gizlenmiyen bir kısım astronomi bilgileri bir yana bırakılırsa, feylesofların bu şarlatanlardan hiçbir şey öğrenmediklerini, geri kalanını da yeniden bulmak akıllılığın gösterdiklerini düşünmek daha doğru olmaz mı?

Biz, Yunan felsefesinin bu ilk zamanlarında mutlak olarak hür, her türlü saçma inanıştan kurtulmuş, hükümetlerin her türlü tesirlerinden sıyrımış, hoca için hakikatler yaymaktan, insan yetiştirmekten başka maksat, talebe için bilgi ediniş erdemlere hazırlanmadan başka yol gütmeyen bir öğrenimin ilk, hattâ biricik misalini görüyoruz.

Feylesof, okuluna yalnız girmeye hak kazanmış olduklarına inandığı insanları alır, alırken de mutlaka sıkı denemelerden geçirirdi. Talebelerine yalnız tabiat bilimleri üzerinde kurduğu doktrinin sistemini öğretmekle kalmaz, onları düşünme sanatında da yetiştirirdi. Gerek ortaya atıldığı düsturlarda, gerekse bu yolda tartışmaya alıştıran evrenin kökü, genel kanunları üzerindeki düşüncelerini onlara bildirir; ama bahtiyar, bilge, görevlerine candan bağlı olmak için tutacakları ilkeleri de açıklardı. Feylesof, bu ilkeleri canlı, dokunaklı vecizeler halinde ortaya koyardı; bunlardan genel olarak adalet, insanlık dersleri değil de gidiş kuralı olan birçok ilkeler, daha sonraki zamanlarda da yaşamıştır, bunların da birtakımları şiddetli bir ahlâk olmaktan ziyade becerikli bir politika haline gelmiştir; feylesoflar, talihin lûtuflarına,

felâketlerine karşı kayıtsızca davranmayı, acıları, ölümü, kimi zaman tabii duyguları bile küçümsemeyi insanlara aşlamak isterlerdi. Bütün ahlâk bozucu eğilmeler karşısına vicdan rahatlığını, hele-insan zaaflarının üstünde görünme gururunu koyarlardı. İnsanın kendi değeri üzerine bir nevi sertlikle kurulan ruh kuvvetine dayanmak, o zaman bu pratik felsefenin asıl karakteriydi. Ama, coşkun duygulardan da yardım gören düsturlar, öğütler bu eğilip bükümezlîği zayıf ruhlara kazandırmaya her zaman yetmezdi. Burada hoca, istiyerek sıkıntılara katlanma alışkanlığı ile, kendi kendilerine yaptıkları gittikçe daha çetinleşen çalışmalarla, kuvvetlerini denemek için kör nefisleri üzerinde elde edilen zaferlerle kuvvet kazanmayı talebelerine öğretirdi. Bu okullarda öğretilen, bilim değil, ahlâk sanatıydı, insanın fikirlerinden, bilgilerinden çok, karakteriyle, hareketleriyle bu sanattan faydalanacağı ispat edilirdi.

Okulun hocası, umumiyetle en çok göze çarpan şakirtlerinden birini seçerek, yerine geçmek üzere gösterirdi, yerine geçen de hocasının doktrinini devam ettirir, geliştirdi. Ama diğer şakirtlerin başka yerlerde açtıkları okullar da gene ilk kurucunun adıyla ün alırlardı.

Bu okullar, başlıca iki sınıfa ayrılır. Thales, *Ionia* okulu denilen okulun ilk kurucusu tanınmıştı; diğeri, kurucusu Pythagoras olan okul, *İtalya* okulu adını taşırdı, çünkü bu feylesof. birinci okulunu Kroton'da açtı, şakirtleri de en çok *İtalya*'ya, *Sicilya*'ya dağıldılar.

Burada *tarikât* değil, *okul* diyorum. *Tari-kât* sözü, sonunda felsefeyi aralarında paylaşan, kavgalarıyle şöhret kazanan, birtakım inanış düs-turları kabul eden okullara daha uygundur.

İonia okulları ile Pythagoras okulları ara-sında genel bir karakter ayrılığı vardı. İonia okul-larında daha büyük bir bağımsızlık, daha az sertlik, biraz sönük de olsa, daha şahsi bir fel-sefe, rahatlık aramak, tabiat olaylariyle, bilim hakikatlariyle uğraşmak için yeryüzünün geçici menfaatlerinden daha çok uzaklaşma göze çarpar. Burada devlet işlerinden sakınma öğüdü, yalnız tutku ve şöhret dolayısıyla değil, vatan ve hür-riyet sevgisine varıncaya kadar kendini gösterir.

Pythagoras okullarında her şey, bir katılık dam-gası taşırdı. Şakirtler her türlü hayvan etine, kuv-vetli içkilere perhiz zorunda idiler: Üstün merte-be de hakikatlerin bilgisine erişmek için, bir dene-me olarak, uzun yıllar süren ciddi bir susma ge-rekiyordu. O zaman kendi ailelerine bahtiyarlık verecek, başka ailelere düzen, esenlik getirecek, şehirleri hürriyete çağırarak, tiranlığı tepeliyecek, milletlere bilgeli, adaletli kanunlar verecek in-sanlar yetiştirmek isteniyordu Pythagoras, raha-tı, bağımsızlığı, canlı, iyilikçi felsefenin erkek-çe gururunu diğer insanların bahtiyarlığında bu-luyor, bu uğurda çalışmalardan geri kalmıyordu.

Pythagoras, Hindistan'da, bir din ilkesi ola-rak kabul edilen hayvan etine perhizi bulmuş, bu âdetin millet töreleri üzerindeki mutlu tesir-lerini görmüştü. Kan aktığını görmemeye, ken-

dini koruma gibi haklı bir sebep olmayınca hayvan öldürmeyi barbarlık saymaya alışmış olan Hintliler, öldürmeyi korku duymadan düşünemiyorlardı. Öldürmenin verdiği o karşı durulmaz tikslenme duygusu, denilebilir ki, onların iradeleri üstünde, beden yapılarının bir neticesi haline gelmişti, bu yüzden pek yüz kızartıcı bir kölelik altında, kanunları yumuşaktı, töreleri insanca, rahat törelerdi.

Feylefos, zaferden, hürriyetten sarhoş olan savaşı bir millette, ölümü küçük görmeye, sadelerdemlere, tiranlığa karşı amansız düşmanlığa alıştırmak istediği insanlarda, insanlığın yenilmez denecek kadar derin bir duygu haline gelmesine, iradelerinin bile bu duyguya kolay kolay hâkim olamamasına ne kadar ihtiyaçları olduğunu, kendisinin öc ve öfkeye karşı koymak için değil, doğrudan doğruya, çetin bir iş uğrunda, daha açık, daha haklı bir zorunluğa boyun eğmeleri gerektiği zaman, ruhlarının bütün kuvvetini onlara açması gerektiğini anladı. O, insan kanına beslediği saygı, kanunlarının, törelerinin ilk temeli olmayınca, bir milletin güçlü kuvvetli olsa da, felâketli bir ahlâksızlığa, barbarlığa düşeceğini, bu ahlâk bozukluğunun da tez elden kendisini körükörüne kanlı bir köleliğe sürükleyeceğini biliyordu.

Pythagoras, bu âdeti kendi okuluna getirmekle kalmadı, onun Hindistan'da üzerine dayandığı fikri de getirdi: Öldükten sonra hayvanların bedenlerine geçen insan ruhlarının sonsuz olarak

yaşadığı, ama kendi kendilerinin yabancı olduğu, her hayatta, fikirlerden, içinde bulundukları organik vücutta onların birleşmesinden doğan eğilimlerden başka bir şey bulunmadığı inancını getirdi.

Bu fikir, yalnız bedenın dağılışından sonra kalan, duyumlar almaya, istekler beslemeye elverişli monadın [*] tabiatın genel bir kanununa göre, belli birtakım hal ve şartlarda ayrı münasebetleri olan organik bir vücudun tabiatına göre, büyük yahut küçük ölçüde, yetilerini kullandığını kabul eder. Bu faraziyelerden bir tanesinin bile imkânsız olduğunu kimse ispat edemez, elimizde bunların hakikate uygun olup olmadığını bilecek hiçbir vasıta da yoktur.

Belki Pythagoras da bu fikre ancak bir yarım inanış göziyle bakıyordu. Belki de bu doktrin, henüz tam bir güven kazanmamış olan şakirtleri içindi, belki insanda da, hayvanlarda da duygu ve düşünce ilkesinin aynı tabiatıta olduğu, insanlarla hayvanların, ayrı ayrı derecelerde, aynı yetileri olduğu ilkesine dayanan daha basit, daha doğru bir doktrini içinde gizliyordu. Demek oluyor ki, bizim gibi acıyı, hazzı tadabilen varlıklara şiddet göstermeden, içimizdeki tabii acıma duygularıyla adalet temellerini zayıflatmadan, barbarca davranmamıza imkân yoktur.

[*] Burada *monad* sözlüğü. *tek* varlığı göstermek için kullanıyorum. böylece *monad*, *ben* bütününe giren herhangi bir varlık oluyor.

İtalya'daki, Sicilya'daki Yunan sömürgeleri, bir kere daha kanuncularını Phytagoras okulu içinden seçiyorlar; burada her zaman kanlı bir şekilde yıkıldıkları halde, hiç arasız yeniden ortaya çıkmaktan geri kalmıyan bu gelip geçici tiranlıkları yıkan adamlar meydana atılıyorlar. Bir tiranın uzun zaman rahatça hüküm sürüp soydaşlarıyla oynamasına meydan vermiyen - bu insanlara katlanamayıp okullarını ateşlediği, topunu birden öldürttüğü söylenir. Şurası bir gerçektir ki, Pythagoras'tan pek az sonra, bir zamanlar o kadar parlayıp ün salan büyük Yunanistan'da izi bile kalmamıştır; bir aydınlar mezhebinin, saçma inanlar yaymak, felsefe metotlarıyla ahlâk ilkeleri yerine büyü işleriyle mistik işleri koymak için Pythagoras'la birtakım şakirtlerinin adlarını kötüye kullandığı zamana kadar, yalnız birtakım insanların, meselâ Sampolu Aristarkhos'la Philolaus'un onun astronomi sistemini, değerlerinin, meselâ Epaminondaları meydana getirme şerefini kazanan adamın, onun felsefesini candan kabul ettikleri görüldü. Pythagoras'ın hocası Pherekides, aşağı yukarı zamanımızdan 2340 yıl önce, Homeros'tan üç yüz yıldan fazla bir zaman sonra, nesir halinde derli toplu eserler veren ilk adam olarak tanındı. Şiirin artık pek yüksek bir dereceye ulaştığı, mısra dilinin büyük bir parlaklık, kuvvet, renk, abenk elde ettiği bir çağda, Yunan nesrinin kısa zamanda, içinde gizli olan her türlü mükemmelliğe varacağı tabii idi. Bununla beraber sanki nesrin çocukluğu, şiirin çocukluğuyla çağdaşmış gibi

nesirdeki ilerlemeler de ağır olmuştur. Ama nesir diye kabul edilen eserler, yalnız şiir sanatının zihinlere pek sıkı dizginler vurduğu eserler değil, şiirdeki hareketlerin, coşkunun fikirlerdeki düzgün yürüyüşe, belginliğe aykırı düştüğü eserlerdi. Şairlerin üslûbuna çok yaklaşan bir nesir, ne felsefe araştırmalarında, ne tarih, ne hatiplik tartışmalarında kullanılmazdı.

İlk Yunan nesircileri sert, soğuk sanatçılardır, en eski hatiplerden biri Androklides'te kendisinden sonra Yunan belâgat dilini meydana getiren marifetler, hareketler, şekiller görülmez.

İnce, ahenkli Herodotos, açık, asıl bir dille anlatır; ama o, ne olayları, ne insanları resmetmez; onda milletleri, devirleri karakterlendiren bu ana çizgiler, ahlâkla siyasetin derinlikleri üzerine bol bol ışık saçan bu neticeleri aramak boşunadır. Onun eseri, her şeyden önce, kendilerine pek yakın barbar milletlerin oldukça bilinen tarihleri üzerinde bile Yunanlıların ne kadar az bilgileri olduğunu, coğrafya bilgilerinin ne kadar dar sınırlar içinde sıkışık kaldığını ispat eder. Tarihçi bu kadar kolay inanıverirse, diğer insanların nasıl inanacağını artık siz düşünün. Kendine güvenen büyük bir sâflıkla anlatılan bu bir sürü şaşılacak olaylar, o zaman genel akıl ilerlemelerinin ne kadar zayıf olduğunu, aydın insanlar kalabalığının tabiat olaylarıyla, tabiat kanunları üzerinde henüz nasıl bir bilgisizlik içinde yüzdüğünü açıklar; felsefe düşüncesinin okullarını henüz ne kadar aştığı görülür.

Yunan şiirinde veznin temeli, hecelerin sayısı değil, süresiydi; sesler değil, geçen zaman hesaba katılırdı; kulağı okşayan, aynı seslerin ölçülü tekrariyle kuvvet kazanmak ihtiyacı olmayan bu vezin, bir defada büyük bir çeşitlilikle daha geniş tesir imkânları verir. Ama bu veznin diğer iyi bir tarafı da dile daha sabit, daha göze çarpar bir eda vermek, ister uzun, ister kısa olsun, yalnız orta değerli hecelerin sayısını azaltmaktır. Böylece, nesir, yalnız daha içli bir ahenk kazanmakla kalmıyor, konuşma, daha ince, diğ. daha gür sesli oluyor; aynı kuvvette sesler daha iyi işittirilebiliyor, sese karışan sağı gürültüler daha kolayca ortadan kaldırılıyor; kulağın kelimeleri tanıyacak bir vasıtası daha oluyor.

Hesiodos, masallar anlatmış, birtakım ahlâk düsturları vermişti. Homeros'un iki destan:, yarısı tarih olaylarının, yarısı şaşılacak olayların hikâyesinden başka bir şey değildi; hattâ onun Alkinous şairine kondurmak istediği kusura bakılırsa, her ikisinin de önceki eserleri örnek tuttuğu anlaşılır. Şairler, lir çalınırken şiirlerini okurlardı, onların şiirlerini ezberlemiş olan rap-sotlar, şehir şehir dolaşırlar, karşılığında, şairin ününe, yahut muzıkacının ustalığına göre bir ücret alarak bu şiirlerden parçalar söylerlerdi. Aradan çok geçmeden, altılık mısra ölçüsünün de, uzun hikâyelerin de muzıkaya uymadığı anlaşıldı; bu sanata karşı bir tutku ile bağlanma zevki. Yunanlıları eserlerinin şekliyle, genişliğiyle, fikirlerin, duyguların, hayallerin seçilişi-

le, üslûbun hareketleriyle, mısraların çok değişik ölçüsüyle, dizilişiyle, musikinin tesirlerine yardım eden bir şiir nevini işlemeye götürdü. Musiki de şiirin deyimlerine, güzelliklerine yeni bir hayat, yeni değerler katıyordu.

Lirik adını taşıyan bu nevi, ilâhilere, savaş türkülerine, kahramanları, gimnazyum oyunlarında kazananları övmelere, aşkın hazlarını, acılarını, kaygılarını, kıskançlığın iç sıkıntılarını, şehvetin cazibelerini anlatan şarkılara ayrıldı.

Thyrteus'un, Stesikhorus'un, Alteus'un, Sapho'nun, Anakreon'un odları, Pindaros'la sona cren bu devrin malıdır.

İspartalıların Messenia'lılara karşı kazandıkları zaferleri, Atinalılarca ruhani başkan olan Apollon kâhinine alaylı bir itaatle gönderilen Thyrteus'a borçlu oldukları anlatılır. Şairin şarkıları, Lakedemonialıların üst üste bozguna uğrıtıyan kuvvetlerini ayaklandırıyor. Bu bir masalsa, hem Yunanlıların zafere karşı gösterdiği duyarlığı, hem de musiki tesirleriyle birleşen şiir tesirlerinin gücünü anlatan oldukça eski bir masaldır. Bu kahramanlık şiirlerini yazan şairlerin eserlerinden bize ancak bazı parçalar kalmıştır; ama eskilerin sözleri, bize bu şiirleri Pindaros'unakilere üstün şiirler diye gösterse de, bunlar arasında bir barbar şairle hemen hemen sanat mükemmelliğince ulaşmış şair arasındaki farkı asla belirtmemiştir. Bundan başka Homeros'la Pindaros arasına konulunca, bu şairlerin her ikisinden de o kadar uzak kalabilmiş olmaları mümkümsizdir.

Anakreon'un şehvet terennüm eden türküleri, bizim için tabîlik, lâtiflik, vezinlerde, tasvirlerde tatlılık gibi değerler taşır. İlk olarak burada, bahtiyarlığı duygu zevklerinin sessiz, ölçülü sevinci içinde bulan bir ahlâk görülür. Burada aşk, yalnız bu ahlâka daha çok inceliklerle daha dokunaklı güzellikler katmak için kendini gösterir. Bundan başka Anakreon, kendisinde, bugün nükte dediğimiz şey bulunan ilk şairdir; bu da yerinde bir allegori ile, sevimli bir hayalle, basit ama gerçek, o zamandan beri de pek orta malı olan düşünceleri söylemek demektir.

Sapho'nun parçaları, insanda tutku uyandırır; ondan önce hiçbir şair tutkuyu, bu kadar gerçek, canlı anlatmamıştı, hattâ onun yolundan gidenlerde bile, bu ateşli, bu derin duyarlığa eşit hiçbir şey kalmamıştır. O zaman acının anlatılmasına ayrı bir vezin ayıran yas şiiri de işlenmişti. Satirci Arkhilokus, iamboslu mısraı bulmuştu; daha hızlı, pek yumuşak, bir dereceye kadar pek şairce olmıyan, nesre altılıktan çok daha yakın olan bu mısra, gündelik dile ondan çok yaklaşması gereken şiir nevilerine çok iyi uyuyordu.

Atinalılar, artık dram şiirini biliyorlardı. Kişilerin söylevlerini, hareketlerini taklit eden güldürücü bir macerayı göstermenin basit bir hikâyeden daha çok eğlendireceğini düşünmek tabiidir. Çünkü, *Tanrılara eş Koeneus'un söylevlerini size anlatacağım* v. s. dedikten sonra, kahramanın yerine bu söylevi söyleyen adam ilgiyle dinleniyordu. Bir insan yalancıkdan kendini kahra-

manın kendisi olarak gösterirse, sonunda: *Koenus bunları söyledi, onu dinliyen ihtiyarlar da karşılık verdiler v. s.* diyecek yerde, onun etrafında yer alan diğer birtakım insanlar, aynı 'karşılığı şarkı ile verirlerse, bu adamın çok daha candan dinleneceğini tahmin etmek kolaydır. Bu hikâyeleri, geçimlerini sağlayacak her günlük bir iş edinen marifetli insanların, menfaat duygusuyla olduğu gibi şeref duygusuyla da dinleyicileri çoğaltıp kendilerine bağlayarak vasıtaları mükemmelleştirme sevdasıyla çalıştıkları bir memlekette bu gibi sanatların doğmamasına imkân oktu.

Ama, gerek sanatlardaki ilerlemeler, gerek musiki ve taklit sanatlarındaki ilerlemeler, başka bir zamanda görülmüştür.

Hemen bütün Yunan devletlerinde, artık ana kanunlar, Roma kudreti karşısında ortadan silinecekleri zamana kadar kaybetmiyecekleri şekli almışlardı. Sicilya'da, İtalya'da, tiranlığa dönüşler, Yunanistan'da, olduğundan daha sık, daha devamlıydı, burada komşu kentler, tiranlığın yıkılışını önlemeye de, sınırlandırmaya da daha kabiliyetliydi, burada bir milletin hürriyeti için harblerin, yabancı ittifakların aynı derecede tehlikeli olan tesirlerinden korkulmuyordu. Küçük Asya kıyıları üzerinde, komşu adalarda, Lidya İmparatorluğu ile İran İmparatorluğunun tesiri, tiranlığa yardım ediyor. hürriyet sevgisini azaltıyordu. Kâh barbarlarca kendilerine boyunduruk

vurulan, kâh kendilerine kanunlarını korumak müsaadesi verilmek şartıyla bağımsızlıklarını ieda etmeye katlanan, bir tirandan kurtulmak için kırılları yardımlarına çağıran, ahut bu tiran onların ellerinden alan bu devletler, Yunanlıların karakterini, cesaretini, zekâsını ancak öyle böyle elde tutuyorlardı. Milli deha burada kuvvetten düştü, töreler soysuzlaştı. Kabiliyetlerin, felsefenin o zaman daha çok asıl Yunanistan'da toplandığı anlaşıyor. Yunanistan'ın yürüyüşü, sömürgelerinden ayrılmış, daha büyük bir kütle içinde olduğu için, baştan daha ağır olmuştu; ama yine aynı sebepten bu yürüyüş, daha basit, daha sağlam olacaktı. Hemen bütün anayasalar hem demokratça, hem teokratça anayasalardı, yani bütün millet, gerçekten egemendi, ama Atina bir yana bırakılırsa, bazı devirlerde, vatandaşların topunun birden bütün haklarına kavuştuğu bir kent, hemen hemen görülmez kanunlar koyma hakkıyla, idare, adalet işlerini yerine getirme hakkı, hemen her yerde birtakım sınıfların, başkent yaşarlarının elindeydi.

Bitakım anayasalar, seçimler, pek önemli işle için karar vermede halkın büyük bir etkisi vardı; memurluklar, pek kısa bir zaman için verildi; imtiyazlı sınıflar, büyük bir ikbal lüskünlüğüne kadar inerlerdi, diğer anayasalarda, halkın etkisi, denilebilir ki, yalnız bu büyük reformaların devrinde, olanı oldu hal ve şartları ka-

bul eden kanunlarda kendini gösteriyordu. Daha önemli memurluklar, daha uzun bir zaman için verili, yahu, pek kalabalık olmıyan bir sınıfa bırakılırdı.

Her şehirde, zenginler partisi, bu son noktaya yaklaşmaya, halkın partisi de bu noktadan uzaklaşmaya çalışırdı. Bu iki çeşit anayasanın yürütüldüğü şehirler, diğer şehirlerde aynı ilkelere tutan partiye yardım ediyorlardı. Yunanistanda yavaş yavaş, biri her yerde cumhuriyet eşitliğinin kökleşmesini, diğeri de her yerde aristokrasinin hüküm sürmesini istiyen iki büyük cepheye ayrılıyordu. Artık Yunanlıların, genel olarak, tek bir şefin, yabancı bir tesirin kendilerine verdiği yahut desteklediği şeflerin otoritesine boyun eğmeyince hür olduklarına inandıklarını söylemiştim. İnsanın tabii haklarına aykırı olan kanunlar, eğer cumhuriyetçi şekilleri bozmazlarsa, tam tersine bunları elde tutmaya yardım eder göründükleri zaman zihinleri isyan ettirmek şöyle dursun, vatanın istediği fedakârlıklar gibi görünüyordı. Böylece kanunun ev hürriyetini, baba şefkati haklarını çiğnediğinden, önemsiz hareketleri devlet kuvvetinin ince mürakabesine orakıp bu hareketleri ahlâk ve politika düşüncelerine göre düzenleyip korumasından, en sonra aynı ailelelerde zenginlikleri devam ettirip biriktirmekten, zevklerden ve lüksten ayrılan şeyi hırs, serbestçe kullandıkları zaman baştan çıkardığını görmekten şikâyet edilmiyordu. Onların yasaları bize her zaman yalnız kanunun meydana getirdiği

suçları, keyfî olarak vurulan zincirleri, en sonra gidiş veya rejim düsturlarını, ancak fertlerin serbest akıllarının tiranlıklarından başka bir tiranlığa dayanamıyacakları için kanun otoritesiyle desteklenen tedbir veya bilge öğütlerini gösterir.

Hüküm süren insanların gerek anayasa ıradesiyle, gerek halk nüfuziyle gerçek bir despotizm yürütmek için bu durumu ne kadar kötüye kullanacakları, daha akıllıca davranan vatandaşlar haklarını tanımayı öğrenirler, yalnız kanunlara boyun eğmeyi, yalnız kanunlara geniş ölçüde saygı gösteren insanlarca idare edilmeyi isterler korkusuyla, sözde bir hürriyet uğrunda taşkınlığı körüklemeye ne kadar çıkarları olduğu anlaşılır. Aydın olmaktan ziyade gururlu olan millet, devlet görevlerinde eşitliği bir haktan çok bir şeref olarak, yahut da paylaşmaya değer bir yararlık olarak haykırıyordu. Bu, insanın tabîî haklarının korunması değil, ama topluluğun gayesi olan siyasi kurulun refahıydı. Topluluğun ortaya attığı şartların haklı, hattâ eşit olup olmadığı değil, bunların topluluk bağımsızlığını, zaferini adayıp adamadıkları araştırıldı.

Burada kanun koyma hakkını, yahut kanunları birçok meclislere bölünen milletin kabulüne sunma hakkını bir temsilciler meclisine bırakan birçok şehirlerden meydana gelme tek bir devletin izi bile görülmez.

Hattâ bu kurumların fikri bile Yunan ruhundan o kadar uzaktı ki Rodos adasının tek bir cumhuriyet meydana getirmek isteyen üç şeh-

rinde oturanlar, yeni bir şehirde birleşmek için bu şehirleri terk etmekten daha basit çare bulamamışlardır.

Lykia cumhuriyetinin, ilk anlaşmaya göre muhtelif şehirlerin üçer, ikişer, yahut yalnız bir tane seçerek gönderdikleri milletvekillerinden kurulan bir halk meclisi vardı; ama her şehrin öz kanunlarına boyun eğdiği, bunları ancak Arkadlıların, Etollülerin, Akhalıların birleşik cumhuriyetinin kongresi gibi bir kongreden aldığı anlaşılıyor.

Zenginliğe göre tâyin edilen vergilerle bir çeşi ondalık yabancıların ödedikleri aksitler, dışardan gelen mallardan alınan bir nevi gümrük, boyun eğdirdikleri şehirlerden, adalardan alınan haraçlar, genc giderlere ayrılan gelir kaynakları idi. Birtakım şehirlerin mülkleri vardı: Atina'nın elinde maden ocakları vardı; ço' yayılmış bir âdete göre, tahmin edilen bir servetin yıllık vergi nispeti, çok varlıklı sınıflarda pek büyüktü.

Kuvvetli bir komşunun hırslı başarılarına hattâ kendileri tehdit edilmeseler de - karşı koymadan ibaret olan bu politika, o zaman Yunanistan'da kökleşmişti. Isparta ile Messeni arasındaki harbde, Atina ile Thebai'nin nüfuzu, Messenia şehrini kurtarmadı ise de, hiç olmazsa, Makedonya tiranlığının bütün Mora'ya ayılmasına engel oldu. Atina ile Lakedemonia Thebai'nin bütün Beotia üzerinde mutlak bir egemenlik elde etmesinin önüne geçtiler.

Eğer Lakedemonia'nın Messenialılara karşı gösterdiği barbarlıkla ilk kutsal harbde birleşik şehirlerin gösterdikleri barbarlık bir yana bırakılırsa, bir Yunan şehri, başka bir şehre bağlı olmakla ,idarecilerini tayin etmek, öz kanunlarıyla idare edilmek hakkını kaybetmezdi; ama yenen millet, onu yalnız kendisiyle birlikte harb veya barış yapmaya zorlar, kuvvetlerini gelirlerini istediği gibi kullanır, kimi zaman da ona kendi benliğine uygun, kendi egemenliğine elverişli bir anayasa kabul ettirirdi: İranlılar, Lakedemonia'lılar, hattâ Romalılar hep böyle hareket etmişlerdir. Rodos. yalnız Augustus'un, Lykia da yaldız Vespasienus'un egemenliği altında bir il haline sokuldu. Hürriyet havasını koklamaya alışmış olan bu insanları ya ortadan kaldırmak, a kölelik rejimini onlara göre ayarlamayı bilmek lâzımdı. Kahramanlık zamanları sertliğini hemen tamamiyle kaybetmiş olan töreler, bu ilerlemeyi kanunlardaki yumuşaklıkla sürer, musikiye, tiyatro, gimnazyum oyunlarına beslenen çılgınca hevese borçludur.

Kanunlarla kurumlar, kanuncuların da tıpkı feylesoflar gibi kan korkusunu aşlamak, insan hayatına saygı göstermek, her türlü gaddarlığa kin beslemek, hor bakmak zaruretinin duyduklarını ispat eder. Kuşların gözlerini oymaktan vahşice zevk duyan bir çocuğu ölümle cezalandıran yüksesk cinayet mahkemesinin bu hükmü. eğer masaldan başka bir şey değilse, bu kanaatin ne kadar kökleştiğini, eğer doğru ise, bu kanaatin kimi

zaman aşırı bir dereceye vardırıldığını açıkça gösterir. İstemiyerek adam öldürmeyle, yahut adaletin cezalandırmaya imkân vermediği öldürme yüzünden suçlu olan insanların pışmanlık duymalarının sebebi buydu, bir kızgınlık anında, Merhamet Tanrısına ayrılan sığınaklara saldırdıkları zaman, milletlerden bu fidyelerin zorla alındığı görüldü.

Hayatını kaybetmeye mahkûm olan Atinalı, hapishanede, ailesiyle dostları arasında, kendisine en kısa bir zamanda, acı çektirmeden bir ölüm vermek üzere hazırlanan zehri içerdı. Onun cezasına, tabii, istiyerek bir ölüm görünüşü verildi. Suçludan, acılarını artıracak aldırıışsız, yahut düşman gözler, vatandaşlardan da kalblerini katılaştıracak böyle manzaralar uzaklaştırılırdı. Rodos'ta idamlar şehrin dışında yapılırdı, bunların halkın bakışlarını incitmesinden korkuluyordu. İnsanları, bir törene, yahut bir temaşaya çağırır gibi, ceza törenine çağırma fikri, Yunanlılara duygusuz, budala, barbar bir ruhun iğrenç bir sayıklaması olarak görünüyordu. Saçma inanışlar, yumuşak, kutsal kanunları bozuyordu. Böylece mihraplara sığınma, cezasızlıkla suçu teşvik ediyor, yahut barbarca inceliklerle şiddetlendirmiş oluyordu. -Ama yine bu yanılmalar harb ruhunun, zümre kinlerinin yırtıcı bir hale getirdiği töreleri yumuşatabilen şeylerin önemini de ispat etmektedir.

Yunanlılarda eşitliğin verdiği bir ruh yüksekliliği, korku, menfaat yüzünden başka bir insan önünde eğilmeye zorlanmıyan bir insan gururu

görülür. Bu gurur, onları. kötüleyici bir iftira ile kendi seviyelerine indirmeye, şerefını gölgede bırakamadığı zaman da kendisini ortadan kaldırmak için çalışmaya değil, erdemleri, kabiliyetleri, hizmetleri bütün kafalarda yer alan, adı dillere destan bir insana yükseltiyordu. Tesadüfle hürriyetlerine kavuşacak olan gönüllü esirlerin bu duyguları, daha anlayışsız insanlarda binde bir görülür. Aristides'e *doğru* unvanının verilmesini dinlemekten bıkip usanmış olan Atinalı, adını yazmayı bilmiyordu. Hürriyet kıskançlığı, ostrakizmi tasarlamışsa da cumhuriyetçi gururu, bunu doğruluyarak şerefli bir hale getirmek, haksızlığını örtmek istemişti. Bunun yokluğu şüpheleri ortadan kaldırmaya yetiyordu; devletin ihtiyacı olduğu zaman, sürülen için olduğu gibi düşmanları için de aynı derecede şerefli olan bir emniyet duygusu, onun geri çağrılmasını emre diyordu. Kendiliğinden adaletsiz olan bu kurum, sosyal sanatın henüz çocukluk çağında olduğunu şüphe götürmez bir şekilde ispat eder, çünkü bu sanatta bir vatandaşın hürriyet için tehlikeli olmasına, yahut öyle görünmesine engel olacak başka vasıta yoktu, buna de tesirli bir çare göziyle bakılıyordu; ama bu nokta da, halk ruhunu vasıflandıran yükselme ve yumuşaklığın bir işaretidir.

Doğuşun verdiği gurur, cumhuriyet törelerine karşı koymuştu; ama bu bir Tanrının, bir kahramanın soyundan gelmenin verdiği gururdu, site zümreleri ortasında, ilk kökünü masal için-

de ünlü bir kişiye çıkaran bir oymaktan olmanın gururuydu. Bu gurur, tehlikeli olmaktan ziyade gülünçtü; bu gurur, hiçbir hak vermediği gibi, hiç kimsenin de unvanları inkâr etmeye hakkı yoktu; görülüyor ki bu gurur, aynı derecede, onunla övünecek kadar budala olan bir insanın gururuydu. Herkules'in yahut Theseus'un soyundan gelmek için buna inanmaya karar vermek yetiyordu. Zenginlik üzerine temellenen eşitsizlik, kudret gururuyla karışan başka bir aile gururu doğurmuştu; bu da halkın öfkesini uyandırıyor; en sonunda da halk ruhunun bozulması sebeplerinden biri olacaktı. Bu devirde erdemün, akıllıca bir hoşgörme ile, bilerek gösterilen bir ıncelikle, birbiriyle kaynaşan duyarlık ve kuvvetle, sâf ilkelerle, sessiz bir sebatla, adalete, akla güvenme ile beraber yürüdüğü, yalnız bilgi ışıkları hürriyetle birleştiği zaman varlığını gösterdiği görüldü. Aristides bu türlü bir erdemi bize bu çizgileriyle ilk bildiren adamdır. Düşünmeyle kemâle eren, vazife ve adaletin belgin fikirleriyle idare edilen ruhun bütün ıyılığı, bütün tabii gücü onda görülür.

Bununla beraber, Yunanlılar gene hürriyet alışkanlığıyla bilgi ışıkları sevgisinin törelerine verdiği yolu tutacaklar, insan soynunun ahlâk mükemmelleşmesine doğru da ilerliyeceklerse de aradan çok geçmeden, hattâ yine bu devirden başlayarak, kendilerini tez elden soysuzlaşmaya, hürriyetlerini kaybetmeye götürecek sebeplerin

harekete geçmeye başladığını göreceğiz. Biz artık devleti idare sanatındaki pek az ilerlemelerle gerçek ilkelerini bilmemek yüzünden sağlam bir temel kazanmasına ımkân olmıyan bu parlak yapıyı gizliden gizliye aşındıran ve medeniyet ilerlemelerine ister istemez bağlı olan bu kötü-lükleri birbirinden ayrı ele alacağız.

Kadınların elde ettikleri daha geniş bir eşitlik, ev erdemlerini daha yaygın, daha sâf bir nâle getirmiştir. Erkeklerle arkadaş olan kadınlar, onların fikir çevresini genişletip tabii yetilerine az çok bir gelişme verebilmişlerdi. Pythagoras'ın karısı Theano felsefeye çalıştı, Sapho, şairler arasında ünlü bir yer alan ölmez eserleri bilinen ilk kadındır. Şiirleri elimizde bulunmıyan Korinne, Pindoros'la müsabakaya girmiş, birçok defalar onu alt etmiştir.

Bununla beraber aşka bir zaaf göziyle bakılyordu. Daha önce de işaret ettiğim gibi yalnız şairler aşkı telleyip pullayıp anlatmışlardır. Kadınlar erkeklerden ayrı yaşarlardı; onlarla geçecek hayatın zevkleri bilinmiyordu. Şehvetin, aşkın yerini alması, şehveti tattırmayı, inceliklerini paylaşmayı bilen kadınların diğer kadınlardan ayrı bir sınıf meydana getirmesi gerekiyordu; onlar işsiz güçsüz erkeklerin, zekâdan, sanatlardan alınan hazların zevkine varanların alıştığı, aradığı bir topluluktur. Aşkın aile rabatlığını sarsmasından korkuluyordu; kadınlar da kayıtsızlığın verdiği can sıkıntısına mahkûm edildiler. Kadınlar

meclisine alışmanın ortadan kaldırılabileceği yüz kızartıcı alışkanlıklar Yunan gençliğini kirletmekte devam ediyor; bu ayrılık kadınlar arasında başka türlü bir bozulma doğurdu; töreler hattâ şiddet kullanılarak temizlenmek istenildi, ama bu, töreleri bozmaktan başka bir netice vermedi. Bu acayip zevkin âdeta kaçınılmaz bir sonucu olan ahlâk düşkünlüğünü önlemek için, erkekler arasında içli dışlı, ama tertemiz, hiç değilse edep perdesiyle örtülü münasebetleri hoş gören çeşitli kurumlar meydana geldi. Meselâ bir delikanlının görgüsüzlüğünü aydınlatan, hayat yolunda ilk adımlarını atmada ona kılavuzluk eden bir dostu vardı. Diğer tarafta iki genç, çalışmalarını, hayatın tehlikelerini, zaferlerini paylaşmak için el ele verirdi. Bundan başka beraber dövüşmeye, öc almaya, birbirlerini korumaya, asla unutmamaya and içerlerdi, Thebai'de, aralarında genel bir dostlukla, böyle bir antla birleşen altı bin kişilik bir zümre *Kutsal Kalkan* adını taşıyordu. Leuktres'te, Montine'de bu zümre Lakedemonia kuvvetini yendi. Krone savaşında ise yok olup gitti. Bu kötü alışkanlık, kökünden sökülüp atılamadı ise de, hiç değilse bozucu tesirleri durduruldu; Yunanlılara sâf töreler vermek asla mümkün olmasaydı da onlar, kendilerini gevşeklik, aşâğılık, korkaklık içinde bırakan törelerden uzaklaştırıldı. Genel öğretim, başlıca birtakım cimmastik hareketleri, musiki, öğretimi, kanunları

okutma içinde kapanıp kalmıştı; ama sert bir öğretim bir dereceye kadar, bu öğretimin eksikliğini kapatıyordu. Antiphones daha önce Atina' da retorik dersleri vermişti, ama bu, iyilik getirmek şöyle dursun bir felâket oldu. Felsefe okullarından yetişen bir sürü sofist, en işe yarar kısmını öğretmek bahanesiyle, diyalektiği binbir inceliğini gösteriyorlar. Hüküm verme sanatını öğretmekle övünüyorlar, ama hakikatte kendi akıllarını sapıtmaktan, başkalarınınkini aldatmaktan başka bir şey yaptıkları yoktu. İlk zamanlarda pek sağlam, pek canlı, pek hileci insanlar yetiştirerek, onları halk oyunlarında kendini göstermeye hazırlayan idmanlar faydalı olmuştı; ama aradan çok geçmeden bu idmanlar, yalnız saçma bir sanatın çıraklığından ileri geçmedi. Artık bir atlet, kuvvetiyle, ustalığıyla üstün bir savaşçı değildi, halkın seyrettiği bir oyunda binbir güçlkle yükselen bir insandı; artık kendisini düşman safları içine sokan, savaş arabası üzerinde koşu mükâfatı almak için yarışa giren bir kahraman değildi, ama atları seçmede, yetiştirmede, sürmeden gösterdiği kabiliyetle efendisine yaranan bir biniciydi. Onun oyunlardaki gösterişi, zaferlerindeki parlaklığı unutuldu gitti, artık bazıları alabildiğine koşarak panayırlarımızda bizi hayrete düşürenlere, diğerleri İstanbul canbazhanesi arabacılarına, yahut Newyork koşuları cokeylerine benzeyen insanlardan başka ortada kimse görülmez

oldu. Ama bu sırada, Asya'da hemen her yerde raslanan devrimlerin bir tanesi, Yunanistan'ın politikasını değiştirecek, onu meydana getiren devletlerin münasebetlerini geliştirecek, menfaatlerini giriftleştirecek, ruhlara yeni bir canlılık verecektir.

O zamana kadar kendi sınıfları içine kapanıp kalmış olan İran milleti, Batı Asya'yı çiğnedi. İran kırıllarından Keyhüsrev, Medyalılarla birleşti, çok geçmeden de onları egemenliği altına aldı; Asur ilini, Suriye'yi, Lidya'yı, Ermenistanı, Mısır'ı ele geçirdi. Zenginlikle gelişmemiş, kölelikle medenileşmiş olan bu milletler, cesaretli, silâh kullanmayı bilen, yorgunlukla pişmiş, ne istilâcı, ne istilâ görmüş olmadığı için henüz köleliği hiç bilmeyen bir millete boyun eğdiler. Küçük Asya'daki Yunan sömürgelerinin hemen hepsi, bu ülkelerin komşu adaları, İranlılara bağlanıyorlar, yahut baş eğme alâmetleriyle, haraçlarla onların üstünlüğünü tanıyorlar. Atinalılardan yardım görerek Dara'ya karşı ayaklanıyorlar, generallerini tepeliyorlar, Lidya'nın başkentine kadar ilerleyip şehri ateşe veriyorlar. Dara kudretinin ağırlığıyla bu sömürgeleri ezdi, ama onlara görünüşte hürriyet vermek, hattâ onlarda kendisine karşı gizli bir birleşmeyi daha çok güçleştiren birer halk hükümeti kurmak kurnazlığını gösterdi. Atinalıların bu harbe katılması, onun

gururunu sarstı, politikası da ona, Avrupadaki Yunanlılar hür kaldıkça Asya'dakilerin köle olmayacaklarını öğretti. Artık Trakya ile Makedonya, boyunduruk altına alınmıştı, Dara, Yunanlılara da Asya kıyılarındaki ticaret şehirleri gibi aynı şartlarla teslim olmayı teklif etti, ama bütün Avrupa Yunanistanını ele geçirmek için hazırlıklarını tamamlamadan önce Atina'dan öc almak istedi. Attika kıyıları üzerine inen ordusu Marathon'da yenildi, bu bozgun onun adını Miltiades'le birlikte ölmezleştirdi. Atina, bu zaferi kendi başına kazandı; korku, kıskançlık yüzünden diğer Yunanlılar onun yardımına koşmadılar. Yalnız Plateus on bin Atinalıya bin asker vermek mertliğini, cesaretini gösterdi.

Bu felâketle bir kat daha kızıp köpüren Dara, teşebbüsüne başlayamadan öldü, yerine oğlu geçti.

Babasının becerikliliği ile hazırlıklara başlanmıştı, ama bunları yerine getirmek oğlunun kabiliyetsizliğine, uyuşukluğuna kalıyordu. İran Kıralları'nın her zaman ellerinde tuttıkları birliklerle İmparatorluğun bütün ülkelerinden devşirilme gönüllülerden toplanan pek büyük bir ordu, Avrupa ile Asya'yı ayıran boğazı, gemilerden yapılan bir köprü üzerinden geçti. Küçük Asya Yunan şehirlerinden, Yunanlılara boyun eğen adalardan, Mısır'dan, Fenike'den, kısacası alışverişte ileri,

denizcilikte çok usta milletlerin gemilerinden meydana gelme bir donanma, Yunan kıyıları boyunca yol alarak, ele geçirmek istediği daracık toprakta beslenmesine imkân olmıyan bu orduya erzak sağlayacaktı.

Bereket versin Themistokles'in dehası büyük orduları birçok köylerde barınma yolunu bulurlarsa, Yunanistan'ı İranlılara karşı savunmanın imkânsızlığını önceden kestirmişti. O, uzun zamandan beri de Atinalıları kudretli bir donanma yaratmaya kandırmıştı.

İranlıların istilâsı sırasında, şehirlerini, tapınaklarını, atalarının mezarlarını bırakmak; kadınlarını, çocuklarını, ihtyarlarını Yunanlıların inana, insanlığına, emanet etmek, selâmetlerini donanmaları üzerinde Mora'nın savunmasında aramak gibi mertçe bir karar Atinalılara kabul ettirdi. Tarih olayları, belki de hiçbir zaman, zekânın bilgece kombinezonlarını bu kadar haklı çıkarmamıştır.

Thermopyles geçidini koruyan zayıf bir ordu, kolayca çevrilerek geçidi bırakmak zorunda kaldı. Leonidas ile üç yüz Ispartalı, gönüllü olarak orada kalıp yüzde yüz bir ölüme atıldılar. Lykurgos kanunlarının onlara bu ödevi verdiği söylenir: Ama bu kanunlar, kaçmayı yasak ediyordu, çekilmeyi değil; Lakedemonia tarihi, bunun delilleriyle doludur. Başka türlü bir açıklama Lykurgos'tan asla beklenmeyecek bir saçma hareketi kabul etmek zor olur. Ama neden Leonidas,

ölümü, yenme ümidine, hayatını daha büyük bir menfaat karşılığında harcamaya üstün tutmuştur? O, burada Yunanlıların kırılan cesaretini uyardırmaktan, bir avuç hür insanı yenmenin, bir kralın uyruklarına neye mal olacağını bir misalle göstererek asker sayısının İranlılara verdiği gururu kırmaktan başka bir maksat gözetmedi. Yüksek mertliğini, saçma kanunlara karşı saçma inanla boyun eğmesine vererek, bir kahramanın şanını küçültmeye kalkışmıyalım.

Thebai, alçakça davranarak İranlıların boyunduruğuna girdi; zayıf garnizonunun koruyamadığı Atina, ateşe verildi. Mora, henüz hürdü. Sirakusa tiranı Gelon, insan kurban etmenin önüne geçilmesini Kartacalılardan istiyen adam, yumuşak, mertçe erdemlerle uzlaşamıyan böyle bir gurur taşıyordu: Ettiği yardımlara karşılık birleşmiş Yunanlılara kumanda etmek şerefini, hürriyeti korkutan, eski Yunanistan'ın ününü ayak altına alan bir şartı istiyordu. Ama Themistokles'in hazırladığı donanma yenilmedikçe, İran ordusu, Asya'dan Yunanistan'ın tezelden yıkılışını sağlayacak biricik yaşama vasıtası olan kabileleri alamazdı. Lakedemonia kıskançlığı, İsparta'nın zaferini paylaşmadığı bu gelir kaynağını faydasız bir hale getirmeyi boşuna istemişti. Keyahsar donanmaya saldırdı, yenildi, Avrupa'da kuvvetlerinin ancak bir kısmını bırakmak zorunda kaldı. Büyük bir korku ile kendilerine gelen Yunanlılar. onun karşısına hemen bir ordu çıkardılar, Plate zaferi İranlıların Avrupa'dan kovulmasına

yetti. Salamin savaşı, bir günlük fırsatın insan soyu alınyazısını uzun yıllar belli edeceğini gösteren eşine binde lir raslanır tarih olaylarından biridir. Yoksa Yunanlıların o zaman bilimle zenginleştirdikleri pek az hakikatler, sanatlara doğru ilerlemeler, bağımsız felsefeleri, bunları kendilerine kazandıran hürriyetle birlikte ortadan kaybolup gidecekti. Akdeniz kıyıları, yenenlerin idaresi altında yalnız zayıf bir bağımsızlığı elde tutacaklardı. Orta Asya'da despotlariyle, Afrikanın vahşi budunsuları ve batı ile kuzeyin kaba yaşarları arasında bölünen dünyada artık yalnız barbarca bir bilgisizlik, aşağı düşürücü peşin yargılar, kölelikle değerini kaybeden, ilk kaba sabalıkları içinde kapanıp kalan sınıflar; yabancı yahut karışıp bozulmuş töreler, en sonra her yerde milletlerin çocukluğunda, ihtiyarlığında görülen anlayışsızlıkla bir süre kötülöklere raslanacaktı. Bu zaferler, İranlıların ne daha az cesaretli oluşlarına, ne de taktiklerindeki geriliğe verilmemelidir. İlk köklerinin geldiği memleketle komşu iller, o zaman, sonra da sürekli olarak mükemmel askerler çıkarmışlardır. Keyhüsrev'in meydana getirdiği birliklerin Asya'ya boyun eğdiren değerlerini kaybedecek kadar zaman geçmemiştir. Salamin'le Platea savaşlarının uzun hikâyeleri yalnız iki hasım millet arasındaki bilgisizlik eşitliğini ispat eder. Öyleyse bu zaferlerin sebebi nedir? Yaman bir cesaret, bağımsızlıklarını korumak iradesi, sevgisi, Yunanlıların cesaretlerine Aristides'in erdemleriyle, Themistokles'in

dehasını, ruh büyüklüğünü katıyordu. Yunanistan'ın kurtuluşunu kendi hırslarından zaferlerinden üstün tutan Atina şeflerinin o gururlu Isparta kıskançlığını bırakmaları lâzım geldi. İşte Yunanlılar., zaferlerini bağımsızlık sevgisi veren bu kuvvete, gerçekten hür bir milletin mert politikasının, aristokrat bir senatonun politikasına üstünlüğüne borçludurlar. Biz de bilgi ışıklarımızı bunlara borçluyuz.

S O N